Treure el deute de la casa i del cos

Dos estudis sobre economia del deute a Cali i Barcelona des d'una perspectiva feminista.

col·lecció COOPERACCIÓ

Edició:
CooperAcció
info@cooperaccio.org
cooperaccio.org

https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.es

Barcelona, juny de 2024

Coordinació:
Joana Bregolat i Campos, CooperAcció

Autores:
Uzuri Aboitiz Hidalgo, Camila Esguerra Muelle i Ash Loaiza-Sosa

Disseny i maquetació:
Estudio Fragmento

El contingut d'aquest document ha estat possible gràcies al finançament de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament per al projecte "Experiencias de empoderamiento feminista de mujeres e identidades disidentes en defensa de los derechos que sostienen la vida, desde una mirada Norte-Sur Global".

Les idees, reflexions i propostes recollides en el document d'aquesta investigació són responsabilitat exclusiva de les autores i CooperAcció, i no reflecteixen necessàriament l'opinió de les seves finançadores.

Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament

Generalitat de Catalunya

Volem agrair a totes les dones, lesbianes, trans i travestis endeutades que amb les seves experiències i lluites ens permeten trencar l'abstracció de l'extractivisme financer i enunciar l'economia del deute com un problema comú a subvertir.

Esperem que aquest llibre et faci justícia a tu, que has compartit la teva història, a totes vosaltres, a vosaltres i a les vostres paraules.

PRÒLEG. Vençudes, no: ferides **5**

1. INTRODUCCIÓ. Economia del deute des d'una perspectiva feminista **11**

1.1. Presentació de la investigació: Sobrevivint en una "economia del deute" **11**

1.2. Una lectura feminista descolonial i interseccional de l'"economia del deute" **14**

2. METODOLOGIA. Històries del carrer de l'economia del deute **23**

2.1. Mantenir-se al dia amb el deute a Cali i la seva àrea metropolitana **23**

2.2. Converses amb dones endeutades a Barcelona i la seva àrea metropolitana **27**

3. CAS PRÀCTIC 1. *Un regal enverinat: l'encanteri colonial del deute feminitzat a Cali* Camila Esguerra Muelle i Ash Loiza Sos **31**

3.1. Carn i ossos de l'economia del deute a Cali: (neo)colonialisme, necropolítica i neoliberalisme **31**

3.2. Llinatges empobrits i endeutats: a Cali tot és molt car **41**

3.3. La soledat del deute: pagar en silenci **66**

3.4. Bifurcacions del deute i camins sense sortida **69**

3.5. Paradoxa autonomia-dependència: contradiccions del deute 73

3.6. Deute i drets: crèdit i dons 75

3.7. Obediència i desobediència financera 87

3.8. Corol·lari. El deute com a presó: ser carn de deute 91

3.9. Bibliografia 94

4. CAS PRÀCTIC 2. *Viure de i amb deutes: l'endeutament de les dones a l'àrea metropolitana de Barcelona.* Uzuri Aboitiz Hidalgo 101

4.1. Costa viure (a Barcelona)! 101

4.2. Les trajectòries del deute de les dones: per què les dones s'endeuten? 111

4.3. Accés desigual al crèdit: experiències de les dones migrants 129

4.4. Efectes no desitjats de l'endeutament sobre l'autonomia de les dones i l'exercici dels drets 139

4.5. (Des)obediència financera. Com resisteixen les dones enfront del deute? 154

4.6. Reflexions finals des del cor de la bèstia: deute, cura i capitalisme 161

4.7. Bibiliografia 163

5. CONCLUSIONS. Línies de fuga en temps de l'economia del deute 169

PRÒLEG

Vençudes, no: ferides

Joana Bregolat i Campos

Vençudes, no: ferides
a l'arrel i a l'escorça,
marcades per l'empremta
roent, sense remença
del silenci. Del glaç.

Maria Mercè Marçal[1]

Entre les històries de vida que recorren les pàgines d'aquesta investigació que teniu a les mans, es condensen les ambivalències que habiten les dones i les identitats dissidents de Cali i Barcelona per desenvolupar la nostra vida en un món que va en contra nostre. Camila Esguerra, Ash Loaiza i Uzuri Aboitiz, en cadascun dels seus casos analitzats, ens parlen dels malabars econòmics, socials i assistencials que succeeixen en la intimitat de les nostres llars en aquesta dècada dels anys vint. Realitats que, lluny de romantitzar-se, formen part del dia a dia d'una classe treballadora global cada vegada més feminitzada, cada vegada més racialitzada i cada vegada més empobrida. El deute no és neutral —mai no ha pretès ser-ho!— i la seva creixent centralitat en les nostres vides suposa un enfortiment de les pràctiques rendistes, d'espoli i despossessió, i una reducció de la nostra autonomia, drets i llibertats.

Volíem parlar de deute per enfrontar-nos-hi plegades. Hem volgut parlar per fer visible que no hi ha un únic subjecte endeutat, que no hi ha un únic tema que ens empenyi cap a la seva espiral, i que no hi ha una única manera de resoldre els deutes. Volíem par-

1 Poema de Maria Mercè Marçal i Serra del seu poemari "Desglaç", publicat el 1997.

lar per no deixar de fer-ho, per desbordar els deutes i poder generar junts un principi d'esperança[2].

L'evolució del deute en aquests bojos anys 20

Com expliquem la nostra fixació amb el deute? Suposo que tot parteix de la comprensió del nostre punt de partida, una lectura del moment que ens porta a afirmar que estem en temps de transició.

Crisi rere crisi es produeixen canvis en les relacions que sostenen les nostres vides, s'exposa aquell fràgil equilibri que sustenta el nostre dia a dia i les contradiccions d'un sistema econòmic centrat en l'acumulació de beneficis a qualsevol preu s'expressen de manera més grollera. Aquests elements s'han traduït avui en un context d'intensificació i extensió de la precarietat global, on els efectes de les crisis entrellaçades —social, econòmica, política, de cures, ecològica i geopolítica— es potencien entre ells i adquireixen una dimensió civilitzadora; i on les estructures i pràctiques democràtiques es debiliten davant el boom liberal, autoritari i militarista. El mapa que se'ns dibuixa està saturat de camins adversos i incerts, i els processos d'endeutament sobre les llars, els cossos, les vides i els territoris són un d'ells.

L'economia del deute es proposa com una recepta desitjable pels mercats, les institucions financeres i els estats en aquest moment de transició. Una recepta que promet horitzons d'abundància a costa d'exposar una ferida invisible, que es cou i s'estén en el cor de l'actual sistema econòmic. Una ferida que connecta la possibilitat de sostenir la nostra vida en condicions de dignitat amb un passat, present i futur dictat pel mercat, on l'endeutament es converteix en un recurs central per garantir l'accés a drets, serveis, béns comuns i, en definitiva, l'autonomia de les persones.

El deute es presenta, doncs, com una espasa de doble tall que recorre les cures i les vides d'aquelles que sostenen cada dia la vida a les nostres llars, barris i territoris. Lluny de ser un mecanisme abstracte d'opressió, l'economia del deute és una pràctica his-

2 Un joc de paraules que fa referència a la idea que "pensar significa anar més enllà", plantejada per Ernst Bloch al començament del seu llibre *The Hope Principle (El principi esperança)* (1986: 4-5).

tòrica d'extracció de temps, recursos i vides senceres per assegurar la riquesa. Però la riquesa de qui?

Trencar el setge, curar la ferida

El deute és una eina més del model de producció i reproducció capitalista que, seguint la fórmula de l'acumulació per despossessió per garantir l'obtenció de beneficis, depreda tots aquells espais on brolla la vida. És un dispositiu que sosté, reprodueix i fa més profundes les dinàmiques de dominació, explotació i espoli del capital, i funciona com un dispositiu per a l'obediència. El deute s'arrela en desigualtats violentes i es converteix en una espiral impagable, que impacta de tal manera que només el fet de viure i voler viure genera deute.

Com recullen Camila Esguerra, Ash Loaiza i Uzuri Aboitiz en la seva recerca "*Treure el deute de la casa i del cos*" (2024), el deute és el que contraiem quan no arriben els salaris, quan no podem pagar les infraestructures bàsiques per a la vida, quan necessitem un recurs davant l'emergència i ens manquen xarxes de suport, quan no tenim garantit el sostre, el pa i l'aigua, quan no podem accedir als serveis públics i als sistemes de protecció social després de dècades de polítiques neoliberals i d'austeritat. I la nostra urgència per parlar-ne no és fútil: ens traspassa com una ferida invisible als nostres cossos, vides i territoris, i ens ancora la a un continu de violència extractiva, patriarcal i neocolonial sense restriccions.

Volíem parlar i visibilitzar tots els deutes invisibles que ens envolten no per plaer, sinó per la necessitat de poder transformar les seves cadenes en un espai estratègic de repte feminista contra el capitalisme salvatge. Volem fer-ho plantejant propostes que vagin més enllà de quantificar els deutes en temps, espai i diners, i mostrin com es creuen els seus límits quan posem els deutes ecològics, de cures, socials i colonials a l'altra banda de la balança. Volem pensar en propostes de reparació i compensació que anhelin l'abolició de les cadenes del deute i imaginar una nova economia financera, des de les cures i les necessitats compartides. Volem tenir la capacitat de transformar radicalment el que significa la riquesa —des de viure en ecosistemes saludables fins a tenir habitatge, edu-

cació i atenció a la salut universals fora del[3]mercat— d'una manera que obri les portes a teixir àmplies xarxes per a una vida digna.

Volem estar vives, lliures i sense deutes[4] i sabem que, per fer-ho possible, cal parlar-ne. Treure el deute dels nostres cossos-territori, compartir les nostres experiències i posar en primera línia tots els deutes que el capital té amb nosaltris. Reparar i abolir el deute, resignificar i redistribuir la riquesa: aquestes són les nostres receptes per curar aquesta ferida oberta.

3 Beverly Best en el seu assaig "*The Commune is our Payable Debt" ("La comuna és el nostre deute pagable"*, 2023) —publicat en el volum 35, número 4, de la revista *Sage Journals*—, planteja una transformació radical de la forma de la riquesa a partir de coordenades col·lectives i postcapitalistes en les quals s'entén: "La riquesa com a aire net, la riquesa com ningú amb fam i sense llar, la riquesa com a ecosistemes que floreixen, la riquesa com a salut i educació universals".

4 Des del 2 de juny de 2017, el col·lectiu Ni Una Menos va impulsar una concentració davant el Banc Central de la República Argentina sota el lema "Vives, lliures i desendeutades ens volem!", aquest eslògan ha guanyat força com a eina per visibilitzar la necessitat de problematitzar el finançament des d'una perspectiva antipatriarcal.

“El deute és el que contraiem quan no arriben els salaris, quan no podem pagar les infraestructures bàsiques per a la vida, quan necessitem un recurs davant l’emergència i ens manquen xarxes de suport, quan no tenim garantit un sostre, el pa i l’aigua, quan no podem accedir als serveis públics i als sistemes de protecció social després de dècades de polítiques neoliberals i d’austeritat.”

1. INTRODUCCIÓ

Economia del deute des d'una perspectiva feminista

1.1. Presentació de la recerca: Sobrevivint en una "economia del deute"

Aquesta recerca neix de la voluntat de visibilitzar el deute, problematitzar-lo com una qüestió comuna i, per tant, desindividualitzar-lo. Per a això no ens hem centrat en les altes finances sinó en les pràctiques financeres de les llars, des del convenciment que d'aquesta manera podem explicar una història diferent, o millor encara, diverses històries diferents.

Davant l'abstracció i l'opacitat estratègica de les finances, hem buscat posar cossos, noms, històries, vincles, afectes i somnis als deutes monetaris que contraiem cada dia. Volem narrar i conceptualitzar els deutes des de la quotidianitat, entendre com funcionen, amb quins somnis i pors s'articulen i com intervenen en els processos de reproducció social i suport a la vida. També busquem visibilitzar quines formes de vida aprofita, quin tipus d'obediència i violència produeix i com opera en els diferents territoris. I, sobretot, volem il·luminar les formes de resistència i desobediència al deute. Tot i que l'endeutament de les classes populars s'ha registrat durant molt de temps, la irrupció actual dels mitjans financers i la lògica en la vida quotidiana i les economies domèstiques de la "gent corrent" és una cosa nova, fins al punt que el deute s'ha convertit en un recurs elemental per a la reproducció social de les llars.

Aquesta massificació i dependència creixent del deute de les llars ha portat a molts teòrics (Caffentzis, 2018; Gago i Cavallero, 2019) a parlar d'una "economia del deute". És a dir, una economia on cada vegada més sectors de la població han d'endeutar-se per sostenir les nostres vides. El fet que en aquesta economia la subsistència per si mateixa genera deute. Estem, doncs, parlant de deutes que es contrauen per accedir a allò que considerem drets bàsics per a la supervivència. Estem parlant de deutes per cobrir necessitats d'habitatge, però també d'aliments, educació, salut i fins i tot endeutament que es produeixen per la incapacitat de fer front als pagaments cada vegada més desbaratats dels subministraments bàsics.

L'avenç de la financiarització sobre la reproducció social i la vulnerabilitat econòmica no s'ha produït de forma natural ni lineal. Perquè això hagi ocorregut, s'han hagut de produir una sèrie de despossessions, privatitzacions i desmantellament d'altres modalitats de provisió de recursos, siguin salarials, públiques, autogestionades o comunitàries. El deute és el que es contreu quan no hi ha beques universitàries o quan no hi ha accés a l'ensenyament públic o no existeix en absolut. El deute és el que s'adquireix quan els salaris no arriben. El deute s'assumeix per subministrar infraestructures bàsiques per a la vida. El deute és el recurs que apareix en les emergències davant la manca de xarxes de suport. El deute és allò que apareix en absència de sobirania sobre la vida. El deute és el que garanteix l'accés al lloguer d'un habitatge. Per tant, cal posar llum sobre dècades de polítiques neoliberals d'ocupació precària i mandats d'austeritat que retallen els serveis públics i els sistemes de protecció social que, entre d'altres, han creat les condicions perquè la nostra subsistència depengui cada vegada més del deute. Aquestes polítiques, juntament amb les de desregulació financera, són les que ens obliguen a endeutar-nos com a forma de mantenir el nostre sentit de la dignitat.

El deute de les llars és, llavors, un efecte i una resposta al cost que ha esdevingut viure. Les llars, però especialment les dones i les persones feminitzades com a proveïdores de benestar, interioritzen aquests desequilibris i multipliquen els esforços per tirar endavant la vida dels seus. I, malgrat la diversitat d'arranjaments familiars que hi ha al món, continuen sent elles qui s'encarrega d'arranjar els pressupostos domèstics i garantir la supervivència de la llar. Per tant, no és estrany que siguin elles també les que estan al centre d'aquesta economia del deute.

El deute, al cap i a la fi, fa visibles les inflexions de gènere que comporten les diferents formes en què les persones s'impliquen en el manteniment d'una vida en comú. El deute, com a esforç quotidià per tirar endavant, també es pot entendre com a treball (Guerin, Kumar i Venkatasubramanian 2023). Manllevar, tornar, comptar, calcular, memoritzar, anticipar, comparar, negociar, fer malabarismes, supervisar, controlar i pagar (i quan no es pot pagar, informar-se dels drets, iniciar procediments administratius, apel·lar, suplicar, pregar i evitar, gestionar frustracions i tensions a casa i a l'estranger) són tasques que requereixen molt de temps, requereixen habilitats, coneixements, competències i creen valor d'ús i valor d'intercanvi. Però, a més, el treball de deute és un "treball de cures", igualment feminitzat, privatitzat i invisibilitzat que la resta del treball domèstic i de cures, que recau principalment sobre les dones, i encara més sobre les dones de la classe treballadora, sobre les dones i les persones empobrides i de grups socials subalternitzats, que el duen a terme en absoluta invisibilitat des de les seves llars i xarxes.

Pensar els esforços que requereix el deute com un treball de cures, ens permet pensar de manera ampliada sobre els efectes particulars que genera el deute en la vida de les dones.

Més encara quan en diferents parts del món han esclatat crisis de devolució a causa del creixent desajustament entre els tipus d'interès cada vegada més elevats de les entitats financeres i els ingressos de la població. Això posa les dones al centre de l'extractivisme financer i de la violència que genera el deute.

No obstant això, l'aparició de noves formes de crèdit no ha substituït altres relacions de deute que contreuen les llars en els mercats financers informals i sovint fora d'ells. Les classes populars mantenen formes tradicionals d'endeutament, com ara amb prestamistes petits de barri, i de vegades no tan petits, fiat a les botigues o préstecs o ajudes entre familiars o amistats. De fet, en el context actual, i com veurem en les pàgines següents, s'observen retroalimentacions i assemblatges entre les diverses relacions de deute en què dones i persones feminitzades ocupen un paper protagonista fent malabarismes (Villarreal, 2018).

Davant aquest escenari, aquest llibre és un esforç honest per estudiar la forma diferencial en què el deute funciona per a les dones i les persones feminitzades i, alhora, per

entendre des d'allà els processos de financiarització de la reproducció social i el suport a la vida. Hi recollim les experiències i experiències concretes d'endeutament de dones, lesbianes, trans i travestis a Cali (Colòmbia) i a l'àrea metropolitana de Barcelona (Catalunya). Volem saber què els porta al deute, què busquen amb els deutes i com els gestionen. A partir d'aquí, estudiem els efectes del deute sobre l'autonomia i els drets de les dones i les persones feminitzades. I acabem l'estudi identificant les formes de desobediència i resistència al deute.

El diàleg entre les dues investigacions permet observar els mecanismes globals, però també particulars, que utilitza la financiarització per avançar en cada territori, i que tenen a veure amb les desigualtats preexistents produïdes per una llarga història colonial que no ha cessat.

1.2. Una lectura feminista descolonial i interseccional de l'"economia del deute"

La nostra aproximació a "una lectura feminista del deute", o hauríem de dir del crèdit, del deute i del procés d'endeutament, segueix la proposta de Luci Cavallero i Verónica Gago (2021) de "treure-la de l'armari" o posar-la sobre la taula, territorialitzant-la i encarnant-la per mitjà del dispositiu etnogràfic que consisteix a *posar al centre les històries de carn i ossos* de dones, lesbianes, trans i travestis, marcades per la raça, la classe, l'edat, la funcionalitat i l'origen. "Treure'l de l'armari" és una manera de treure el poder d'abstracció, individualització i universalització que s'imprimeix en l'experiència encarnada de l'endeutament. Però també és, a parer nostre, una manera de situar el deute políticament i històricament.

Entendrem el deute com un procés d'intercanvi, no sempre equilibrat. Tot i que Marcel Mauss ([1923] 2009) en el seu "Ensayo sobre el don", estableix que el regal, és a dir, l'intercanvi suposa per ell mateix un procés de deute, suposa "romandre en deute", haurem de reconèixer que l'intercanvi de regals comporta una paradoxa, perquè si bé juga el paper de vitalitzar les relacions recíproques i la solidaritat, també estableix relacions de jerarquia i dominació.

Com apunta Peebles (2010), a partir de múltiples estudis etnogràfics, hi ha una primera posició sobre una jerarquia recurrent entre el crèdit i l'endeutament, segons la qual, el primer es considera, en moltes societats, com un regal i el segon com un regal enverinat, destructiu o subordinat.

D'altra banda, com assenyala Marilyn Strathern (1988) a "The Gender of the Gift", tots els comportaments i relacions humanes són de gènere, inclosos els comportaments davant el deute. La capacitat enfront del binomi crèdit/deute d'homes i dones és diferent i relativa al "sistema sexe-gènere" (Rubin, [1975] 2015) de referència. És a dir, la jerarquia entre homes i dones situa cada individualitat i col·lectivitat en un punt de partida desigual en relació amb els valors i efectes materials i simbòlics de l'economia intrínseca del sistema sexe-gènere de la societat específica de la qual parlem.

De fet, com Gayle Rubin va assenyalar molt brillantment, seguint a Levi-Strauss, en moltes societats, les dones no participen en l'intercanvi, sinó que són objectes d'intercanvi. Però més enllà del que planteja Strathern, l'intercanvi no només és sexe-gènere, sinó també racial, ètnicament marcat, classista, heterocentrat, cisgènere i capacitista. Les persones no participen en l'intercanvi en igualtat de condicions en una operació concatenada de raça, ètnia, classe, gènere, sexualitat, funcionalitat, sinó que fins i tot es converteixen en el regal mateix. Les persones empobrides, racialment marcades, exiliades per l'heterosexualitat i el cisgenerisme prescriptiu (Esguerra Muelle, 2015) —el "cis-tema" (Nunes & Rodrigues Pini, 2023)— són immolades en un règim d'intercanvis i regals desigual.

Aquesta perspectiva és fonamental si pensem que les dones, les lesbianes, els travestis, les persones trans i feminitzades amb qui treballem, necessiten el do del crèdit per sobreviure, per reproduir-se o per enclassar-se. No obstant això, el procés d'endeutament que es deriva d'aquest regal és el que és, per a la majoria, encara que no per a tothom, indesitjable. Segons Peebles (2010), no és possible pensar que el binomi crèdit/deute signifiqui sempre el mateix en totes les societats.

El sistema de crèdit/deute i l'endeutament en un marc liberal, neoliberal i modern-colonial no implica reciprocitat, sinó un desequilibri entre el que es dona i el que es retribueix o retorna, a més de partir de relacions desiguals on la reciprocitat no és possible, atès que el sistema financer legal o il·legal requereix una remuneració moltes vegades

superior a les capacitats o als diversos capitals de què disposa la persona deutora. En concret, si parlem de persones i dones feminitzades, a més, aquesta relació no genera agregats socials ni culturals per a cap de les parts i, molt menys, per a la persona creditora. És una manera de convertir el do en un intercanvi merament monetitzat i el deute en una qüestió a més de monetària, moral; es tracta d'"un regal enverinat".

El sistema de crèdit/deute (neo)liberal, tot individualitzant la càrrega emocional, econòmica, moral i social del deute, el despersonalitza, perquè no és un intercanvi entre éssers socials de carn i ossos, sinó un contracte entre gent corrent i corporacions abstractes i, de vegades, tancades en si mateixes, encapsulades en els seus protocols i cares publicitàries, sense canals reals de comunicació ni formes clares de negociació.

Aquesta diferència entre crèdit i endeutament es pot veure en les històries de dones i persones feminitzades a Barcelona i Cali. El crèdit comença com un regal, però la dinàmica extractivista financera basada en sistemes i condicions de tipus d'interès que no tenen en compte els capitals desiguals (simbòlics, econòmics, socials, polítics i legals i fins i tot emocionals) de les persones que adquireixen el crèdit, converteix aquest crèdit en un endeutament de vegades crònic —i no només monetari, sinó moral—, donat que les dones i les persones feminitzades que adquireixen crèdits no tenen el suport suficient per afrontar els tipus d'interès desiguals que un sistema financer abstracte els imposa sense tenir en compte la situació de desigualtat de la qual parteixen.

Aquest sistema financer abstracte i sense rostre tanca les portes a individualitats sense determinats capitals, i quan els obre, normalment tracta de la mateixa manera a les persones empobrides, a les persones assalariades i a les grans corporacions. Per exemple, a lesbianes, travestis, dones negres, amb la pell fosca, mestisses, assalariades o simplement empobrides i aturades amb qui treballem, els manca el capital simbòlic blanc, cisgènere masculí, heterosexual, tàcitament exigit pel sistema financer: des de la porta d'entrada als bancs es veuen com a subjectes sospitosos i indesitjables.

Alhora, manquen de capital financer i econòmic suficient per afrontar les taxes de rendibilitat imposades, perquè un sistema capitalista modern-colonial racista, transfòbic i misogin s'ha encarregat d'empobrir-les. Manquen de capital jurídic modern-colonial, perquè no comparteixen ni tenen accés als sistemes de protecció de drets que haurien d'acompanyar la gestió financera. Manquen, en moltes ocasions, de capital social per-

què, tot i estar envoltades de xarxes socials i familiars, assumeixen la càrrega del deute, en moltes ocasions, a soles i en silenci, seguint un mandat de gènere fantasmal que les aïlla i posa cara al seu deure de ser bones dones, que han de reproduir el seu entorn, callar i pagar a temps.

A més, l'endeutament, el deute, aixafa aquestes dones i persones feminitzades sota una càrrega moral que de vegades assumeixen com a deure, tot i que veurem que hi ha formes de resistència en les xarxes socials de dones, travestis, feministes, dones, entre d'altres.

Coincidim amb Cavallero i Gago quan assenyalen que no existeix un subjecte universal de deute, sinó processos d'endeutament resultants de desigualtats i alhora desiguals, que es produeixen en una concatenació i coproducció dels sistemes raça, classe, gènere, sexualitat, edat, ètnia, funcionalitat, entre d'altres, el que d'ara endavant anomenarem la matriu interseccional (d'opressions), seguint la proposta de Patricia Hill Collins (Collins & Bilge, 2020) per visibilitzar com s'articulen les formes d'empobriment crònic i estructural.

L'empobriment produeix una dependència del deute del funcionament del dispositiu d'endeutament que deriva ingressos de les diferències convertides en desigualtats. Aquestes desigualtats tenen una profunditat històrica i geopolítica construïda per mitjà de l'operació colonial de llarga durada que ha configurat les relacions geopolítiques actuals, profundament inequitatives. Tant els deutes històrics de les "excolònies" europees com les mesures d'ajustament estructural neoliberals formen part d'aquesta estructuració històrica de les desigualtats.

L'endeutament funciona llavors com un dispositiu ancorat a un edifici financer que no és ni neutral ni lliure d'intencions, com ens han fet creure. Al contrari, és una estructura que sap treure profit de la matriu interseccional d'opressions. Aquest sistema financer no actua a soles, com assenyalen Cavallero i Gago, sinó que s'articula amb les polítiques de subvenció i no de redistribució dels Estats, polítiques que també estructuren un discurs d'inclusió financera amb perspectiva de gènere, com si l'univers financer fos un paradís de portes tancades al qual les dones i les persones empobrides corren *assedegades a la recerca d'un oasi*. Els estats liberals occidentals i occidentalitzats van començar fa molt poc a considerar subjectes de crèdit a les dones. A partir d'aquest moment,

van vendre la banca i les microfinances o *la financiarització de la vida quotidiana*, com aquell *oasi*.

També podríem parlar d'una colonització financera, com assenyalen Cavallero i Gago (2021). Aquesta colonització financera no va començar, almenys per a l'Amèrica Llatina i el Carib, als anys vuitanta o noranta amb els processos d'obertura econòmica acompanyats d'una curiosa explosió de discursivitat multiculturalista (reformes constitucionals a l'Argentina, el Brasil, Colòmbia, el Paraguai i Veneçuela) i amb el Consens de Washington com a teló de fons, sinó que es remunta almenys al 1492.

El saqueig colonial i després l'endeutament monetari, que paradoxalment van produir les guerres d'independència, han generat i perpetuat una dependència financera per part de les "excolònies" amb les seves metròpolis, ara potències europees i del nord global, així com altres potències industrials i borsàries asiàtiques.

Un clar exemple el trobem en com Colòmbia va començar el seu període republicà amb un deute gegantí derivat de préstecs internacionals dedicats a sufragar els deutes de la independència (Fajardo, 1981). Un altre exemple, entre molts d'altres, és el deute ignominiós i multimilionari que Haití no va tenir més remei que contractar amb França per indemnitzar a la metròpoli a canvi de la seva independència.

D'aquesta manera, una lectura feminista de l'endeutament significa desemmascarar els dispositius dels sistemes financers, la seva articulació amb els estats i la seva profunditat geopolítica històrica i colonial. En aquesta dinàmica de saqueig, despossessió i endeutament, ens preguntem: qui deu a qui? Però no només en termes contemporanis (Federici et al. 2021) sinó quins països són els deutors reals de la despossessió colonial. És important recordar que la colonització i la colonialitat operen per mitjà de mecanismes cada vegada més sofisticats i que, inicialment, suposaven deixar "elits colonials" (Spivak, 2003) instal·lades per mantenir protegits els interessos socials, culturals i econòmics de les metròpolis que havien estat "expulsades".

Treure la màscara del sistema financer també significa exposar la seva violència intrínseca. En la seva faceta legal (en la qual fins i tot es permet la usura) d'explotació de les necessitats de subsistència i en la seva faceta il·legal d'articulació amb les economies il·legals. Sense esmentar que l'exclusió de dones, lesbianes, trans i travestis d'aquest

sistema financer legal ha implicat que aquests subjectes de crèdit submergits recorrin a un sistema mafiós de préstecs que maneja nivells d'usura que no només són sorprenents, sinó il·legals i desproporcionats.

Per això, sortim parcialment de Cavallero i Gago, perquè, tot i que no creiem en l'"oasi liberal de l'endeutament", veiem una paradoxa mortal en què, per a dones, lesbianes, travestis i trans, en particular, per a dones racialment marcades i empobrides, és molt perillós no poder accedir al sistema financer i bancari i també és arriscat acudir-hi. Les dones i les persones feminitzades són tancades i expropiades de la seva autonomia, quan experimenten el setge, l'arraconament entre els sistemes financers legals i il·legals, l'empobriment, la informalitat i el funcionament misogin, racista, capacitista, hetero-cisgènere de projectes liberals i neoliberals, de base colonial.

Treure la màscara del sistema financer també significa trobar les connexions entre l'educació moral que ens exigeix ser "bones dones", tant a dones com a lesbianes, travestis i trans, que segella un contracte d'obediència financera.

L'endeutament *domestitzat*, confinat, ens *redomestica* des d'una funció oculta d'administració i un cost multidimensional de l'endeutament com un ofici feminitzat. D'aquí que els microcrèdits de consum siguin la forma més utilitzada per les dones i les persones feminitzades, com es mostrarà al llarg dels estudis. S'ha naturalitzat el seu rol de reproducció social, material i simbòlica. És a dir, l'endeutament forma part dels treballs de cures i reproducció imposats a les dones i a les persones feminitzades, com ja hem assenyalat.

No obstant això, l'obediència financera no es refereix exclusivament al "deure moral" de pagar el deute, sinó a l'obligació de seguir les normes econòmiques, socials i culturals intrínseques de la matriu interseccional de dominació, a la violència intrínseca que obliga a contraure un deute depredador.

Alhora, la institució del benestar heterosexual, blanc i, en última instància, colonial requereix que els individus i les llars obeeixin, per exemple, la regla d'assignació d'habitatges, associada a les llars "normals" (Secretaria de Planejament del Districte, Isegoría, 2020), en línia amb l'especulació immobiliària.

Aquesta obediència financera no només emana naturalment de la disciplina incorporada en forma de vergonya, culpa i treball d'administració domèstica obligada, sinó que, alhora, està assegurada per un continu de violències prèvies, posteriors i al llarg del camí de l'endeutament: en el cas colombià, és evident com el conflicte social i armat multinacional que s'està portant a terme al país ha afectat de manera desproporcionada a les dones i les persones feminitzades (camperoles, persones LBTIQ +, afro i indígenes, palenqueres i raizals).

En aquest estudi veurem com la submissió, per necessitat, a les xarxes de préstecs informals, condueix a encara més violència: el sistema de crèdit/deute segons Peebles (2010), es converteix en una forma de regulació, social, temporal, espacial i corporal.

No obstant això, a més de l'escenari advers generat pel mecanisme de deute liberal, neoliberal i "modern colonial", també pararem especial atenció a les formes de resistència i desobediència que despleguen les dones, lesbianes, trans i travestis, que van més enllà de l'impagament del deute. Aquest compromís amb la transformació i l'autonomia de les dones i les persones feminitzades és la condició fonamental d'una política i praxi feminista.

“Però, a més, el treball de deute és un “treball de cures”, igualment feminitzat, privatitzat i invisibilitzat que la resta del treball domèstic i de cures, que recau principalment sobre les dones, i encara més sobre les dones de la classe treballadora, sobre les dones i les persones empobrides i de grups socials subalternitzats, que el duen a terme en absoluta invisibilitat des de les seves llars i xarxes.”

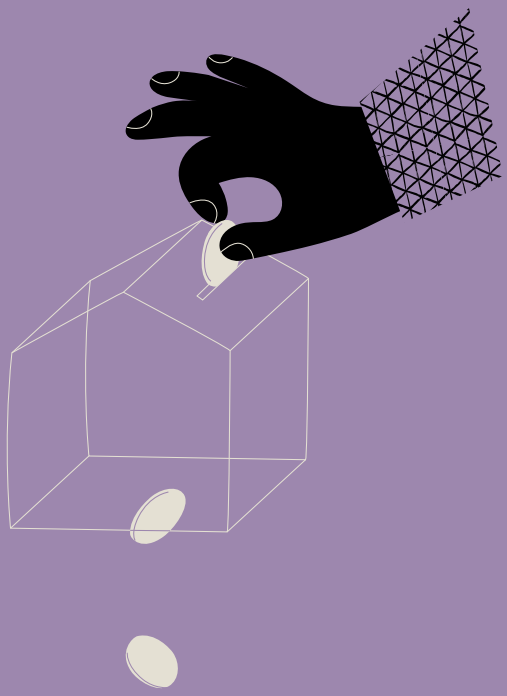

2. METODOLOGIA

Històries de carrer de l'economia del deute

Parlem d'un enfocament etnogràfic i no d'etnografia perquè, tot i que les actuals investigacions fan servir la perspectiva etnogràfica —en particular, de l'etnografia multisituada— pretenen seguir el fenomen del deute des d'una perspectiva multiescala (Marcus, 2018). Cara a cara, observant i donant centralitat als relats. Per tant, estem parlant d'una metodologia que no és estrictament una etnografia (Ingold, 2017). El que ens interessa és encarnar i territorialitzar el funcionament de l'economia del deute, posar en primer pla les històries de carn i ossos d'aquesta experiència.

2.1. Mantenir-se al dia amb el deute a Cali i la seva àrea metropolitana

Per entendre les experiències encarnades i situades de l'economia del deute, vam fer deu entrevistes semiestructurades en profunditat a dones, lesbianes, trans i travestis que resideixen i treballen a Santiago de Cali, Jamundí i Yumbo, tres municipis de l'àrea metropolitana de Cali, coneguts com a Amso[5], sobre les seves trajectòries de deute, marcades tant pel tipus de deute com pels motius del mateix i les estratègies per fer-ne front. Vam proposar una anàlisi interseccional sobre el funcionament concatenat i coproductiu dels sistemes d'opressió classe, raça, ètnia, gènere, sexualitat, origen, edat i funcionalitat. És a dir, sobre la matriu de les opressions.

Vam fer observació directa de l'espai de la ciutat i de l'àrea metropolitana i, a més, vam revisar fonts secundàries per conèixer algunes dades estadístiques contextuals i acon-

5 El 18 d'abril de 2023 es va presentar davant la Comissió d'Ordenació Territorial del Congrés de la República la iniciativa de crear la primera Àrea Metropolitana del Sud-oest de Colòmbia-Amso. L'Amso és el producte d'una conurbació composta pel nucli municipal Santiago de Cali i els municipis veïns Candelaria, Dagua, Jamundí, Palmira i Yumbo del Departament de la Vall del Cauca, i Puerto Tejada i Villa Rica del Departament del Cauca. És la tercera regió metropolitana del país en termes de població després de la Regió Metropolitana de Bogotà DC-Cundinamarca i l'Àrea Metropolitana de Valle de Aburrá. (Alcaldia Municipal de Santiago de Cali, 2023). En comparació amb Barcelona, amb 1.660.435 habitants, la població de Cali és més gran, i si es compta l'Amso, és gairebé el doble.

seguir fer una triangulació que ens aporta una visió general dels processos de deute i els seus efectes sobre l'autonomia de les dones. Per a això, vam utilitzar un mètode de contacte per mitjà de xarxes de relació i bola de neu: a cada entrevistada se li va proporcionar un consentiment informat, que protegeix la seva integritat com a subjecte actiu de la investigació[6].

Taula 1. Fitxa identificativa de les entrevistades de Cali

Codi	E001	E002	E003	E004	E005	E006	E007	E008	E009	E010
Pseudònim	Mar	Juana	Julia	Mía	Patricia	Perla	Clara	Samantha	Marta	Jazmín
Data	29/07/23	29/07/23	29/07/23	30/07/23	31/07/23	31/07/23	01/08/23	01/08/23	02/08/23	03/08/23
Lloc	Jamundí, casa	Jamundí, casa	Cali, centre de Cali/Plaça Caicedo	Cali, centre de Cali/ Bulevar del Río	Cali, centre de Cali/Plaça Varela	Cali, Universitat Santiago de Cali	Cali, centre de Cali	Cali, centre de Cali	Cali, centre de Cali/Plaça Varela	Yumbo, casa
Durada	1 h 12 min	1 h 49 min	1 h 19 min	1 h 11 min	53 min	48 min	1 h 13 min	1 h 38 min	2 h 45 min	1 h 12 min
Rang d'edat	28-45	45-60	18-28	28-45	28-45	18-28	45-60	28-45	Més de 60	45-60
Sexe declarat	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení	Femení
Gènere declarat	Dona	Dona	Dona	Dona trans	Dona trans	Dona trans	"Ni dona ni home"	Dona trans	Dona	Dona
Identitat sexual	Heterosexual	Heterosexual	Lesbiana	Heterosexual	Heterosexual	Heterosexual	Bisexual	Lesbiana	Heterosexual	Heterosexual
Estrat socioeconòmic	4	4	2	1	1	4	4	1	1	2
Autoadscripció ètnica-racial	Blanca	Blanca	Afro	Blanca	Mestissa	Blanca	Mestissa	Mestissa	Negra	Mestissa
Lloc d'origen	Bogotà	Ubaque	Cali	Cali	Cali	Manizales	Tolima	San Antonio, Tolima	Cali	Bogotà
Lloc de residència	Jamundí	Jamundí	Cali	Cali	Cali	Cali	Cali	Cali	Pichindé (corregiment de Cali)	Yumbo
Discapacitat	NI	NI	NI	NI	NI	NI	NI	NI	NI	NI
Tipus d'ocupació o dedicació	Empleada	Informal/ Independent	Contractista	Informal/ Independent	Informal/ Independent	A l'atur	Informal/ Independent	Informal/ Independent	Jubilada	Jubilada
Interval d'ingressos	Més de 4 SMMLV	Entre 1 i 2 SMMLV	Entre 1 i 2 SMMLV	Menys d' 1 SMMLV	1 SMMLV	Menys d' 1 SMMLV	Menys d' 1 SMMLV	Menys d' 1 SMMLV	Entre 2 i 4 SMMLV	Entre 2 i 4 SMMLV
Composició de la llar	Unipersonal	Unipersonal	La mare, la parella de la mare, el germà petit i dos avis	Mare	Parella	Mama, pare, oncle	Unipersonal	Amiga	Germà	Marit i fill
Telèfon mòbil/ Dades/Internet domèstic	Sí/Sí/Sí	Sí/Sí/Sí	Ocasional-ment/Sí/Oca-sionalment	Ocasional-ment/Oca-sionalment/ No	Sí/Ocasio-nalment/ Sí	Sí/Sí/Sí	Sí/Sí/No	Ocasional-ment/Oca-sionalment/ No	Sí/Sí/Sí	Sí/Sí/Sí
Accés declarat a subvencions/ Subvencions a l'habitatge/ Règim sanitari subvencionat	No/No/No	No/No/No	No/Sí/No	No/Sí/Sí	No/Sí/No	No/No/No	No/No/Sí	No/No/Sí	No/Sí/--	No/Sí/ Pensionista en règim especial
Grau d'escolarització	Títol universitari complet	Bàsica primària completa (5è)	Tecnològic incomplet	Bàsica primària incompleta (3r)	Educació secundària completa	Títol universitari incomplet	Bàsica primària incompleta (3r)	Educació secundària completa	Educació secundària completa	Títol universitari complet

6 D'acord amb el marc ètic de l'Associació Americana d'Antropologia i la resolució número 8430 de 1993 del Ministeri de Salut de Colòmbia, directrius del codi deontològic d'antropologia a Colòmbia.

En el treball qualitatiu i amb un enfocament etnogràfic, vam parlar amb persones cisgènere, transgènere i altres identitats de gènere, també autoidentificades com a lesbianes, bisexuals i heterosexuals, totes elles majors de 18 anys (majoria d'edat a Colòmbia). Dues d'elles s'autoidentifiquen com a persones afro o negres, quatre com a mestisses i quatre com a blanques. Cal considerar que aquest exercici d'autoassignació ètnico-racial està travessat per una matriu colonial profundament racista, cisgènere i heterosexual. Cap no va declarar cap discapacitat, tanmateix, diverses d'elles arrosseguen problemes de salut sobre els quals moltes no van voler aprofundir. Sis d'elles són migrades internes, procedents d'altres parts de Colòmbia.

Quatre d'elles viuen en habitatges de l'estrat 1, l'estrat socioeconòmic més baix, que sovint presenten deficiències en la seva infraestructura, molts són d'obra grisa, tot i que la majoria d'aquests habitatges està feta amb materials com taulers, lona, cartó, llaunes, entre d'altres. Sovint es troben en turons, muntanyes, prop de rius, de vegades per sota del nivell freàtic i en zones que no són aptes per ser habitades. Normalment, no disposen de tots els serveis públics bàsics com aqüeducte i clavegueram, electricitat i gas natural. No obstant això, reben una subvenció en la taxa de consum mensual dels serveis públics domèstics de lavabo, aqüeducte, clavegueram, gas natural i electricitat de fins al 70% del valor del servei públic utilitzat. Donades les característiques de les persones que habita aquest tipus d'immobles en aquest estrat, en general, són candidates a ser beneficiàries de programes socials de l'Estat, però cal que prèviament se les caracteritzi mitjançant l'enquesta Sisbén per incloure-les en el règim de salut subvencionat, programes de benestar familiar per a la primera infància, infància i adolescència, subsidis com ara *Familias en Acción* i *Jóvenes en Acción*.

Dos d'elles viuen en habitatges d'estrat socioeconòmic 2, que generalment es corresponen amb habitatges d'interès social, construïts de manera adequada per garantir una qualitat de vida mínima i que disposen de serveis públics bàsics. Les persones que accedeixen a aquest tipus de residència són generalment considerades persones en situació de pobresa moderada a causa dels seus ingressos monetaris baixos. Són beneficiàries de subsidis sobre el cost de la quota mensual en els serveis públics domiciliaris. No obstant això, el fet de residir en aquest tipus d'habitatges no garanteix l'accés a programes socials, perquè han de ser qualificats prèviament per l'enquesta Sisbén. Segons la qualificació que obtinguin, més endavant podrien accedir a programes socials estatals com l'*ingrés solidari, el subsidi per a gent gran, la devolució de l'IVA*, subsidis

educatius de l'Institut Colombià per al Finançament de l'Educació Superior (ICETEX, per les seves sigles en castellà) i programes d'emprenedoria i vinculació laboral. No obstant això, gairebé cap de les entrevistades té coneixement d'aquestes ajudes o desconeix que les rep, com és el cas dels subsidis automàtics als serveis públics domiciliaris.

Nou de les deu entrevistades tenen edat per haver completat el cicle d'educació superior, però només dos d'elles ho han fet. Dues tenen una educació bàsica primària incompleta i completa, respectivament, i tres d'elles només tenen una educació secundària completa o tecnològica incompleta.

Cinc d'elles tenen uns ingressos corresponents iguals o inferiors al salari mínim legal vigent que, en el moment de l'entrevista, equivalia aproximadament a 270 dòlars mensuals. Només una d'elles té un contracte laboral amb plenes garanties, mentre que una es declara desocupada i cinc d'elles, lesbianes i trans, treballen de manera informal, principalment en la venda ambulant i el treball sexual. Una d'elles, Julia, declara ser contractista, la qual cosa significa que no té garanties de protecció social ni estabilitat, perquè, a Colòmbia, els contractes de prestació de serveis es troben a mig camí entre el vincle laboral i la informalitat. Sorprenentment, dues d'elles estan jubilades, atès que, segons les xifres de 2023, a Colòmbia només el 13 % de les dones grans es jubilen per vellesa, enfront del 25 % dels homes (Becerra, 2023). De fet, una de les dues pensionistes que han participat en l'estudi aconsegueix aquesta jubilació des d'un règim especial de jubilació anticipada. En aquest sentit, és important tenir en compte que només el 20 % de les dones es jubilen a Colòmbia a causa de la vellesa o altres situacions (Becerra, 2023).

També vam fer una revisió documental que ens permet veure la profunditat històrica i geopolítica de l'economia del deute de les dones i les persones feminitzades a Santiago de Cali i la seva àrea metropolitana, a partir d'informació i històries del present, però que, com el mateix deute, articula històries i possibilitats del passat i del futur. A partir d'aquestes xifres, podem veure que l'univers de persones amb qui conversem és proporcionalment representatiu de la situació socioeconòmica de Cali i la seva àrea metropolitana.

Ens situem en aquest estudi com a persones que busquen desobeir el gènere i els mandats de la sexualitat normal, com a mariques i com a mestisses, hereves de lligams de sang i educació, d'un parentiu polític amb dones blanques, blanques-mestisses, afro,

ansermes i muisques. Unx de nosaltres, com a asaliariadx, hipoacústicx, però bona i turmentada pagadora del crèdit, un *subjecte fiable* i amb una casa (deute) familiar "heretada" hipotecada i rehipotecada, impagable; l'altri, com a aturadx, rebuscadorx i jugadorx en les especulacions artesanals ara anomenades *trading*.

En el transcurs de la recerca hem mantingut contacte amb aquestes dones, travestis, trans i lesbianes amb les quals treballem, generant, amb algunes d'elles, una xarxa d'afectes i intercanvis micropolítics. Tot i que no està en les nostres mans salvar les desigualtats, considerem que tota investigació social comporta "romandre en deute", un intercanvi de *dons*: ens van donar les seves històries, el seu temps, els seus coneixements, i intentem retornar-los amb petites obres que van des de l'obtenció de recursos jurídics per ajudar-les en les seves trajectòries vitals, de la manera que els sigui útil, fins a fer-nos saber les unes a les altres que encara hi som, embrollades en l'embolic de la vida i el deute, com ocorre amb Marta, Mar, Juana, Julia, Jazmín. Malauradament, amb d'altres, les relacions han estat més efímeres, perquè de vegades les seves condicions de seguretat social i física es veuen tan compromeses que fàcilment tallen el contacte. Els seus passos pel món i els setges els han ensenyat a desaparèixer.

A totes elles, el nostre infinit agraïment i la nostra esperança que aquestes paraules amb què recollim les seves històries serveixin d'alguna manera perquè un dia visquem en un món de *dons* i intercanvis recíprocs i no de deutes esgotadors, depredadors i subjugadors.

2.2. Converses amb dones endeutades a Barcelona i la seva àrea metropolitana

La recerca a Barcelona combina l'enfocament qualitatiu-etnogràfic (centrat en entrevistes) i el quantitatiu (dades macroeconòmiques i enquestes de llars).

Per a les dades quantitatives s'han utilitzat principalment l'"*enquesta de condicions de Vida*" i les "*enquestes sobre el pressupost familiar*" que ofereixen l'Institut Nacional d'Estadística i l'Institut d'Estadística de Catalunya. També ha estat molt útil l'informe FOESSA sobre l'"Enquesta sobre integració i necessitats socials", que ofereix dades sobre la ciutat de Barcelona. Hem optat per treballar amb les escales d'estat-comunitat autòno-

ma-ciutat de Barcelona perquè són les que tenen més dades estadístiques disponibles. Les dades sobre l'endeutament de les llars s'han recollit mitjançant els butlletins analítics i "*Els informes financers de les famílies*" elaborats pel Banc d'Espanya, que desglossen en termes de grup de població de renda, riquesa i grup d'edat. No obstant això, no s'ofereix informació per eixos com el sexe o la migració que, entre d'altres, permetrien veure algunes dimensions ocultes darrere de les relacions de deute contemporànies. Un altre problema amb aquests informes és la manera d'aïllar el deute per individus i llars quan, en la vida quotidiana, el deute es teixeix en relacions familiars intergeneracionals i fins i tot entre amistats disseminades entre àmplies xarxes domèstiques.

Aquestes limitacions s'han resolt amb el material qualitatiu recollit per mitjà d'entrevistes, amb el qual cerquem una "comprensió situada" de les relacions i experiències del deute (Saiag, 2020: 3). D'aquesta manera, hem volgut plasmar des de baix l'experiència d'endeutament en les dones i abordar les raons i els somnis que hi ha darrere dels deutes, les possibilitats d'accés, els efectes sobre les seves vides, els seus drets i la seva autonomia. També hem volgut traçar les formes de resistència als deutes.

Entre gener i febrer de 2024 es van dur a terme onze entrevistes a dones de classe treballadora de l'àrea metropolitana de Barcelona, la majoria residents a Barcelona, però també a l'Hospitalet i Cornellà de Llobregat. La selecció de dones s'ha fet tant aprofitant tant vincles personals com de la mà d'una educadora social que m'ha posat en contacte amb dones endeutades. La gran majoria de les dones protagonistes d'aquesta recerca no arriben o amb prou feines superen el salari mínim interprofessional[7]. Pel que fa al grup d'edat, la majoria tenen entre 35 i 50 anys, la qual cosa coincideix amb el grup d'edat més endeutat. Quatre d'elles són migrades extracomunitàries en situació regularitzada, una és migrada comunitària i una procedeix d'una altra comunitat autònoma de l'Estat. La majoria dels deutes d'aquestes dones són el que anomenem "deutes per a la supervivència i l'exercici de drets".

Les entrevistes van durar unes dues hores, es van fer en cafeteries o a les llars de les protagonistes i sempre a soles. Una d'elles es va fer per videoconferència per dificultats

7 Amb l'objectiu d'estudiar l'"economia del deute" com aquells deutes que cada vegada són més obligatoris pel simple fet d'existir, la selecció de participants amb renda baixa sembla coherent. No obstant això, també és interessant per al futur realitzar estudis comparatius entre dones i llars de diferents classes socials. El fet de poder veure com es distribueixen els diferents tipus de deute entre la població segons la classe social permetria analitzar l'articulació entre les relacions de deute i les desigualtats socioeconòmiques.

de trobada i perquè hi havia una relació prèvia. A totes elles se'ls va regalar una capsa de bombons o galetes, o les vam convidar a esmorzar com a agraïment pel seu temps i esforç. Es tractava d'entrevistes semiestructurades en profunditat, on tant la investigadora com l'entrevistada compartien les seves experiències d'endeutament. Sense voler induir l'entrevistada, crec que explicitar l'experiència d'endeutament pròpia, però sobretot visibilitzar l'objectiu polític de la investigació de "treure el deute de l'armari", és enunciar-ho com un problema comú i, per tant, desindividualitzar-ho (Cavallero y Gago 2020:15). Va ser valuós per generar confiança i plasmar les seves experiències, perspectives i sentiments amb el deute. De fet, moltes d'elles van compartir que se sentien alleujades de poder parlar de deutes amb algú sense sentir-se jutjades, i fins i tot algunes d'elles van dir que era la primera vegada que anomenaven i reconeixien en veu alta tenir deutes. Les entrevistes es van enregistrar, tots els noms han estat anonimitzats i se'ls ha promès que se'ls donarà una còpia de la publicació per debatre plegades els resultats.

Taula 2. Resum de les protagonistes de Barcelona

Codi	E001	E002	E003	E004	E005	E006	E007	E008	E009	E010	E011
Pseudònim	Sophia	Abril	Isabel	Carmen	Rosa	Daniela	Julia	Silvia	Wendy	Lucía	Montserrat
Residència	Congrés	La Salut	Ciutat Meridiana	Sarrià-Sant Gervasi	L'Hospitalet	Sants	Cornellà	Poble-sec	L'Hospitalet	Sant Andreu	La Sagrera
Origen	Alemanya	El Perú	Guinea Equatorial	Barcelona	República Dominicana	Barcelona	Sant Just Desvern	Barcelona	República Dominicana	Madrid	La Sagrera/ Barcelona
Edat	38	44	48	70	44	41	34	37	42	42	44
Tipus de feina	Indefinit a temps complet	Temporal a temps parcial	Indefinit a temps complet	Jubilada	Informal a temps parcial	Empleada pública	Indefinit a temps complet	Per compte propi i a temps parcial	Indefinit a temps complet	Sòcia cooperativa	Funcionària pública
Interval d'ingressos	Percentil superior	Menys del SMI	Percentil mitjà baix	Percentil mitjà	Menys del SMI	Percentil superior	Percentil mitjà	SMI	Percentil mitjà baix	SMI	Percentil 90
Composició i tipus de llar	Lloguer unipersonal	Subarrendament/ compartit	Lloguer unipersonal	Lloguer de protecció social unipersonal	Okupació, marit i dos infants	Lloguer, infant en custòdia compartida	Hipoteca, parella	Unipersonal	Lloguer, parella i dos infants	Cessió d'ús, infant en custòdia compartida	Hipoteca, marit i dos infants

3. CAS PRÀCTIC 1

Un regal enverinat: l'encanteri colonial del deute feminitzat a Cali

Camila Esguerra Muelle i Ash Loaiza Sosa

En aquest estudi intentem veure com el colonialisme del deute s'incorpora i s'encarna en la vida quotidiana de les dones, travestis, trans, no binàries i lesbianes, negres, afro, mestisses i blanques a Santiago de Cali i la seva àrea metropolitana.

3.1. Carn i ossos de l'economia del deute a Cali: (neo)colonialisme, necropolítica i neoliberalisme

Si por la quinta vas pasando, es mi Cali bella,
que vas atravesando

Cançó de salsa *Cali Ají*, Grupo Niche[8] (1990)

Escollir Cali i la seva àrea metropolitana com a ubicació d'aquest estudi va ser un procés que no respon a una racionalitat lineal. En un primer moment, vam pensar a comparar dues ciutats amb àrees metropolitanes i demogràficament similars. Tanmateix, a poc a poc, i més enllà d'aquest primer criteri, gràcies a l'estudi vam entendre que Cali i la seva àrea metropolitana i, en general, el departament Valle del Cauca, reuneixen una història i una ubicació geopolítica que ens ha permès **apropar-nos a entendre com s'articula el deute des del (neo)colonialisme, la necropolítica i la neoliberalització**.

8 *Niche*, a Colòmbia, significa "persona negra". Aquest grup colombià de salsa del Pacífic reconegut internacionalment utilitza el terme com a reivindicació política.

Intentarem demostrar que les trajectòries de deute personal de cadascuna de les dones, lesbianes, trans i travestis amb qui construïm aquesta xarxa d'històries s'articulen a deutes ambigus, amb profunditat històrica, marcats pel colonialisme, la necropolítica (Mbembe, 2006) i el neoliberalisme. Llavors, la pregunta sobre qui deu a qui guanya força.

Plantegem que hi ha una necropolítica del deute, en la mesura que els sistemes financers no són ni neutrals ni desproveïts d'intencions. Aquests sistemes financers, en definitiva i recuperant les paraules de Mbembe (2006, 20), tenen "el poder i la capacitat de decidir qui pot viure i qui ha de morir" i de deixar morir o fer morir. El racisme travessa la racionalitat del biopoder.

Aquest necropoder s'inscriu particularment des de l'operació colonial sobre el que avui són les Amèriques o el continent Abya Yala, nom donat al continent pels pobles kuna originaris del que avui són Panamà i Colòmbia, abans de les invasions europees del segle XV; Améfrica Ladina[9], concepte encunyat per la intel·lectual afrobrasilera Lélia González, o la Nostra Amèrica, en paraules de José Martí. Però més enllà del territori, hem de pensar en la inscripció del necropoder amb ferro roent en els cossos i existències de les persones negres, palenqueres, raizals, afro i indígenes, mentre que les mestisses i, en particular, les mestisses blanques, representen el paper, en el teatre colonial, de les nissagues i elits colonials.

No obstant això, el racisme és encara més complex: a escala geopolítica, totes les persones de les antigues colònies (de tots els pobles indígenes, persones i comunitats palenqueres, raizals, negres, afro i, fins i tot, mestisses), encara que no de la mateixa manera o en la mateixa mesura, són objecte de govern necropolític. En aquest cas, per mitjà de l'economia del deute: "La raça ha constituït l'ombra sempre present sobre el pensament i la pràctica de les polítiques occidentals, especialment quan es tracta d'imaginar la inhumanitat dels pobles estrangers i la dominació que s'ha d'exercir sobre ells (...) la política de la raça està vinculada a la política de la mort" (Mbembe, 2021: 22). La dominació de la qual parla Mbembe, en el cas d'aquest estudi, és la infligida

9 El terme ha estat pres diverses vegades i va ser la pancarta política i epistemològica que la intel·lectual i acadèmica colombiana, nascuda a Cali, Mara Viveros Vigoya, va proposar durant la seva vicepresidència i presidència a LASA, el 2020 (https://lasaweb.org/es/lasa2020/).

a partir del deute, en el binomi crèdit/deute, del qual ja hem parlat, seguint Peebles (2010).

A finals de 2021, a Cali i Yumbo, part de l'àrea metropolitana (Amso), el 22 % de la població es va reconèixer com a negra o afro i el 4 % com a indígena, mentre que el 74 % no es va reconèixer com a pertanyent a cap poble ètnic (Cali cómo vamos, 2022-2023), la qual cosa no significa per força que aquest percentatge correspongui a persones mestisses i blanques-mestisses. A més, a la ciutat es reconeixen nou consells indígenes: Misak, Nasa Santiago de Cali, Yanacona, Inga, Kichwa Runa Pura Santiago de Cali, Kofán, Nasa Ukawe'Sx Tha'J, Epedara Siapidaara i Cabildo Indígena Dxi'j Pha'dena del Corregimiento de Pance (Alcaldia Municipal Santiago de Cali, 2022).

Això demostra que Santiago de Cali i la seva àrea metropolitana tenen una alta presència de pobles afro, negres i indígenes diferents en comparació amb altres regions del país. És important recalcar que aquesta composició ètnic-racial de la regió és producte d'una llarga història de colonialisme, esclavització i processos de mestissatge, llegits tant com a blanquejament i, alhora, com a frontera intercultural o com a escletxa, esquerda o territori, en el pensament d'Anzaldúa (1997). És a dir, en general, processos de racialització i racisme que es remunten a diversos segles des de les invasions europees, en particular ibèriques, fins al que ara s'anomena Amèrica Llatina i el Carib.

Taula 3. Projeccions de població total, cap de municipi i resta, àrea metropolitana sud-occidental 2018-2024

Municipi	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
TOTAL AMSO	**3.046.723**	**3.071.144**	**3.108.128**	**3.123.528**	**3.131.196**	**3.138.767**	**3.144.404**
Cali	2.227.642	2.241.491	2.264.427	2.271.293	2.276.124	2.280.522	2.283.846
Candelaria	91.825	93.183	93.249	93.491	93.717	93.932	94.103
Dagua	48.443	48.758	49.205	49.373	49.513	49.658	49.793
Jamundi	159.877	164.159	173.053	179.060	179.813	180.917	181.478
Palmira	349.294	352016	355.712	357.178	358.091	358.895	359.549
Puerto Tejada	41.615	41.648	42.738	43.172	43.624	44.134	44.610
Villa Rica	20.693	21.000	21.290	21.528	21.727	21.935	22.156
Yumbo	107.334	108.889	108.454	108.433	108.587	108.774	108.869

Font: Cali en cifras 2023 (Departament Administratiu de Planejament Municipal, 2023).

El deute concatena colonialisme, necropolítica i neoliberalització, articula passat, present i futur. Traça, com ja hem apuntat, els processos de colonització de llarga durada, encara vigents; els ajustaments estructurals i de la desigualtat davant el deute en una geopolítica racista que manté una "colonialitat del poder" (Quijano, 2015). No és gratuït que el primer deutor colonial després de la seva independència sigui precisament Haití, bastió del pensament emancipador per al continent americà i el Carib. O França és el gran deutor? Hi ha, per tant, un **racisme del deute**.

Però, al mateix temps que la raça opera en la seva naturalesa intrínseca d'articular el racisme i la política de la mort al seu voltant, la "colonialitat de gènere" (Lugones, 2008) o el sistema colonial modern de gènere —binari, androcèntric, cisgènere, heterocèntric— també juga, com veurem, el seu paper en l'engranatge de l'endeutament depredador, *domestitzat* i *redomesticador* de les persones feminitzades. En una perspectiva complexa de la interseccionalitat, les persones feminitzades són totes aquelles que en l'escala dels valors occidentals s'associen amb el que és femení, per extensió, amb el que és natural, el que és salvatge, "incivilitzat", menor d'edat, irracional, amb el que és improductiu (reproductiu). Així, el que és feminitzat no fa referència exclusivament al gènere, sinó que està concatenat amb la raça, l'etnicitat, l'edat, l'origen, la funcionalitat.

El 52 % del total de persones a Cali i Yumbo es reconeixia com a dona. En canvi, entre els pobles indígenes i les persones que habiten aquesta regió, aquest percentatge també va correspondre al 52 %, i entre persones afro, al 54 %.

Aquesta composició ètnica racial i de gènere comporta una sèrie de desigualtats profundes que és fonamental que analitzem en aquest estudi. La composició de les llars gira cada vegada més al voltant de les dones com a caps de llar, la qual cosa implica que molt sovint es fan càrrec plenament de l'economia domèstica de producció-reproducció i, per tant, del deute: de totes les seves feines de pensar, gestionar, planificar, pagar i quedar-se en deute a soles. Llavors, hi ha una divisió racial i sexual internacional del deute.

D'altra banda, les formes de parentiu han canviat. En primer lloc, a causa de la colonització que va implantar un model catòlic de família, trencant les estructures socials preexistents tant en les societats originàries com en les segrestades a Àfrica. En segon lloc, per diverses raons, aquesta família nuclear catòlica tampoc és la pràctica comuna

de facto, donats els processos de secularització i urbanització. Això demostra, d'una banda, una família nuclear modelada, subjectes de crèdit i famílies *de facto* amb rols contradictoris pel que fa a la solidaritat d'intercanvi i solidaritat davant el deute, com veurem en les històries de les persones amb les quals construïm *relats ordinaris* sobre el deute.

Pel que fa a l'ús del temps, les persones afrodescendents, indígenes, dones i persones LGBT només dediquen una mitjana del 50 % al treball remunerat. Tot i que les persones indígenes tenen el nombre més alt de dedicació a l'ocupació remunerada entre els grups esmentats, tenien la mitjana d'ingressos més baixa, seguides de les persones afro, dones de totes les adscripcions ètniques i racials per sota dels ingressos mitjans. Després, les persones LGBT[10] (no s'inclouen les persones intersexuals o no binàries), que estan per sobre de la mitjana general. Això ens permet veure una forma de necropolítica o de racisme i misogínia de l'empobriment (Cali cómo vamos, 2022-2023).

El 2021, la taxa d'atur general de Cali (17,5 %) va ser inferior a la taxa d'atur de persones indígenes (18,1 %) i persones afro (21,9 %): així, s'observa que a més de rebre un salari més baix, les poblacions ètnicament reconegudes a Cali tenen una taxa d'atur més alta (Cali cómo vamos, 2022-2023).

El mateix any, la taxa d'atur de les dones va ser 7,7 punts percentuals superior a la dels homes, i el 2022, 4,4 punts percentuals superior a la dels homes (Cali cómo vamos, 2022-2023). Al seu torn, la taxa d'ocupació de la població LGBT va ser 9,2 punts percentuals superior a la de la població no-LGBT, mentre que en la taxa d'atur hi va haver una diferència de 2,8 punts percentuals entre la població LGBT i la no-LGBT (DANE, 2023).

Com podem veure, hi ha una clara desigualtat en els ingressos marcada pel gènere, així com per l'ètnia i la raça. Pel que fa a la millor situació aparent de les comunitats LGBTIQA+, és important tenir en compte que, com que no hi ha xifres desglossades entre dones o persones feminitzades (trans, lesbianes, bisexuals, trans homes i persones no binàries) i homes (gais i bisexuals), la mitjana és enganyosa. Com han demostrat altres

10 Com que recentment s'han començat a elaborar estadístiques nacionals oficials sobre les persones LGBT i no hi ha estadístiques completes o desglossades sobre les persones LGBTIQ+, és important prendre aquestes xifres amb benefici d'inventari.

estudis, les persones trans i les dones lesbianes i bisexuals són els sectors de les comunitats LGBTIQA+ més afectats per l'atur i la subocupació, la qual cosa també comporta llacunes en les prestacions de protecció social i un clar procés d'empobriment.

L'estructura econòmica sexista es manté mitjançant el "patriarcat del salari" (Federici, 2018) i la reproducció com a responsabilitat gairebé exclusiva de dones i subjectes feminitzats. Les dones de Cali i Yumbo tenien un 26,4% menys d'ingressos mitjans que els homes, donada la incidència vuit vegades més alta de dedicació al treball domèstic no remunerat, entre altres factors. L'Enquesta Nacional d'Ús del Temps (ENUT, DANE, 2022) ha mostrat la càrrega desproporcionada que suporten les dones i, especialment, les dones rurals[11], en l'economia de les cures i en l'economia en general. Les dones dediquen una mitjana de 15 h 21 min diaris a treballs remunerats i no remunerats, d'aquestes hores dediquen 7 h 44 min a treballs no remunerats i 7 h 37 min a treballs remunerats; mentre que els homes dediquen una mitjana de 12 h 3 min diaris a treballs remunerats i no remunerats, d'aquestes hores dediquen 3 h 5 min a treballs no remunerats i 8 h 57 min a treballs remunerats. Les desigualtats són evidents. D'altra banda, la manca de protecció social i la informalitat afecten principalment a dones i persones de comunitats LGBTI, així com a persones negres, afro i de pobles indígenes.

És evident que persisteix una feminització i racialització de la pobresa i que aquest empobriment produeix una subjecció al sistema de crèdit/deute. El 2022, el 52 % de les dones, el 43 % de les persones de les comunitats LGBT, el 65 % de les persones indígenes i el 68 % de les persones afro a Cali i Yumbo vivien en llars dels estrats[12] 1 i 2 (Cali cómo vamos, 2022-2023).

Alhora, la violència té un clar caire estructural racista i misogin. En el cas colombià, és fonamental relacionar els processos d'endeutament amb formes de violència directament associades, o no, amb aquests processos. El contínuum de violències que pateixen les dones a Colòmbia i, en particular, a Cali, la seva àrea metropolitana i el departament

11 Segons ENUT, les dones rurals representen el 93 % del treball no remunerat a les zones rurals, enfront del 89 % del treball no remunerat a les zones urbanes.

12 "L'estratificació socioeconòmica és una classificació en estrats dels immobles residencials que han de rebre serveis públics. Es du a terme sobretot per cobrar els serveis públics domiciliaris de manera diferenciada per estrats, cosa que permet assignar subvencions i cobrar contribucions en aquest àmbit. D'aquesta manera, les persones amb més capacitat econòmica paguen més pels serveis públics i contribueixen perquè els estrats més baixos puguin pagar les seves factures" (DANE, ND).

Valle del Cauca, té unes característiques particulars. Les xifres de feminicidis i transfeminicidis mostren un quadre molt complex que s'afegeix a la victimització de les dones en el marc del conflicte armat que ha tingut efectes desproporcionats sobre les dones i les persones de les comunitats LGBTIQA+, en particular LBTI (com veiem recollit per diferents organitzacions com el Centre Nacional de Memòria Històrica[13], la Comissió per a l'Esclariment de la Veritat[14], la Jurisdicció Especial per a la Pau-JEP[15] o el Tribunal Constitucional[16]). Des de la signatura de l'Acord Final entre les FARC-EP i el govern de Colòmbia es va començar a parlar de postconflicte, però els actes de violència que han marcat aquesta guerra —que no només és interna, sinó que involucra interessos multinacionals i colonials— no han cessat (Esguerra Muelle i Loaiza-Sosa, en premsa).

També són evidents les barreres històriques d'accés a l'educació formal i oficial, tant per a les dones com per a les persones afro, indígenes i LGBTIQA+. A més, l'educació té un innegable biaix racista, misogin, transfòbic, lesbofòbic i colonial, tot i que la majoria d'aquestes poblacions té un alt grau d'alfabetització. De les cinc llengües indígenes que es parlen a Santiago de Cali, només les llengües quítxua (de les indígenes de l'Equador) i inga (de les persones nadiues de la vall de Sibundoy, al Putumayo) aconsegueixen mantenir-se dominants en les activitats quotidianes, les altres llengües pateixen un procés gradual de desaparició a causa del domini del castellà (Alcaldia Municipal de Santiago de Cali, 2014)[17]. Pel que fa a la sanitat, hi ha alts nivells d'assegurança, però, això no vol dir que hi hagi un accés efectiu i de qualitat al dret a la sanitat.

Un altre aspecte de l'estructuració social, cultural i econòmica de Colòmbia i Santiago de Cali i la seva àrea metropolitana és el fenomen migratori, tant per la immigració com per l'emigració. Colòmbia és el segon país del món, després de Síria, amb el nombre més gran de persones en situació de desplaçament intern i, tot i que històricament ha

13 https://centrodememoriahistorica.gov.co/publicaciones.

14 https://web.comisiondelaverdad.co/en-los-territorios/enfoques/de-genero.

15 https://www.jep.gov.co/macrocasos/caso05.html i https://www.jep.gov.co/Sala-de-Prensa/Paginas/-la-jep-abre-macrocaso-11-que-investiga-la-violencia-basada-en-genero-incluyendo-violencia-sexual-y-reproductiva-y-crimenes.aspx.

16 https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/autos/2008/a092-08.htm.

17 A Colòmbia hi ha aproximadament 68 llengües autòctones amb prop de 850.000 parlants (65 llengües indígenes o indoamericanes, dues llengües criolles parlades per persones d'ascendència africana: el crioll de base lèxica anglesa, que es parla a San Andrés, Providencia i Santa Catalina, i el ri palenge de base lèxica espanyola, parlat a San Basilio de Palenque, Cartagena i Barranquilla. També hi és present el romaní, parlat pel poble Rom) (Ministeri de Cultura, 2022).

estat un país expulsor de la seva població, en els últims deu anys també s'ha convertit en un país receptor. A més, històricament també ha tingut zones transfrontereres ben modulades i històriques, amb presència de comerç i intercanvi quotidià i de pobles indígenes transnacionals com els Wayúu, els Yukpa, Barí, Waraos i Pemón i les societats quítxues, entre moltes d'altres (frontera amb Veneçuela, l'Equador, el Brasil i el Perú), que s'han vist afectades per conflictes diplomàtics i per la presència de màfies i grups armats.

Entre juliol de 2022 i juny de 2023, Cali i la seva àrea metropolitana van registrar 117.807 persones migrades des de Veneçuela, que representen el 5 % de la població total, i les condicions de la gran majoria d'aquestes persones migrants o retornades transnacionals són molt precàries. Aquestes persones, en general, recorren al préstec per comprar aliments i accedir a l'habitatge. El 32 % de les llars de persones migrades transnacionals a Colòmbia s'ha endeutat per pagar el lloguer, el 49 % de les llars enquestades han utilitzat estratègies d'emergència per accedir mínims requerits pel que fa a alimentació, incloent-hi la reducció de la despesa en accés a l'educació i a la salut per als habitants de la llar, així com l'augment del nivell d'endeutament de la unitat familiar (OIT, 2022).

Fins ara, és evident el vincle entre (neo)colonialisme i necropolítica, que són les cares menys visibles de l'estructuració dels deutes nacionals i personals actuals, però és important afegir-hi la tercera cara al prisma del deute, la més coneguda: la neoliberalització, que és inherentment necropolítica i colonial.

La situació social i les desigualtats a què s'enfronta Cali la van portar a ser un dels centres més importants en els anys de protestes que van tenir lloc des del "Paro Nacional", prolongat durant diversos mesos del 2019, fins a l'"Estallido social" del 2021, i que va culminar amb l'elecció del primer govern de centreesquerra del país. Un govern de tons liberals, però que dona suport —com a mínim, discursivament—, a les agendes polítiques dels moviments socials (pagesia, afro, indígenes, de les dones, feministes, LGBTIQA+...).

Santiago de Cali, la seva àrea metropolitana i el departament Valle del Cauca[18] van patir de manera especialment brutal la repressió estatal i paraestatal entre 2019 i 2021. Aquest "Estallido social" va tenir inicialment quatre causes principals sentides pel moviment sindical, els sectors educatius —en particular, d'educació superior—, transportistes i la ciutadania en general. En primer lloc, la proposta de reforma tributària del govern d'Iván Duque (2018-2022) que, a més, va deixar el país enfangat en la inflació més alta de la història republicana del país. En segon lloc, l'incompliment del que van acordar amb estudiants i professorat els governs de Santos i Duque, pel que fa a solucionar el desfinançament de l'educació pública i la corrupció a les universitats estatals, en particular, a la Universitat Distrital Francisco José de Caldas. En tercer lloc, la crisi del sistema sanitari, que treballa sobre un model d'assegurances privatitzat, amb grans pagaments procedents d'enormes recaptacions per a les entitats de l'administració sanitària i per l'impagament a la xarxa pública de proveïdors de salut i cossos sanitaris. I, en quart lloc, l'incompliment d'Iván Duque, successor de les polítiques d'Álvaro Uribe (2002- 2010), dels acords de pau entre les FARC-EP i el govern nacional, això a grans trets. No obstant això, aquesta no és una crisi nova, com explica Luz Gabriela Arango (2004, p. 4):

> *Per a Amèrica Llatina, la globalització està associada als processos d'obertura econòmica i ajustament estructural, exigits per l'FMI arran de la crisi del deute dels anys vuitanta i els esforços posteriors per integrar els mercats regionals. També va suposar la revisió del model d'industrialització per substitució d'importacions, a favor d'un model d'economies d'exportació. Les polítiques d'ajustament estructural es van basar —i encara es basen— en una profunda reestructuració econòmica que inclou períodes d'austeritat per a la gran majoria de la població, amb conseqüències diferenciades per als treballadors segons el seu lloc de treball i les seves característiques socials en termes de gènere, ètnia, edat. Queda clar que els sectors més pobres paguen els majors costos d'ajustament. Al llarg d'aquest procés, la "inserció" d'Amèrica Llatina en l'economia mundial ha estat molt desigual segons els països, i la seva participació com a regió en la constitució de formes de regulació internacional ha estat subjecta a la política nord-americana.*

La mateixa autora mostra que els principals efectes del model d'industrialització per substitució d'importacions sobre les relacions de gènere s'expressen en el desplaça-

18 La capital del qual és Cali, però que també acull l'extens i importantíssim i transnacional municipi de Buenaventura, port que connecta tota la conca internacional del Pacífic.

ment progressiu de les dones de la indústria. Un procés per mitjà del qual s'havien incorporat en altes proporcions a la força de treball de les fàbriques des de finals del segle XIX i principis del XX, i després, a mitjans dels anys cinquanta, les relegava a àrees salarials més precàries i simbòlicament, mitjançant una segmentació vertical i horitzontal del treball; és a dir, mitjançant la segregació laboral racial i sexual del treball. El model fordista, per tant, situa les dones en un lloc perifèric en el mercat laboral i ajuda a instal·lar la noció de salari femení com a complementari (Arango Gaviria, 2004). D'altra banda, el posterior model postfordista ha provocat que dones i persones feminitzades siguin explotades en cadenes de valor, no només com a mà d'obra, sinó com el que Preciado anomena "cossos pornificables" (Preciado, 2020).

No obstant això, cal assenyalar que el problema del deute no comença amb les polítiques neoliberals o neocolonials d'ajustaments estructurals imposades per actors com el Banc Interamericà de Desenvolupament (BID) i el Fons Monetari Internacional (FMI), sinó amb el desenvolupament de l'operació colonial, tot i que aquests ajustaments, sens dubte, aprofundeixen la cascada del deute. Els moviments independentistes (afro i negre, indígena i, finalment, criolll) van sorgir a causa dels abusos de diferent mena per part de la corona espanyola sobre les seves colònies. En particular, a causa dels sistemes tributaris, aranzelaris i les limitacions de les exportacions, i de les polítiques repressives i vigilants de gènere i sexualitat, entre d'altres, com les reformes borbòniques:

> *(...) la nostra Independència d'aquella corona sorgeix de la mà del deute extern. Per la qual cosa, ara havíem de retre homenatge als bancs britànics, a diferència del fet que ara eren els mateixos herois que ens van alliberar del ferotge jou dels espanyols els que ens van encadenar al pagament d'interessos, per atorgar permisos a països estrangers per explotar els nostres recursos amb la finalitat de mitigar les nostres arrels com a "successor jurídic d'un estat anterior monàrquic del qual va heretar enormes deutes financers que va haver de pagar fins al segle XX". (Vargas-Quiroga, 2011).*

Finalment, és fonamental entendre que els efectes del deute i la inflació no es distribueixen per igual entre totes les persones de Colòmbia. La desigualtat en la redistribució és un dels problemes estructurals que fan que les dones, les persones feminitzades i empobrides, s'enfrontin amb més rigor als efectes de les mesures macro i geopolítiques.

El 2022, el coeficient de Gini en el total nacional va ser de 0,556 i el 2021 va ser de 0,563, cosa que representa una disminució de la desigualtat de la renda de les llars

(DANE, 2022). No obstant això, amb aquestes xifres, Colòmbia es classifica com el país més desigual de la regió i un dels deu països més desiguals del món. A més, en comparació amb 2010, la desigualtat ha augmentat (CEPAL, 2023). La desigualtat entre homes i dones al país és palpable:

Gràfica 1. Població de 15 anys o més sense ingressos propis segons sexe, per quintils d'ingressos per càpita.

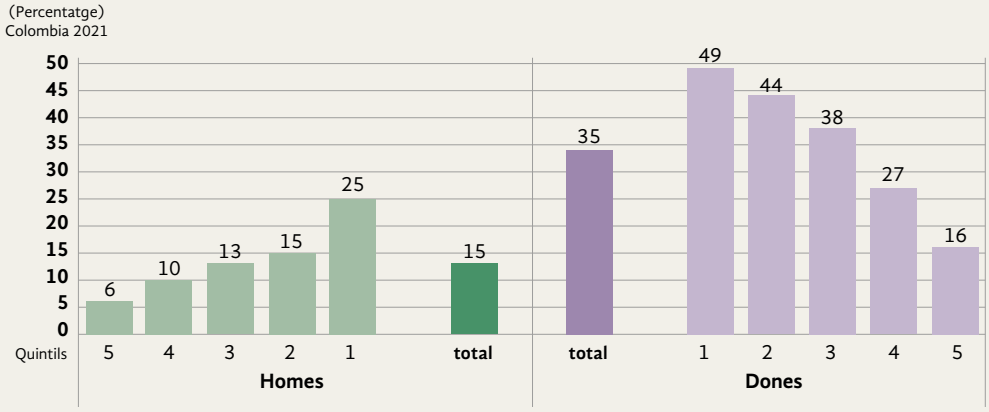

Font: Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL), CEPALSTAT, a partir de la base del Banc de Dades d'Enquestes de Llars (BADEHOG, per les seves sigles en castellà). Darrera actualització: 29/11/2023.

3.2. Llinatges empobrits i endeutats: a Cali tot és molt car

En relació amb el panorama que vam veure en l'apartat anterior, en aquest apartat ens centrarem en com l'empobriment i l'endeutament crònic i estructural van de bracet. A partir de les històries de les entrevistades, veurem que els tipus de crèdit als quals accedeixen estan determinats, en gran manera, per la formalitat o informalitat de l'ocupació, o la font d'ingressos, i per la capacitat de crèdit que se'n deriva. També podem observar que, en la mesura que la seva situació és més precària, depenen més dels préstecs —en particular, microcrèdits, sovint informals i il·legals— per accedir a béns i serveis bàsics per a la supervivència. Això genera que la seva mera supervivència i la de les seves famílies comporti costos econòmics que encareixen i precaritzen les seves condicions de vida, però, a més, que posen en risc la seva integritat i la seva possibilitat

de continuar vives: així funcionen la necropolítica i la política de mort misògina del deute. Aquests microcrèdits són la cara feminitzada i racista del deute.

Gràfic 2. Desemborsaments de microcrèdits per sexe a Cali i Amso

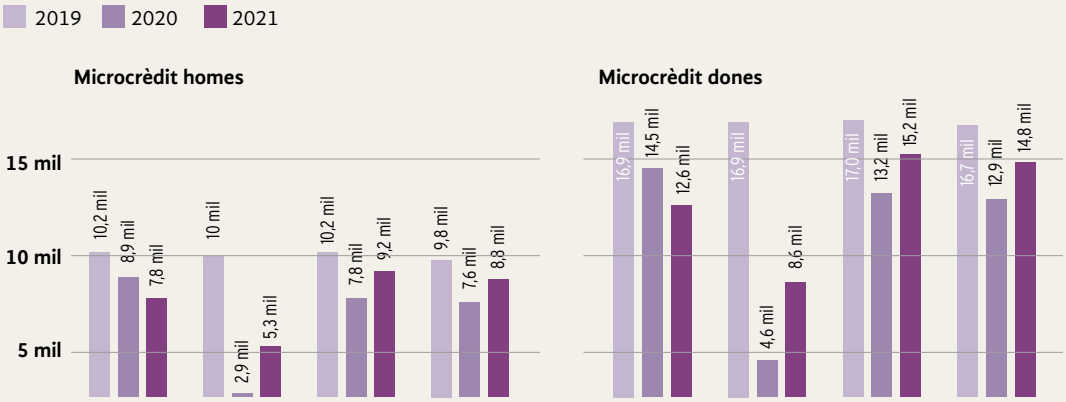

Font: Superintendència Financera de Colòmbia, Superintendència de l'Economia Solidària i ONG Microfinanceres, amb dades de Banca de las Oportunidades, Superfinanciera i Supersolidaria. Es van aplicar filtres d'indicadors NRO, de 2019-2021, amb els territoris geogràfics on es trobaven les entrevistatdes (Jamundí), i es van assumir les diferents categories d'entitat de ruralitat i desemborsament: (BC-Establecimiento Bancario, CF-Compañía de Financiamiento, Cooperativa financiera vigilada por la SES, Cooperativas de carácter financiero, ONG Microfinanciera).

Alhora, veiem que en diferents moments de la seva vida, totes les entrevistades han viscut la pobresa (monetària o multidimensional) i que el deute, en la majoria dels casos, és una forma de subsistència i, en alguns, de mobilitat social i enclassament.

El desembre de 2021, a Santiago de Cali i Yumbo, prop del 30 % de les dones vivien en llars amb alguna mena de pobresa i prop del 8 % experimentaven pobresa monetària extrema (Cali cómo vamos, 2022-2023). Mentrestant, al voltant del 32 % de les persones indígenes vivien en llars amb pobresa monetària i més del 9 % en pobresa monetària extrema. Al voltant del 38 % de les persones afro vivien en llars amb algun tipus de pobresa i l'11 % experimentaven pobresa monetària extrema. Pel que fa al total general de persones que viuen a Cali i Yumbo, a finals de 2021, al voltant del 29 % de les persones vivien en llars amb pobresa monetària i el 8 % amb pobresa monetària extrema (Cali cómo vamos, 2022-23).

Això demostra que la pobresa monetària en dones i persones afro i indígenes té una incidència molt alta. És a dir, veiem que la misogínia estructural i el racisme persisteixen i que s'evidencien en simples desigualtats materials, tot i que Santiago de Cali i la seva àrea metropolitana es troben per sota de la mitjana nacional, en termes de pobresa i pobresa extrema.

Taula 4. Incidència de la pobresa monetària per ciutat i àrea metropolitana 2021-2022

Descripció	2021	2022
Barranquilla À. M.	39,4%	35,7%
Bogotà	30,7%	28,1%
Bucaramanga À. M.	40,8%	34,2%
Cali, À. M.	32,5%	24,0%
Cartagena	42,5%	43,6%
Cúcuta	46,7%	42,8%
Ibagué	44,5%	40,9%
Manizales À. M.	26,2%	20,6%
Medellín À. M.	29,5%	24,8%
Montería	37,8%	39,5%
Pasto	37,3%	34,2%
Pereira À. M.	34,9%	29,8%
Villavicencio	27,7%	27.2%
Nacional	39,7%	36,6%
Capçaleres	37%	33,8%
Resta	48,5%	45,9%
13 ciutats i À. M.	33,7%	29,9%
Altres capçaleres	41,5%	39,3%

Taula 5. Incidència de pobresa monetària extrema per ciutat i àrea metropolitana 2021-2022

Descripció	2021	2022
Barranquilla À. M.	10,8%	10,9%
Bogotà	8,5%	8,1%
Bucaramanga À. M.	10,4 %	9,5 %
Cali, À. M.	10,6%	6,7%
Cartagena	10,1%	12,7%
Cúcuta	17,7%	12,0%
Ibagué	19,0%	17,6%
Manizales À. M.	5,0%	40%
Medellín À. M.	6,7%	5,3%
Montería	9,1%	94%
Pasto	10,1%	10,2%
Pereira À. M.	10,4%	7,0%
Villavicencio	6,2%	7,7%
Nacional	13,7%	13,8%
Capçaleres	11,3%	11,0%
Resta	21,6%	23,3%
13 ciutats i À. M.	9,4%	8,3%
Altres capçaleres	13,9%	14,6%

Font: DANE - Gran Enquesta Integrada de Llars 2021-2022 (Departament Administratiu de Planejament Municipal, 2023).

En aquestes condicions, el crèdit es converteix en una estratègia d'immediatesa per aconseguir un cert benestar i una manera de lluitar contra la pobresa, encara que es retorni com un bumerang en forma de deute urgent. Alhora, veiem com el deute, quan no està sostingut per les anomenades "capacitats i oportunitats" que promet l'estat liberal, o millor dit, per certs capitals simbòlics, jurídics, culturals, socials i econòmics, acaba augmentant i no compleix el seu propòsit inicial de resoldre alguns o diversos aspectes de subsistència o de millorar les seves condicions.

L'exclusió del sistema financer, en aquesta perspectiva, és un problema, tot i que la inclusió també pot ser una trampa, com mostren Cavallero i Gago (2021); una forma d'articulació del sistema financer, venedor de deutes amb l'estat, defensor de subsidis sense una redistribució real. No obstant això, veurem com, en el cas de les entrevistades, la impossibilitat d'accedir tant a préstecs com a subsidis posa en greu risc la seva supervivència o fins i tot impedeix la seva sortida de la pobresa, com en el cas de Mar i la seva família: per mitjà de la feina precària i el crèdit van aconseguir acumular altres capitals que les han separat d'un passat dolorós ple de violències i precarietat. A Colòmbia hi ha algunes iniciatives recents per aconseguir l'equitat en aquest sentit, com la missió Finances per l'Equitat, que busca, segons les seves pròpies paraules, reforçar la inclusió financera de les poblacions excloses del sistema[19].

A més, els crèdits informals i il·legals, en particular el que es coneix com "gota a gota", comporten formes de violència en tots els casos. En aquest sentit, el 15 de desembre de 2023, el Ministeri d'Hisenda va posar en marxa el programa "CREO, un crèdit per

19 Banca de las Oportunidades (BdO), per donar suport a la iniciativa d'Economia Popular del govern colombià: dissenyar l'Observatori Financer Rural (RFO, per les seves sigles en l'original) i la inclusió financera de les poblacions marginades. Bancóldex, per estructurar programes de finançament sostenible per a entitats de crèdit microempresarial en municipis rurals. Inclou el suport al Programa Integral d'Enfortiment per a institucions microfinanceres i la millora de la plataforma digital CONECTA per a l'educació financera. Fons Mujer Emprende (FME), per a l'elaboració de la primera Nota Estadística sobre la Dona Rural i la millora dels instruments financers per a la inclusió financera, amb un enfocament en dones rurals. FINAGRO, per aprofundir en els serveis financers en zones històricament desateses. La col·laboració se centra en l'acompanyament a les reformes, el suport al Sistema d'Anàlisi de Riscos Ambientals i Socials, l'enfortiment de les cooperatives, les fonts de finançament diversificades i el desenvolupament d'una línia de crèdit especial per a les dones rurals (USAID, 2023).

conèixer-nos"[20], un programa que ofereix préstecs de fins a 2 milions de pesos en els quals el govern prestarà per ser codeutor, per fer front al boom dels préstecs "gota a gota", que es caracteritzen per l'interès excessiu que cobren les màfies (IPES, 2023). Per exemple, a Bogotà, aquest tipus de préstec es mou fins a 3.800 milions de dòlars cada dia, i qui els sol·licita són persones propietàries de micronegocis, empleades informals, persones amb baixos ingressos o en condicions de pobresa i persones que tenen informes negatius en els centres de risc (Bastidas, 2024).

Hi ha denúncies a Cali sobre les aplicacions d'internet de "gota a gota", on es presten diners amb interessos superiors al 300 %, tot i que els interessos no poden superar la taxa d'usura autoritzada pel govern, que en l'actualitat es troba en el 52,89 % per als microcrèdits. Aquests prestamistes assetgen les persones en deute i roben informació personal per extorsionar familiars i coneguts de les seves víctimes (Redacción Semana, 2023).

Durant una de les entrevistes a una dona molt jove, la Perla, vam poder veure com feia servir aquestes aplicacions. Li vam preguntar si era conscient que poden ser perilloses, fins i tot només tenir-les instal·lades. No obstant això, després vam corroborar que les aplicacions que fa servir tenen un aspecte legal, segur i transparent. Tanmateix, no és difícil trobar aquestes aplicacions o rebre promocions pels seus serveis, perquè és una modalitat molt estesa en diverses regions del món (BBC News Mundo, 2023).

En el cas de Marta, també va adquirir formes il·legals i informals de préstec amb les anomenades "oficines", que apliquen interessos d'usura constants. Quan el deute s'adquireix per mitjans formals, l'exposició a episodis de violència (psicològica, física i patrimonial) es redueix considerablement, però de vegades les condicions de crèdit no són

20 "El programa busca reduir les fonts informals de finançament i potenciar el desenvolupament i el benestar financer de les unitats productives de l'economia popular. • CREO es consolidarà com un mecanisme per a la lluita frontal contra els préstecs informals o els anomenats "gota a gota". • El govern nacional inclourà anualment en el Pressupost General de la Nació els recursos destinats a apalancar els instruments de promoció del crèdit. • Els negocis ambulants, les botigues i els productors agropecuaris de baixos ingressos necessiten accedir al finançament i desenvolupar capacitats financeres per fer créixer els seus negocis o projectes productius. Molts d'ells estan a mercè del "gota a gota". Per aquest motiu, el govern nacional busca oferir alternatives diferents que es converteixin en la porta d'entrada al sistema financer". Recuperat de: https://www.minhacienda.gov.co/webcenter/ShowProperty?nodeId=%2FConexionContent%2FWCC_CLUSTER-234528%2F%2FidcPrimaryFile&revision=latestreleased.

clares. Per a la majoria, en el millor dels casos, el deute es cobreix amb dificultat. Sigui com sigui, limita la possibilitat d'estalviar i també limita l'accés a béns i serveis.

Diverses de les entrevistades han recorregut al' endeutament familiar, però cal tenir en compte que moltes d'elles no tenen aquests vincles familiars, o almenys no amb els normalitzats en el marc del sistema heterosexual, o les seves famílies no tenen capacitats econòmiques suficients. Alhora, la violència psicològica sovint és present en aquest tipus d'endeutament, mentre que les xarxes de treball semblen ser més considerades, potser a causa d'un sentiment de solidaritat entre les treballadores.

En general, les entrevistades identifiquen que la inflació afecta els preus i, per descomptat, hi ha una percepció clara de com l'augment històric de la inflació el 2022 ha afectat l'economia domèstica. També hi ha la idea, sobretot entre dones grans, que malgrat el creixement de l'economia[21], sempre hi ha un augment dels preus de la cistella familiar[22] desmesurat, especialment en relació amb el salari mínim legal vigent (SMLV).

> *Camila: Bé, i com veus el tema de la inflació?*
>
> *Julia: Com t'ho diria? [riu]. No, és complicat, és complicat [...], has de buscar una estratègia per guanyar per altres vies, perquè estar treballant vuit hores per un salari mínim o per una mica més no dona les condicions que una persona necessita [...].*

La història d'increments a Colòmbia respecte a l'Estat espanyol ens mostra que el poder adquisitiu no augmenta al mateix ritme en ambdós països:

21 Colòmbia es caracteritza per alts nivells de creixement econòmic en l'última dècada, malgrat haver viscut un conflicte intern durant més de cinquanta anys. De 2005 a 2009 va tenir un creixement anual del 4,6%, enfront del 3,6% a Llatinoamèrica (Cardona-Ruiz, Hoyos-Alzate, & Saavedra-Caballero, 2018) (Andrade & Cadena 2010).

22 Aquesta cistella ha tingut variacions molt importants, per exemple, el DANE estima que la cistella familiar més recent inclou l'accés a mitjans de comunicació com ara telèfons mòbils i internet: https://www.dane.gov.co/files/investigaciones/ipc/historicoIPC/index.html.

Taula 6. Variació nominal i real SMLV Estat espanyol i Colòmbia

	Estat espanyol			Colòmbia		
Any	**Increment nominal**	**Mitjana IPC**	**Variació respecte a l'IPC**	**Increment nominal**	**Mitjana IPC**	**Variació respecte a l'IPC**
2019	22,30	0,80	21,5	6	4	2,20
2020	5,50	-0,50	6	6	2	4,39
2021	0,53	6,50	5,97	4	6	-2,12
2022	3,60	8,40	4,8	13	13	-0,59
2023	8,00	-	-	16	9	6,72

Font: Elaboració pròpia, dades de: https://www.banrep.gov.co/es/estadisticas/salarios *i* https://www.sintraprevi.org/pdf/indicadores/ipc.pdf.

Aquestes xifres són fonamentals perquè, en definitiva, es pot veure com afecta la inflació al poder adquisitiu. En el període de 2008 a 2017, de crisi econòmica, mentre que el cost de la vida —mesurat per l'evolució de l'IPC— va augmentar un 12,5 %, les percepcions mitjanes dels espanyols van avançar només un 5,4 %, la qual cosa implica una pèrdua de poder adquisitiu del 7,1 %. El crèdit substitueix la disminució del poder adquisitiu, en el cas de les dones, per cobrir la cistella familiar.

Però, a més d'això, hi ha una exclusió dels salaris per desocupació, treball informal, treball sense remuneració, sobrecàrrega de les feines reproductives o dedicació a activitats marcades per l'explotació, sovint anomenades "emprenedoria" sense acumulació de valor, com la venda ambulant o el treball sexual, cosa que afecta sobretot a persones feminitzades.

Tot i que no tenim xifres de Cali, podem fer-nos una idea del panorama per mitjà de les xifres de Bogotà. Segons la línia de base de 2010 de la Política Pública LGBTI (PPLGBTI) de Bogotà, el 30 % dels gais enquestats tenien negocis, seguit del 19 % de les persones trans. Això és el que l'economia liberal anomena emprenedoria. En la mesura de línia de base de 2015 de la PPLGBTI de Bogotà, el 28 % de les persones trans afirmen tenir un negoci relacionat amb béns i serveis dirigits a persones LGBT, això, lluny de ser una xifra afavoridora, està relacionat amb la incapacitat de les persones trans per accedir al mercat laboral formal. El 2019, l'11 % de les persones LGBTI enquestades es dediquen principalment al comerç domèstic, les lesbianes lideren aquesta ocupació amb un 22 %,

seguides d'un 15 % de persones bisexuals i un 14 % d'homes trans. En canvi, només el 5 % dels homes gais participa en aquest sector (SDP 2010, 2015, 2019). Aquesta feminització del treball domèstic és indicativa de desigualtat, perquè no té remuneració salarial ni valoració simbòlica; tot i que la informació correspon a Bogotà D. C., és possible inferir un comportament similar a Cali i la seva àrea metropolitana.

D'altra banda, si fem servir dades nacionals, durant l'any mòbil desembre 2022-novembre 2023, a Colòmbia, la taxa de participació global (TGP) de la població LGBT va ser del 80,2 %, sent 12,7 punts percentuals superior a la de la població no LGBT (67,5 %). Mentrestant, la taxa d'atur es va situar en el 12,8 % per a la població LGBT, 2,8 punts percentuals superior a la de la població no LGBT (10,1 %)[23] (DANE, 2023).

La necropolítica de l'atur i el deute també són clars a Cali. Les persones indígenes van tenir la mitjana d'ingressos més baixa, amb ingressos de 968.563 dòlars (aproximadament 258 dòlars al mes) el 2021 i 1.122.162 dòlars el 2022, seguides de les persones afro, amb uns ingressos de 1.025.016 dòlars de mitjana el 2021 (aproximadament 273 dòlars al mes) i 1.253.916 dòlars el 2022, mentre que els ingressos mitjans d'un ciutadà a Cali i Yumbo el 2021 van ser de 1.220.618 dòlars el 2021 (aproximadament 326 dòlars al mes) i 1.686.762 dòlars el 2022. El 2022, segons el mateix informe, sorprenentment, les persones de comunitats LGBT tenien uns ingressos mitjans d'1.909.939 dòlars, mentre que les dones tenien uns ingressos mitjans mensuals d'1.068.010 dòlars el 2021 i d'1.480.319 dòlars el 2022 (Cali cómo vamos, 2022-2023).

Mar va accedir a un préstec hipotecari i de lliure inversió amb un banc per a la compra i millores de l'habitatge, també té una targeta de crèdit *Éxito*[24] per a compres, i té un crèdit de lliure inversió amb un altre banc per al pagament d'un vehicle, que utilitza per moure's de manera més còmoda i segura (aquest aspecte es desenvoluparà més endavant) al seu lloc de treball, en el camí a Villa Rica. Tria els préstecs bancaris, com ens diu, per la facilitat d'accedir-hi. Fins i tot els bancs la busquen per oferir préstecs i fa servir una app de banc, perquè és fàcil de desembossar per a petits préstecs (de 2 a 3 milions de pesos, aproximadament 513-769 dòlars).

23 Dades de la Gran Enquesta Integrada de Llars amb cobertura mostra a l'àrea metropolitana de Cali de 1.212 llars equivalents al 95,6 % de la cobertura esperada de la mostra.

24 Targeta de crèdit de grans magatzems.

Tinguem en compte que Mar és química farmacèutica i té una feina, a més, ben remunerada. Té un contracte laboral indefinit, amb totes les formalitats, amb possibilitats permanents de promoció i augment salarial, un horari proper al que estableix la llei colombiana, fins i tot per sota de l'horari legal vigent (48 hores setmanals) i cobra (molt) més de quatre salaris mínims. Viu en una llar unipersonal, però la seva feina juntament amb els esforços (inclosos els de l'endeutament) i les feines de la seva mare Juana i la seva germana l'han tret de la pobresa. En aquest moment, pel seu nivell salarial i l'estrat socioeconòmic d'habitatge en què viu, no és beneficiària de subsidis directes. Tot i que, com ja hem esmentat, hi ha subsidis indirectes generals establerts pel govern com, per exemple, el pagament dels serveis domèstics i la gasolina, dels quals, sense saber-ho, se'n beneficia tothom, i de manera directa, Mar, propietària d'un vehicle d'ús privat.

D'altra banda, atès que l'estrat socioeconòmic de Mar és 4, com Juana, Perla i Clara, no serien beneficiàries de subsidis en el pagament dels serveis públics domiciliaris, però sí del de la gasolina. Mar ha pogut adquirir la major part dels seus actius i capitals (simbòlics, culturals) gràcies al crèdit, i el deute és una estratègia recurrent per a fer-ho.

> *Mar: Diguem que això és el que té un accés més fàcil. No tenia els diners. Òbviament, no puc tenir 30 milions de cop per pagar o per ajuntar-ne els 170 i escaig que em va costar la casa, no els anava a tenir de cop. Llavors, l'única opció era accedir a un préstec (...) amb Davivienda ja havia tingut altres petits préstecs quan tenia la casa a Bogotà, en aquell moment també vaig demanar petits préstecs. Em van ampliar la quota i em van donar la possibilitat d'accedir a crèdit hipotecari. Així que, per facilitat (...), a mesura que comences a guanyar més diners, els bancs també comencen a buscar-te, com dient: "Vine, puc oferir-te això". Llavors, amb el del cotxe, van ser ells qui em van buscar, i vaig dir, som-hi, vull cotxe (...).*

Davant els requisits que li demanaven per accedir als crèdits, comenta que no va ser difícil, atès que té una feina amb formalitat plena (és a dir, que reuneix tots els tràmits), però que les condicions no sempre eren clares.

> *Camila: Quins documents et van demanar per sol·licitar el préstec?*
>
> *Mar: La carta de recomanació, els ingressos (...) les nòmines, el Banco de Occidente me'n va demanar comprovants (...) per a l'estudi [de crèdit] de quant puc pagar i quant puc endeutar-me, però bàsicament, això només. Amb Davivienda, com que tenen tots els meus comprovants [de pagament] perquè el meu compte de nòmina és de Davivienda, saben tots els meus ingressos i només em van demanar una carta de recomanació de la feina i llestos. És a dir, amb ells va ser*

molt més fàcil... Sí, amb Davivienda mai no he tingut cap problema amb cap crèdit, sempre ha estat com es va acordar des del principi, així fins al final. Amb el Banco de Occidente, el mes passat sí que vaig tenir una sorpresa i va ser que em van augmentar la quota del cotxe. I encara no em donen raó, si és per la inflació o per no sé què es va encarir o per què, sempre hi ha problemes...

Com ja hem comentat, Mar prové d'una llar de classe popular i no sempre va tenir poder adquisitiu. Per la qual cosa, el crèdit és la seva única oportunitat d'accedir a una vida relativament còmoda. Així, fins ara, d'ençà que té feina, construeix a poc a poc el seu poder adquisitiu i, a partir del deute, béns i serveis. Malgrat tenir una feina ben remunerada, no ha tingut capacitat d'estalviar: des del moment en què va veure possible endeutar-se, es va convertir en la seva estratègia habitual per adquirir béns bàsics i de consum.

Mar: La majoria de les coses que he aconseguit gairebé sempre han estat gràcies a un préstec, perquè, com et dic, poques vegades he tingut l'oportunitat de dir: "Mira, em compro això perquè tinc tots els diners".

La mare de Mar, Juana, a qui també vam entrevistar, tot i tenir una feina formal des de feia alguns anys, va començar a treballar com a independent (un règim semblant al règim d'autònoms de l'Estat espanyol) i no ha tingut les mateixes facilitats de crèdit.

A causa de la informalitat de la seva feina, al llarg de bona part de la seva vida no ha tingut accés a subvencions directes, per exemple, per a la compra d'un habitatge, ni està jubilada, malgrat tenir l'edat de jubilació (57 anys per a les dones) a Colòmbia. Juana ha estat titular de la targeta de crèdit de *Codensa*, una antiga empresa comercialitzadora d'electricitat del Grup Enel, una empresa multinacional d'energia i un dels principals operadors integrats mundials en el sector de l'electricitat i el gas. En l'actualitat, Enel Américas S.A. posseeix el 57,3 % de les accions d'Enel Colòmbia, mentre que Grupo Energía Bogotá S.A. ESP en posseeix el 42,5 %: un dels avenços neoliberals establerts en la Constitució Política Colombiana és la privatització no només de les accions, sinó també en termes del règim jurídic dels serveis públics domiciliaris.

Mentre treballava formalment, també tenia una targeta *Colsubsidio* (fons de compensació, que és un mecanisme de protecció social) i d'un banc. Utilitzava les targetes o les quotes de crèdit *Colsubsidio* i *Codensa* per comprar aliments i electrodomèstics bàsics

i, d'altra banda, els empresaris amb els quals tenia la seva feina formal feien petits préstecs que deduïen del seu salari sense interessos, segons ella, en consideració per ser mare soltera i cap de família a càrrec de dues filles petites. També va obtenir un préstec familiar per a la compra i millora d'un habitatge en un barri popular: un immoble en condicions irregulars i en molt mal estat. En algun moment, també li fiaven a la botiga del barri per comprar aliments, que a Colòmbia s'anomena "un compte obert a la botiga". A més, també va demanar un préstec familiar per obrir el seu propi taller de costura, però quan es va fer autònoma va començar a enfrontar-se a barreres de crèdit: li van negar parcialment els crèdits que demanava o li oferien menys del que necessitava.

Juana: A l'empresa, gairebé sempre eren ells els que em feien el préstec, era com un avançament i no em cobraven interessos, veien [és a dir, els seus caps] la situació [...] i m'ho deduïen de la quinzena (...)

Camila: Al llarg d'aquesta trajectòria, diguem, laboral, vas demanar crèdit per a la casa, per al menjar, que eren les targetes més el crèdit amb la teva mare. Com t'ho vas fer, per pagar tots aquells crèdits?

Juana: El meu sou, el meu sou era per pagar tot això, estava pelada, que diuen.

Pel que fa als préstecs que va sol·licitar als seus familiars, Juana recorda que va haver de recórrer a altres préstecs, considerant el tracte humiliant que va rebre de la seva mare (empresonada diverses vegades per vendre licor artesanal com a mitjà de subsistència en un entorn camperol), cosa que va augmentar els costos financers del deute inicial.

Juana: Vaig anar i li vaig dir a la mare que no ho tenia (penso que eren 500.000 pesos), que si em donava un poc de marge. I em va dir: "Sí, m'has portat els interessos?", recordo que em va dir, però d'una manera tan lletja que vaig marxar plorant. Em va fer tant mal que vaig dir, doncs trec un milió de pesos de Codensa per pagar a la meva mare. Vaig treure el milió en efectiu, vaig tornar i li vaig dir: "Saps què, mare? Agafa els teus diners". Li vaig donar els diners, però em va costar uns quatre anys pagar-ho, imagineu quant valia per a mi aquella màquina [de cosir], quant valia per a mi aquella màquina... Déu meu.

Sovint Juana també ha fet servir petits crèdits per poder afrontar canvis i projectes en la seva vida.

Camila: I per què era aquest crèdit?

Juana: Això va ser perquè em vaig independitzar, perquè l'any que va venir Mar perquè l'havien traslladat aquí [Cali] vaig venir amb ella [...] i el vaig utilitzar per [comprar] l'estufa i la nevera.

També explica una història de violència emocional, negligència i maltractament econòmic per part del pare de les seves filles. En general, veurem com el *contínuum* de violències que han hagut d'afrontar aquestes dones està relacionat amb la seva trajectòria econòmica i financera.

Mía és una dona trans, que s'autoidentifica com a blanca i guanya menys del salari mínim legal vigent. Ha hagut de dedicar-se a la prostitució, malgrat haver intentat altres mitjans de subsistència. La seva vida, a més de precarietat, ha estat marcada per múltiples formes de violència. El seu historial de crèdit comença i acaba amb un préstec "gota a gota" que la va portar a viure una sèrie de violències i a perdre els seus mitjans de producció-reproducció i com guanyar-se la vida. Per descomptat, seria impensable que Mía obtingués un préstec formal amb un banc, quan ni tan sols pot, per molts motius, obrir-se un compte: no té nòmina i, fins i tot la seva aparença, no només en termes de gènere sinó de classe, seria un pretext per imposar barreres, des de la mateixa entrada a qualsevol sucursal d'un banc. Els guàrdies apostats a les portes dels bancs formen part de la policia de gènere a Colòmbia i arreu del món.

Mía: Vull acabar els meus estudis secundaris i estudiar disseny de moda, administració d'empreses, infermeria... M'agradaria la part entre el disseny, el disseny de moda i l'administració d'empreses. Tenia la meva pròpia microempresa. La vaig crear per mitjà del meu treball, que era la prostitució. Quan no m'han pagat... No em volien pagar, m'apunyaleaven (sic), o em deixaven tirada a qualsevol lloc per no pagar-me. M'han violat per... bé... per satisfer-se. Després em vaig reunir i vaig comprar dues màquines de cosir, una plana i una de collar, per això vaig començar. Vaig començar a rebre feina, a fer retocs per a veïns, a repartir publicitat... perquè em demanessin retocs de roba. Perquè volia emprendre, independitzar-me i començar a portar-ne als magatzems, portar mercaderia al centre. Així que vaig començar a dissenyar, vaig comprar un conjunt per a nenes i vaig començar (...). El vaig desmuntar, vaig treure el

motlle i vaig començar a treure de la talla dotze fins a la setze. Llavors em vaig involucrar en un [préstec] gota a gota.

Com assenyalen Sassen (Sassen, Solís, & Araujo, 2003) i moltes altres autores, una proporció enorme i creixent de dones es dedica a la prostitució com a forma de subsistència i moltes altres són víctimes de tràfic. De vegades, hi ha una línia fina entre una cosa i l'altra, la situació pot canviar de soca-rel en qüestió de dies. Fins i tot una persona dedicada a la prostitució pot enfrontar-se a una situació de tràfic en qüestió de dies i sortir d'aquesta eventualitat.

Il·lustració 1. Anuncis de serveis sexuals amb un sol clic

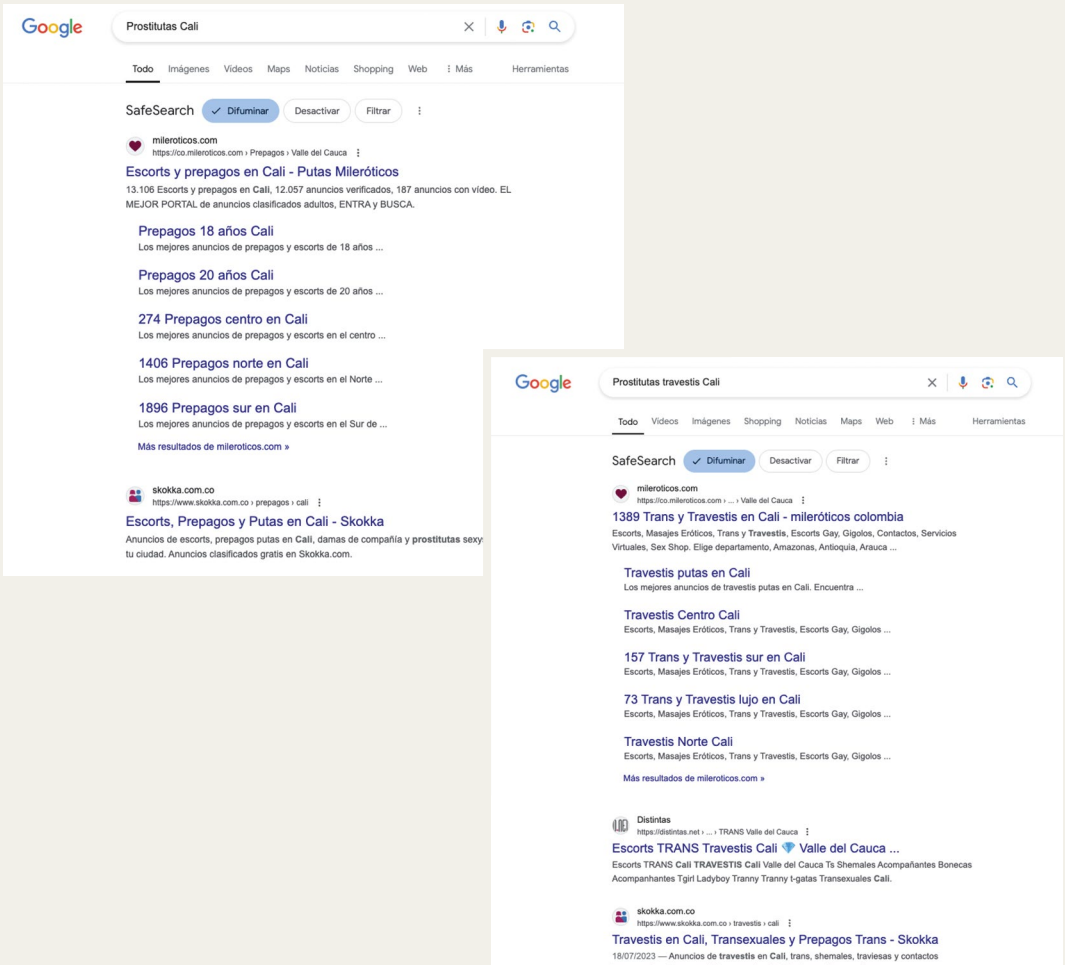

Mía és cuidadora i proveïdora a casa seva, que comparteix amb la seva mare malalta, i viu en una economia de subsistència submergida, el que Sassen (Sassen, Solís, & Araujo, 2003) anomena "contrageografies de la globalització" i "feminització de la supervivència". És a dir, es vincula a l'economia des dels circuits informals connectats amb circuits financers i paraestatals.

Com assenyala Sassen, entre els circuits globals més importants es troben el tràfic de dones amb finalitats d'explotació sexual, així com per a la feina regular com a cuidadores, i alguns d'aquests circuits operen, parcialment o totalment, en l'economia submergida.

> *Mía: Hi ha dies (...) que hi ha homes que t'ofereixen fins a 2.000 pesos (aproximadament 0,50 dòlars), 5.000 pesos (aproximadament un dòlar), i quan veus que són les 3 o les 4 de la matinada i no portes ni el pa perquè esmorzi la mare... ho fas... Hi ha moments en què hi ha nois que arriben, et donen 40 [40.000 pesos], 80 [80.000 pesos], només per morbositat, però... El tigre no caça sempre...no sempre caça el tigre (...) t'hi veus involucrada i ho has de fer. Ho has de fer, perquè jo no deixaria la mare passant gana ni fred.*

D'altra banda, Julia és una dona jove, lesbiana, que s'autoreconeix com afro i *prieta* (nocions polítiques antirracistes). És resident del districte d'Aguablanca, una zona de Cali amb majoria de població afrodescendent, amb una rica vida comunitària, però alhora amb problemes de violència molt profunds, com les anomenades "fronteres invisibles" (lluites territorials entre bandes del crim organitzat) que, de fet, van fer que ella i la seva família haguessin de desplaçar-se. Julia va obtenir un préstec, per 20 milions de pesos (aproximadament 4.625 dòlars el 2023), a nom de la seva mare, per aspirar a ser *au pair* a França.

> *Julia: [el crèdit] no està sota el meu nom. El deute està a nom de la meva mare, però, jo soc qui paga, és un préstec d'aproximadament 20 milions [de pesos] per poder sol·licitar feina en una borsa de treball en la qual has de tenir una base mínima d'aproximadament 13 milions [de pesos, i després més el que té a veure amb el teu viatge: els teus bitllets, renovació de documents (...) [i despeses extres] [...] Vam treure els 20 milions amb una cadena, però aquells diners que estaven destinats al principi, però van començar a aparèixer despeses importants [...] s'ha perdut part d'aquells diners, i per això ara estic treballant de forma fixa, per poder reunir el que pugui i acabar de completar-ho [...] m'agradaria anar a França, els programes em semblen molt bons, no com a cuidadora, perquè diguem que és el paper que se'ls dona a les dones negres*

*i és una moguda que em *ratlla una mica, però, és una de les oportunitats per poder sortir i d'alguna manera dignificar-me una mica més, perquè les condicions són totalment diferents.*

Julia va obtenir aquest crèdit d'una "cadena" (esquema piramidal o piràmide de Ponzi) que explica:

Julia: Funciona si hi ha moltes persones que necessiten un percentatge de diners i que no el tenen en aquests moments i està pressupostat per a una data concreta o aproximada. Llavors hi ha una persona que recapta els diners, després tothom posa una quota per arribar a aquella quantitat ideal que tothom està buscant i se'ls hi dona segons la quantitat que han demanat, perquè de vegades passa que, per exemple, si coneixes la persona que ho està organitzant, el més probable és que et posi de les primeres, llavors els diners arriben més de pressa i és com un estalvi programat. Només és que hi ha més gent involucrada.

Camila: És un préstec sobre el qual has de pagar interessos o com és?

Julia: Bé, diguem que si eres complidora, no generes interès. No obstant això, si comences a endarrerir-te amb la quota o si comences a deure dos o tres mesos, llavors sí que t'ho apliquen [el pagament d'interessos], el recapten i és per a la persona que va començar l'exercici de la cadena, perquè aquesta persona és la que ha de respondre [...]. Aquesta persona ha de treure dels seus diners, a part del que ha posat a la cadena, per al que falta, i comença a fer el pagament.

Camila: Això no ha generat conflictes? Pot generar conflictes?

Julia: Són coneguts en general, bé, diguem que, per exemple, en el nostre cas és una amiga de la infància de la meva mare [...]. Porta coneguts que saben que realment necessiten els diners i que seran responsables, però mai falta la persona que, per exemple, els col·loca en les primeres posicions, i després de rebre els seus diners es vol rentar les mans, i no és que jo ja hagi rebut els meus diners i prou, llavors comencen a haver-hi conflictes. Una vegada va passar per una situació amb una persona que no va dir res més i va desaparèixer. Mai més vam tornar a tenir notícies de la persona i vam haver de duplicar la quota per poder complir amb la resta de la gent, perquè amb una que falli ja cau tot [...] Funciona com les piràmides, diguem que la primera, la que està a la part superior de la piràmide, és la que té més probabilitats de rebre i fer servir aquests diners, i com més a baix siguis, menys. I després, si algú es retira, no està pagant la quota. Sí, llavors es pot ensorrar [...] és com una mena d'estalvi col·lectiu.

Camila: I quina diferència hi ha entre estalviar a soles i estalviar amb la cadena?

Julia: Diguem que perds el cap, tu amb altres persones et sents compromesa a no quedar malament, perquè hi ha repercussions, i quan ho fas sola és com que dius bé, ja veuré com ho soluciono. Mentre que en comunitat és més com: he de complir perquè si no... [...].La persona

que organitza la cadena, llavors, diguem, si el préstec és de 20 milions [de pesos] i hi ha cent persones, però no hi ha cent persones com a tals, sinó que només n'hi ha cinquanta, la resta dels beneficis se'ls queda la persona que organitza, que és l'avantatge de ser com un banc sense ser un banc. I d'aquesta manera també cobreix, diguem, si una altra persona no va pagar, sap que té un resguard [...], potser és un benefici perquè l'ideal és que tothom arribi als 20 milions, però com a organitzador, doncs guanyaràs una mica més.

Camila: I quant pot durar això? Fins i tot anys així?

Julia: Ah, sí, t'ho programes [...] depèn de quanta gent hi hagi involucrada, de la deserció i del període de temps al qual s'ha programat, perquè això des del principi es parla, com [per exemple]: la cadena serà de sis mesos, un any, any i mig, dos anys. Diguem que el màxim que hi hem estat són dos anys i si et toca el torn 14è, esperes un any i dos mesos. Així que estàs tranquil·la i això representa una despesa, i no hi ha ningú que t'estigui trucant com un banc per dir-te: mira, és que deus no sé què. Per això optem per això (...) [per aquesta mena de crèdit].

A primera vista, Julia estaria implicada en un sistema fraudulent, però és interessant com descriu amb detall com funciona aquesta "cadena d'estalvi", els seus riscos i beneficis que, per difícil que sembli entendre per a una racionalitat colonial-colonialitzada, fa pensar en un esforç d'estalvi col·lectiu, travessat per una particular ètica afro i *prieta* particular. Una forma de resistència a l'exclusió financera: és molt rotunda respecte a no estar disposada a sol·licitar una targeta de crèdit o a demanar préstecs als bancs.

Camila: Per què no has demanat préstecs als bancs, per exemple?

Julia: No, no, perquè dins del que estic estudiant aprenem una mica sobre com funcionen els bancs i em sembla una cagada. Vull dir, que és més difícil poder adquirir un deute [...], el fet de tenir un préstec [així] comencen a ser quotes més grans i pagues molt, molt més, no és que facis un estalvi programat col·lectiu. És assetjament estar trucant a una persona per fer que adquireixi un deute, o si ja tens un deute i vas una mica endarrerida, et truquen per pagar [...] i per als comptes bancaris és més difícil posar-te al dia, quan ja vas tard, i això t'obliga a posar-te en un altre banc per poder pagar el primer deute. No és una cosa que jo faria.

Camila: Tens targeta de crèdit?

Julia: No, ni me'n penso fer.

Explica que el seu avi va demanar un "gota a gota" i els problemes que va tenir amb aquesta mena de préstecs, i relata que sol·licitar préstecs a "cadenes d'estalvi" per cobrir necessitats ja és una "tradició familiar" que es basa en la confiança en qui gestiona

aquestes cadenes. Però això, en tot cas, implica "sacrificis", com reduir la despesa alimentària, dedicar tots els ingressos al pagament del deute i, per tant, no tenir capacitat d'estalviar directament.

Camila: Ja ho havíeu fet, a la teva família?

Julia: Sí [riu], és generacional.

Camila: Ja és una tradició? [riu].

Julia: Sí, perquè a nosaltres ens va passar això, que al meu avi li agradava molt el gota a gota. Tenim una persona de confiança, però llavors les tarifes [...] eren molt més altes del que realment guanyaves [sol·licitaves] [...] llavors va arribar aquesta noia, bé, l'amiga de la meva mare de tota la vida i ens diu, mireu, tinc aquesta cadena si us interessa. Així que la primera vegada va ser poca cosa, ens va semblar fantàstic, perquè podem tirar-ho endavant de pressa, sense esperar tant, no hi ha ningú que ens molesti, que ens truqui, res. És ràpid, no cal esperar tant, no hi ha ningú que t'amoïni amb trucades ni res i pots anar fent. Així que ja hem fet estalvis programats, per exemple, per casa nostra. Casa meva és de dues plantes, el meu avi viu a la primera planta. Abans vivíem tothom a baix, però va passar una situació [...] i vam començar a construir la segona planta a base de cadenes d'estalvi, o sigui, la segona planta de casa meva és allà i casa meva està construïda a força de fer cadenes. Per exemple, d'un estalvi programat vam aconseguir per les rajoles, d'un altre pel corrugat, d'un altre el ciment, etc. Tota la casa així.

Camila: I aquell primer crèdit el va treure el teu avi?

Julia: No, la meva mare.

Camila: Així que la teva mare fa molts anys que s'endeuta?

Julia: Sí, sí.

Camila: És d'aquí de Cali?

Julia: Sí.

Camila: I així és com va fer tota la casa de dues plantes?

Julia: Sí, tota la casa.

Camila: I en algun moment la teva mare es va endarrerir amb les quotes?

Julia: Sí, hi va haver un moment en què estàvem malament. Diguem que també algunes condicions, no sé, familiars, dins del que és domèstic [...] va ser terrible i llavors era o menjar o la quota o una altra cosa. Així que vam fer tants sacrificis durant molt de temps, però bé, a mesura que avances, bé, surten certes oportunitats i pots, diguem-ne, anar fent.

Julia ens explica com ha de pagar aquell préstec que, en tot cas, no està complint el seu objectiu. La seva família l'ha dedicat a posar remei a diverses situacions d'emergència que comprometien la seguretat del seu germà, la salut de la seva mare, l'estabilitat econòmica i la subsistència de tota la família.

Camila: Bé, i en què se n'han començat a anar aquests diners?

Julia: Hi ha hagut situacions puntuals. La primera va ser que la salut de la meva mare es va deteriorar una mica, ja feia poc que l'havien d'operar, fa un parell de mesos. Per aquest motiu, ja no podia treballar. El meu pare també estava sense feina, així que qui havia de buscar feina en aquell moment era jo. Nosaltres, bé, ells [els seus pares] sempre s'han mogut en aquest àmbit d'emprendre, de tenir un negoci propi. Vam viure algun temps en una altra part de la ciutat, fora de la ciutat, però les despeses no quadraven, així que vam haver de tornar. De fet, vam marxar en un primer moment perquè les condicions socials eren massa aclaparadores. El meu germà té 15 anys, és un noi prieto, prim i alt i s'assembla a la resta de prietos que hi ha al districte d'Aguablanca, i ja vam passar per diverses situacions en què el van confondre amb algú altre i la meva mare li va fer, li fa, molta por que ni tan sols pugui sortir a la cantonada perquè el confonien. Després vam haver de marxar, i [ara] estem com en aquest moment d'emprendre, de moure'ns, però llavors necessitem treure el capital per començar a moure coses, des d'allà [haver de treure els diners del crèdit]; després, la salut de la meva mare es va deteriorar, l'operació va passar, també vam haver de treure-hi part dels diners, per cures, [i per altres despeses] el menjar, pagar el lloguer quan toca, i la meva mare també tenia altres deutes que havíem de continuar pagant [...]. Jo aporto la majoria per als meus estudis.

Julia veu de manera crítica el fet d'aspirar a dedicar-se a fer treballs de cures, i assenyala:

Julia: Aquest és el paper que se'ls dona a les dones negres i és una moguda que em ratlla una mica, però és una de les oportunitats de poder sortir i d'alguna manera... es dignifica una mica més, perquè les condicions són totalment diferents (a França).

La migració també és una sortida per a la subsistència relacionada amb les contrageografies de les quals parla Sassen; i al mateix temps, per a Julia, en el seu camí cap a la construcció d'independència econòmica i l'acumulació de diversos capitals (simbòlics, culturals, econòmics, legals) possiblement acabarà enganxada a "cadenes globals d'atenció" (Hochschild, 2015) i "parcel·les transnacionals d'atenció" (Esguerra-Muelle, 2021).

Patricia, una dona trans, forma amb el seu marit una unitat domèstica i econòmica, en la qual troba suport i tranquil·litat, segons ens explica. Només ha recorregut a un préstec familiar sense interessos i en condicions molt flexibles i gens conflictives, relativament reduït, per a l'adquisició i millora d'un habitatge. De fet, per comprar el solar on posteriorment va construir el seu habitatge, ho va fer per mitjà de la seva tia materna, que es va convertir en titular d'un préstec bancari, perquè ella no podia accedir a aquesta forma de finançament, per les mateixes raons que Mía:

Patricia: Va ser per mitjà de la germana de la meva mare [...] ella pagava i pagava [...] nosaltres li ho compràvem, però també va ser fàcil de pagar [a crèdit].

Tanmateix, aclareix que mai demanaria crèdit a un banc perquè això implica un endeutament que no vol assumir, i uns requisits que no compleix perquè no té feina formal, per la qual cosa, acudeix a una tercera persona com a testaferro del préstec. Estratègia que, sens dubte, eludeix parcialment el sistema financer transfòbic i l'expulsió del mercat laboral cisgènere formal. Tampoc recorreria a un "gota a gota" perquè coneix la violència que comporta (fins i tot l'assassinat) acudir a aquests prestamistes informals i il·legals. Prefereix estalviar i tenir una economia de consum mesurada per a la compra de béns necessaris.

Patricia: El deute que tinc és pel meu pare, que em va prestar diners per acabar de fer casa meva [...]. Hi falten detalls, però ja és habitable (...). M'ho va prestar en condicions de pagar-li'l com pogués; com que és un familiar, sense càrrecs d'interessos ni res d'això. I vam acordar que li'n tornaria entre 200 i 300 [mil pesos] mensuals. Em va prestar gairebé 8 milions [...] fa un any, l'any passat.

Camila: Ha estat fàcil per a tu pagar aquest deute?

Patricia: Doncs fins ara ho he pogut fer amb les quotes.

Camila: No t'has endarrerit?

Patricia: No.

Camila: I has tingut alguna mena de problema amb ell o algun inconvenient pel crèdit?

Patricia: Doncs "vigila, no t'oblidis", o "recorda", o de vegades si faig un parell de dies tard em diu "no te n'oblidis", però no, no hi ha hagut conflicte pel crèdit.

Camila: Has pensat a adquirir un altre crèdit?

Patricia: No, no he pensat a demanar cap altra mena de crèdit.

Camila: Ni un de "gota a gota"?

Patricia: No, no, el "gota a gota" em fa por [...]. Tinc amics que ho fan i són molt atrevits. Almenys tinc un amic que té un negoci informal de venda de dolços i tot i que no en demana massa grans, potser 100, 150 [mil pesos] i hi arriben i li obrin el calaix i agafen les monedes. Així que no sé si són tots, però això és el que he vist, llavors millor me n'abstinc [...]. La veritat, vaig adquirir el deute amb el meu pare, perquè és la meva família, i sé que de sobte si veig que no hi arribo [...] em dirà "tens una mica?" i si dic que no, bé, s'aguantarà. Però amb algú altre no, perquè m'imagino que amb un banc t'endeuten i amb un "gota a gota" fins i tot et poden matar, així que quan he comprat el que tinc sempre esbrino els preus i vaig estalviant, estalviant del que treballo i quan ja tinc prou diners vaig a comprar-lo.

Camila: Prefereixes estalviar?

Patricia: Sí.

Camila: En general, acudeixes a la teva família per aquests crèdits?

Patricia: Sí, bé, per la meva part, com que soc autònoma... Però m'imagino que bé, al banc demanen moltes coses, i com que no tinc una feina fixa, doncs no puc, i com que els ingressos no són els mateixos cada dia...

Patricia, en qualsevol cas, ha estat exposada a múltiples violències que fins i tot han posat en perill la seva vida, per exemple, entre molts altres esdeveniments, la van amenaçar per ser testimoni d'un assassinat. Els assassinats, en el món que habiten Patricia, Mía i Samantha, formen part del paisatge i de les polítiques de mort transfòbiques i misògines.

Perla és una jove trans, que es reconeix a si mateixa com a blanca, estudiant universitària en una institució corporativa privada, amb un cost de matrícula que oscil·la entre aproximadament 2 milions i 7 milions de pesos (entre 512 i 1.795 dòlars per semestre, el 2024), i encara depèn de la seva mare i el seu pare. Ha fet servir la targeta de crèdit dels seus pares per pagar la matrícula universitària i utilitza aplicacions per comprar béns necessaris per a ús personal, diu que no ha tingut cap problema amb les aplicacions que utilitza (Addi[25] i SisteCrédito[26], aquesta última també apareix associada a

25 https://co.addi.com/

26 https://www.sistecredito.com/

entitats com Coljuegos), però no va aprofundir en les condicions[27] d'aquest crèdit, ni en els tipus d'interès, no n'és molt conscient.

En consultar les pàgines d'aquestes sol·licituds, és fàcil veure que són legals, formals i transparents perquè ambdues anuncien que estan supervisades per la Superintendència d'Indústria i Comerç. La segona, a més, per la Superintendència d'Empreses, encara que no per la Superintendència Financera. Això suggereix que aquestes aplicacions no estan dedicades al finançament d'activitats, sinó més aviat al comerç digital, la qual cosa ens mostra estratègies de bifurcació del sistema financer. La mena de servei que ofereixen i la seva imatge corporativa suggereixen que el seu públic objectiu o *target* són mitjans i grans comerciants —perquè estan associats a marques comercials reconegudes a Colòmbia— i joves estudiants universitaris de classe mitjana. Les imatges de la gent blanca-mestissa en la seva publicitat sorprenen, malgrat l'esmentada composició ètnic-racial de Cali i la seva àrea metropolitana, formes de racisme del deute.

27 Part de les condicions de l'Addi: *Què passa si no pago la tarifa a temps?*

> Si no pagueu dins del termini de pagament, no podreu fer ús de la vostra quota i l'endemà del venciment del termini començarà el cobrament dels interessos morosos, liquidats al tipus màxim permès per la llei. Addicionalment, a partir del desè dia d'impagament es començaran a generar cobraments per a la recaptació. El vostre deute augmentarà cada dia mentre es mantingui en mora, a causa dels conceptes esmentats. Si transcorren trenta-un dies o més sense efectuar el pagament, s'informarà els centres de risc. No oblideu que podeu consultar el termini i pagar la tarifa a l'aplicació o a addi. com per evitar càrrecs addicionals.
>
> Preguntes relacionades: Què passa amb la meva quota si no faig el pagament a temps? / Com el descongelo? / La meva quota pot afectar el meu historial de crèdit? / La gestió inadequada de la meva quota pot afectar el meu historial de crèdit?

Il·lustració 2. Aplicacions de crèdit

Clara és una dona bisexual que guanya menys del salari mínim legal actual. Es reconeix a ella mateixa com a mestissa i viu a soles. Va sol·licitar un préstec amb un "gota a gota" i ha patit els seus rigors, ja que tem que el prestamista li pugui prendre les mercaderies que ven. Utilitza aquest crèdit principalment per pagar el lloguer en una zona de classe mitjana, estrat socioeconòmic 4, que no és compatible amb la seva situació econòmica real d'ingressos, molt precària. Viu en aquesta zona, ens diu, per la seva tranquil·litat, per poder posar distància amb la seva família i poder desenvolupar la seva vida sexual i afectiva de manera autònoma. Seria un cas de migració intraurbana a causa del funcionament del sistema polític econòmic heterosexual, que té un dels seus principals dispositius policials en la família (Esguerra Muelle, 2014).

La seva decisió de viure en una zona que no es correspon amb les seves possibilitats econòmiques és, per ella mateixa, una estratègia econòmica, ja que el seu lloc de treball com a venedora ambulant és, precisament, en aquesta zona on viu, la qual cosa li permet estalviar temps i diners invertits en transport urbà precari. A més, esquivar la violència i la mort també és una decisió econòmica. Alhora, ser venedora ambulant la designa com a persona "del carrer". És a dir, una persona que, malgrat no dormir al carrer i tenir una llar, passa llargues hores exposada a les dinàmiques violentes de l'espai públic, que és en si generitzat, racista, capacitista. El mateix passa amb totes les trans, travestis i dones que es guanyen la vida amb les vendes informals i el treball sexual que hem entrevistat.

Clara relata que per a ser creditora d'un préstec "gota a gota" havia de ser referida com una persona fiable i que paga un 30 % d'interès sobre un préstec de 300.000 dòlars en un nombre de quotes indefinit. També ha estat víctima de formes de violència per part d'una parella masculina, de la qual depenia econòmicament.

> *Clara: Ara mateix, tinc un deute de 300.000 pesos, el vaig treure amb un vell que fa préstecs "gota a gota" pel centre, i el vaig demanar per arribar a pagar el lloguer. Una coneguda em va parlar d'ell i va ser ella qui va dir que sí, que jo era bona, que no sé què, que ella donava la cara per mi... perquè et prestin diners, si ningú no et recomana, no te'n presten [...].*
>
> *Camila: Com has aconseguit el crèdit?*
>
> *Clara: Vaig donar la meua paraula, ell cobra el 30 % del crèdit total, independentment del nombre de quotes [...]. De vegades l'home s'enfada, amenaça de furtar-me el meu assortiment [de la feina], de vegades hi puc tenir fins a 200.000 pesos.*

Samantha, també venedora ambulant, s'identifica com a trans, lesbiana i mestissa, ve del Tolima i va haver de sortir de casa seva amb 8 anys, a causa de la violència transfòbica, per la qual cosa, no va poder completar els seus estudis d'educació secundària. Fa molts anys que és migrant interna en trànsit i aspira a tenir un historial de crèdit, a poder ampliar el seu negoci i formalitzar-lo com a forma d'evitar la transfòbia que viu al carrer. Va anar a un banc a demanar un préstec, però li'l van negar perquè no estava bancaritzada i no tenia antecedents financers, per la qual cosa, va haver d'acudir a demanar-li un préstec a una amiga. Necessitava aquests diners amb urgència per pagar un altre deute i era un tracte verbal. Està segura que els interessos que pagaria en un banc serien molt més baixos. Considera que les conseqüències de no pagar el préstec serien perdre l'amistat amb qui li ha prestat els diners, és a dir, un capital social molt valuós per a ella; però no té por d'altra classe de represàlies.

Samantha: En aquell moment necessitava els diners per cobrir un deute que tenia, perquè vaig perdre diners que vaig cobrar, li cobro el lloguer de la casa a una amiga i tinc un carret de dolços, i vaig pensar a vendre'l. Així que li ho vaig explicar [a la meva amiga] i ella em va dir que no ho fes. Les coses tenen solució i es busca la solució. I vaig anar als bancs i com que mai he tingut un préstec, em van negar qualsevol possibilitat de crèdit. Volia treure aquest crèdit amb un banc per guanyar experiència de crèdit i poder treure un crèdit més extens més tard per ampliar les [vendes] del meu carro i [finalment] tenir el meu propi negoci [quan acabi de pagar aquest deute]. Vull poder adquirir un préstec amb un banc, vull ficar-me amb un banc per tenir un historial de crèdit, i sé que un banc em cobra menys [interessos] que el crèdit que tinc ara. I, bé, per poder pagar-lo, perquè em puguin prestar i el dia de demà tenir un gran negoci. Vull tenir alguna cosa gran per no haver de sortir al carrer. Tota la vida he treballat al carrer i ja n'estic avorrida [...], de tractar amb la gent, amb la seva discriminació [...].

Camila: I què ocorreria si no pagues aquest deute? Què creus que pot passar?

Samantha: Doncs perdre aquesta amistat. El més important. No és que passi res més, no, perquè la persona no és agressiva. No crec que em faci fer res. No, no la veig així. Però l'amistat es perdria i per a mi és molt valuosa.

Quan ens van presentar a Marta, una dona de més de 60 anys que s'autoreconeix negra, amb una educació secundària completa i jubilada, perquè va tenir una feina formal i estable durant molts anys, la van descriure com una dona "nascuda per estar endeutada". El més revelador de la història de Marta és que ha demanat un préstec rere l'altre per pagar alguns crèdits inicials, però sobretot deutes que va adquirir per ser codeutora d'altres persones. El seu somni més gran és poder saldar els deutes que té en particular

amb persones conegudes, com la germana (amiga) d'un prestamista, que està patint violència verbal i psicològica a causa del deute de Marta. Insisteix contundentment durant tota l'entrevista en el deure moral de retornar aquests crèdits i en la necessitat que les dones tinguin una educació financera. Pensa que, si l'hagués tingut, no estaria crònicament endeutada. Al principi va manllevar diners als bancs per lliurança, per pagar els deutes d'altres persones per ser codeutora, i després més diners per cobrir els deutes que els interessos creats amb aquests bancs. Finalment, va anar a les anomenades "oficines", que són llocs on s'ofereix assessorament financer i jurídic, però que no tenen una vigilància i inspecció clares. De moment, explica, el 50 % dels seus ingressos de jubilació els retenen directament els bancs (potser es refereix a una cooperativa) i l'altre 50 % el cobren les "oficines", la qual cosa resulta il·legal: pot ser que ens hagi donat aquestes xifres per mostrar la magnitud de l'impacte que el cobrament del deute crònic té en la seva vida.

Segons l'ordenament jurídic colombià[28], és possible embargar parcialment la prestació de pensions per al pagament de deutes fiscals (impostos pendents, multes o altres obligacions fiscals), però no pot superar el 50% d'aquesta porció de pensions (pensió menys deduccions per pagament de salut i afiliació a un fons de compensació familiar) i el límit mínim inembargable és d'1,5 salaris mínims legals vigents: recordem la ridícula proporció del 13 % de les dones que es jubilen, a Colòmbia, per vellesa.

A finals de 2021, el 49 % de les dones de Cali i Yumbo cotitzaven la pensió, d'aquest percentatge, només el 14 % paga íntegrament l'afiliació (és a dir, treballen com a autònomes); el 49 % no estava cotitzant i només el 2 % ja eren jubilades. Mentrestant, les persones de comunitats LGBT: el 49 % estaven cotitzant pensions, d'aquest percentatge, el 18 % paguen íntegrament l'afiliació (és a dir, treballen com a autònomes), el 50 % no estaven cotitzant i només l'1 % ja eren jubilades (Cali cómo vamos, 2022-2023).

En el cas d'embargaments per pensió alimentària o crèdits a favor de cooperatives o fons d'empleats, es pot embargar fins al 50 % de la prestació. No obstant això, els bancs no estan autoritzats a fer aquests embargaments. Marta pot haver decidit pagar simplement per tenir una mica de tranquil·litat.

28 Llei 100/93 article 134, numeral 5; Sentència T-246/03.

Sembla molt amoïnada, però sobretot molt reflexiva sobre els deutes amb xarxes de conegudes o amistats, i pensa que, si hagués pogut tornar enrere, hauria pagat primer a aquestes xarxes i no els bancs o oficines que "poden esperar". Marta ha patit violència verbal a causa dels seus deutes, però el seu to reflexiu, la seva riquesa lingüística i expressiva donen un signe de serenitat enmig d'aquesta situació. Malgrat estar jubilada, ha de "buscar" més ingressos, per la qual cosa, actualment, ofereix serveis de preparació d'aliments a domicili i és reconeguda com una cuinera exquisida.

Finalment, Jazmín és una dona jubilada en un règim especial: els seus ingressos es troben en el rang de dos a quatre salaris mínims legals actuals, s'identifica com a blanca, heterosexual, és mare de tres fills i ha adquirit deutes bancaris, juntament amb el seu marit, principalment, per adquirir habitatge i per mantenir els seus fills. No ens va permetre gravar l'entrevista, perquè creu que el que ens va explicar sobre com resistir al sistema financer hauria de romandre en l'anonimat.

3.3. La soledat del deute: pagar en silenci

Aquest apartat tracta sobre el capital social, el familisme i la reproducció de sacrificis a partir de la ideologia de gènere hegemònica i dominant associada a l'economia del deute. A més, també col·loca els seus propis vincles comunitaris, especialment els de les persones amb la pell més fosca (*prieta*) a Cali.

En una bona proporció dels casos, les dones amb qui parlem s'enfronten a les múltiples feines i càrregues de l'endeutament a soles o en silenci. No obstant això, en el relat de Mar podem veure com sovint compartia informació sobre la seva decisió amb la seva mare i la seva parella, i com, alhora, independentment de què pensessin aquestes persones, accedia als crèdits com a estratègia clau de mobilitat social.

> *Mar: Vaig començar a treure crèdits quan em vaig graduar perquè vaig anar a viure amb la meva exparella, per comprar coses per a casa, la rentadora, la nevera... (...) Quan era a casa, quan encara vivia amb la mare, li vaig dir que trauria aquest préstec per tal cosa, quan vivia amb la meva parella també li ho deia. Gairebé mai hi estava d'acord, però ho vaig fer de totes maneres, [la meva parella] em va dir com... per a què és això, per què compraràs això?, per què no sé què? Jo li deia que, de tota manera, qui ho havia de pagar era jo.*

Gràcies a haver acabat la carrera, Mar ha aconseguit tenir una feina formal i digna, i adquirir un habitatge i vehicle propis. Gaudeix de la credibilitat de les seves xarxes i diu: "Em llegeixen com l'exitosa de la família". La seva mare, Juana, va aconseguir amb l'ajuda de la seva filla petita i de Mar saldar els deutes i, finalment, formalitzar la propietat de l'habitatge. Per tant, són relatius, són els criteris que defineixen l'"èxit" en la família de Mar i Juana: té a veure amb la mobilitat i l'estatus social, no només amb la possibilitat d'accedir als béns propis, sinó amb el capital en general (simbòlic, cultural, econòmic, social). **El crèdit és una manera d'enclassar-se**.

> *Juana: [La meva filla petita] Ja va començar a treballar al taller i després va començar a ajudar molt. Fins i tot llavors, per als deutes, ja vaig començar a acabar de pagar tots els deutes que tenia, totes aquelles targetes.*

La mare de la Juana li va fer un préstec per a una emergència en algun moment, un altre per a compres i millores de la casa, i un altre que, com ja hem vist, el deute inicial li va causar molèsties emocionals i econòmiques. Pel que podem veure, la seva xarxa de suport no és precisament la seva família d'origen, sinó les seves filles. També relata com el seu sogre, en algun moment, li va donar part d'una propietat familiar que Juana va convertir en casa seva gràcies a molts esforços i fins i tot enfrontant amenaces —un veí usurpador que va envair el seu espai.

Malgrat que la mare de Julia li va donar suport per demanar el préstec a la "cadena d'estalvi", hi ha conflictes o tensions quan no pot pagar la quota íntegra del deute. És important recordar que el deute, inicialment adquirit per emigrar, no ha complert el seu objectiu i s'ha destinat a pagar les despeses de subsistència de tota la família, raó per la qual a Julia li agradaria poder viure sola i, tanmateix, no s'ho pot permetre.

> *Camila: Com és aquesta situació de tenir el deute a nom de la teva mare? T'ha causat algun tipus de dificultat en la relació familiar?*
>
> *Julia: Sí, de vegades és com si estigués fent una aportació a la casa, però quan és molt difícil per a mi, li dic: "Mama, però com vols que rebaixi l'aportació a la casa? Aquest mes perquè no puc", i em diu... No, Julia, però mira, falta això i allò [per cobrir]. I jo dic que sí, però les meves responsabilitats són aquestes i aquestes, i després hi ha un moment de tensió. La mare em diu: "No et dic que hagis de marxar de casa, però ves buscant un lloc", riu. Han estat pensant a moure's fora de la ciutat, però si ja vivint a Cali gairebé no dormo per l'enrenou del dia, així que estava buscant un pis, un estudi, una habitació, però després veig que tot és molt car.*

Per la seva banda, Patricia recorre a les seves xarxes socials per obtenir altres préstecs informals per a comprar mobles. També assumeix que en cas de demanar un préstec a un banc (cosa que s'estima més no fer), necessitaria el suport de la seva família, però la seva xarxa de suport financer fonamental és el seu marit.

Camila: En general, recorres a la teva família per aquests crèdits?

Patricia: Sí, bé, per la meva part, com que soc autònoma... Però m'imagino que bé, al banc demanen moltes coses, i com que no tinc una feina fixa, doncs no puc, i com que els ingressos no són els mateixos cada dia... Doncs a mi em van vendre els mobles [...] un joc per la sala d'estar, el menjador i una calaixera [...]. M'ho va vendre un amic d'una tieta, que s'estava mudant i vam fer-ho així també. Em va dir que m'ho venia tot per un milió [de pesos] i vaig començar per donar-li 300.000. Li vaig dir que li podia pagar 100.000 pesos al mes, que si em deia que sí jo m'emportava els mobles, perquè no m'agrada quedar malament o que em facin perdre temps. Llavors em va dir que sí, que no tenia cap problema.

Com hem vist, Perla depèn econòmicament dels seus pares. Així que paga els seus crèdits amb els diners que els pares li donen cada mes per a les seves despeses. Quan no pot pagar el crèdit, demana ajuda a la seva mare, és a dir, en última instància totes les despeses, siguin en forma de crèdit o no, d'aquesta jove estudiant universitària les cobreix la seva família:

Perla: En part ho cobreixo amb els diners que em donen i si de sobte hi ha res que no em puc permetre, li demano ajuda a la meva mare, principalment.

Marta va ser autònoma en la decisió d'adquirir deute i crèdits i prefereix no recórrer a ningú: "La meva mare em va dir: 'filla meva, si en tingués prou, t'alliberaria de tot això'. Per als meus fills no ha estat agradable, haver de veure'm amb estrès per tanta cosa, però a la majoria hi he fet front a soles, perquè fa molta vergonya".

La xarxa de suport de Jazmín és la seva família. Principalment, el seu marit és qui a més s'encarrega de gran part de les tasques de cures i reproductives a casa. També ha recorregut a crèdits familiars, però en condicions que li han generat molta tensió.

En general, podem veure que les famílies extenses poden ser una xarxa de suport, però en diversos casos, l'ajuda d'aquestes famílies està plena de formes de violència o dependències simbòliques o endeutaments no desitjats. En alguns casos, per les condicions precàries de subsistència de la família i en d'altres, per les complexes relacions de

poder que operen dins d'aquestes estructures. En altres casos, sobretot en els d'algunes de les dones trans, aquestes relacions no existeixen, o almenys no amb les famílies d'origen. En aquest sentit, és important recordar que les persones de les comunitats LGBTIQA+ i, en particular, les persones trans han generat noves formes de parentiu: són "famílies" o comunitats liderades per les anomenades "mares" trans o travestis, que exerceixen un paper ambigu i contradictori de protecció, cura i, de vegades, explotació o subordinació econòmica, però sense les quals no podrien sobreviure. Per exemple, Mía relata la preponderància d'algunes de les "mares" trans que controlen els territoris en què s'exerceix la prostitució. No està especialment vinculada a cap *mare*, perquè conserva un nucli familiar amb la seva mare biològica, malalta, com ja hem vist.

3.4. Bifurcacions de deute i camins sense sortida

En el cas de Mía, intentar crear una microempresa o emprenedoria era i encara és l'alternativa a una destinació en la prostitució: la prostitució no és una alternativa al crèdit, sinó tot el contrari. D'altra banda, per garantir la seva subsistència, Mía ha hagut de recórrer a actes delictius, de vegades, no només per preservar els seus escassíssims mitjans de subsistència, sinó per defensar la seva vida.

> *Mía: A vegades (toca) fins i tot també robar als homes [...]. Ens ajuntem vàries i els agafem, els traiem les motos, els ciclomotors... Com hi ha nenes trans molt boniques, n'hi ha de molt boniques i operades i bé, els hem de robar, tant sí com no, toca robar-les. Tenen 15 i 16 anys. No arriben als 20 anys. Molt boniques, però nosaltres que ja tenim 40 anys, les que hem patit tant, les que no hem pogut posar-nos pròtesis, les que no hem pogut sotmetre'ns a cirurgia i tenim la nostra mare a casa esperant. I elles no!, elles només ho fan per presumir i per complaure l'home, no per una necessitat monetària. Mentre nosaltres, les que som més veteranes, ja sabem què és passar fam, suportar el fred, com t'he dit, la meva mare pateix Alzheimer, llavors... Com hi ha noies que... arriba el cotxe i s'atura i les noies i tu treus el ganivet i els dius: mami, el client és meu, no et moguis perquè no vull veure't en un hospital, no vull anar a visitar-te a l'hospital. [...] El client és meu, tothom ho entén i tu amb un ganivet a la mà, ja... [ho entenen].*

Mar, en canvi, sent que la multitud de deutes als quals s'enfronta l'obliguen a reduir les seves despeses. En particular, les despeses sumptuàries, per la qual cosa, ha pensat a tenir una altra feina per pagar més aviat els crèdits que deu. No obstant això, creu que aquesta opció li trauria temps lliure, temps de descans i oci, que valora molt. D'altra

banda, Mar no veu l'estalvi com una alternativa al crèdit, perquè no li ofereix la immediatesa que necessita: no vol haver d'ajornar la realització del que considera el seu benestar i el seu procés de mobilitat social i enclassament.

> *Mar: No, en tinc prou per a això, per pagar tots els meus deutes i me'n sobra. Diguem que he hagut de reduir molt les meves despeses personals, els meus gustos [...] tot això s'ha reduït i en aquest sentit sí, estic molt limitada [...]. He pensat a tenir una altra feina [...]. Si tingués una altra feina i tingués un altre ingrés, de sobte em resultaria més fàcil començar a pagar deutes més de pressa [...]. El crèdit m'ofereix la possibilitat de tenir coses ja, a l'instant [cosa que els estalvis no m'ofereixen].*

D'altra banda, Juana, com ja hem vist, una dona d'origen camperol i responsable de dues nenes, va haver de treballar llargues hores per poder sobreviure i alhora pagar els seus deutes. Fins i tot va recórrer a un esquema de venda multinivell, que en diversos països ha estat catalogat com una mena de frau. Aquesta és una pràctica profundament feminitzada a Colòmbia.

> *Juana: En un moment, tenia tres feines, en una empresa estava de dilluns a divendres, de 6 del matí a 2 de la tarda i després sortia a vendre chance [un joc d'atzar, molt conegut a Colòmbia]. A les tardes, vaig arribar a tenir la meva paradeta allà, a la porta, i hi venia chance fins a les nou i lliurava. En un altre moment que anava a vendre fora de les botigues i, a més, a banda, venia [productes] Ebel [L'be], que em servien per les coses de les nenes, les cremes i tot això, i amb això en tenia prou diners, me'ls guardava per les coses de nosaltres i els del chance me'ls guardava per a transports i amb això feia. Així que vaig arribar a tenir aquests tres llocs de treball en algun moment, i els diumenges vaig treballar de 6 a 12 en una altra empresa. Vaig haver de treballar dissabte, migdia després d'una que plegava, d'allà me n'anava a treballar a un taller de confecció i els diumenges també treballava amb ells: tenia quatre feines.*

Julia ha pensat en diverses estratègies com reduir despeses en menjar, celebracions, roba, estalvis, inversió, i fins i tot treballant com a model de webcam, fent feines puntuals com a animadora i, rient, comentàvem la fantasia cinematogràfica de robar un banc. El que està clar és que demanar un préstec per cobrir un deute anterior és una mala idea. La seva família ha hagut de fer front a un empobriment estructural prolongat: per exemple, el seu avi va haver de jubilar-se per discapacitat després de treballar en l'àrea de reparacions mecàniques de vehicles grans i la seva mare és treballadora precaritzada a l'Institut Colombià de Benestar Familiar (ICBF), com a "mare comunitària".

Camila: Has pensat a adquirir un altre deute per cobrir aquest que ja tens?

Julia: Això d'endeutar-se per sortir d'un altre deute no funciona —riu— és més com realment invertir en alguna cosa t'aporti diners perquè puguis tirar endavant... Llavors, per exemple, ara mateix estem en el negoci de l'emprenedoria, diguem-ne enfortir-lo una mica més per començar ara per rebre beneficis [...]. Soc una persona d'estalvi, és a dir, entenc que hi ha necessitats i hi ha coses que s'han de cobrir ara mateix. Tanmateix, perquè tot sigui funcional o perquè tot es pugui donar, cal tenir una mica, fer coixí a poc a poc [...]

Camil: I quins eren aquells sacrificis?

Julia: Bé, per exemple, eh, no sé... Per exemple, per les criatures, desembre és el millor mes, a casa meva no som de celebrar i la meva mare feia torns dobles triples [a la feina]. Llavors, per exemple, durant la temporada de desembre mai no ens vam veure. Llavors, com que això del regal, del sopar, del no sé què... doncs no. I és quelcom que la meva mare em [diu] ara mateix: et demano disculpes per no haver-te donat aquells moments, i li dic no, tranquil·la, relax, ho entenc [...]. Però sí, entenc la sensació on hi havia un moment que era només arròs amb ou i aigua de panela, arròs amb ou i aigua de panela, cada dia, cada dia, cada dia, cada dia. Que una sortida, que un gelat, que roba, bé, aquelles coses eren molt poques quan [...] I era com aquesta despesa em desquadrava de les altres mil coses que he de pagar [...].

Camila: Ella on treballava, de què feia torns?

Julia: Doncs bé, la meva mare ha treballat fent de tot, però en aquell període de temps, era, és mestra d'atenció a la primera infància i va treballar amb Bienestar [ICBF]. Però les condicions laborals en aquell moment [...] no se'ls pagava a temps, recordo que en un moment van estar nou mesos sense cobrar i així diverses vegades [...] va ser dur, dur, dur. I llavors de vegades feia torns dobles i triples. Jo també estava estudiant, perquè ella intentava fer l'exercici de continuar estudiant i era com: feina, dormo mitja hora, vaig a classe, dormo mitja hora, he de tornar. Llavors hi va haver un període de temps en què tampoc la veia, períodes llargs, com tot el desembre.

Camila: I ara que ets tu qui s'ha endeutat, encara que el préstec estigui a nom de la teva mare, has tingut dificultats per pagar?

Julia: Doncs diguem que, de moment, a més d'inconvenients per pagar el deute, no, però per la resta de coses que he d'organitzar [pagar].

Camila: Bé, i com veus el tema de la inflació?

Julia: Com et dic això? [riu]. No, és complicat, el retorn és complicat [...], cal buscar una estratègia per guanyar realment per altres bandes, perquè treballar vuit hores per un salari mínim o per una mica més no dona les condicions que una persona necessita [...] He fet feines esporà-

> *diques de cangur en algun moment. També vaig fer això de [...] ser animadora, vaig treballar durant bastant de temps, que era el meu primer treball formal, entre cometes formal, com a cambrera, i així successivament, fent el que podia, fent feines, fent tasques, fent favors, no sé, i aconseguint una mica de diners amb això [...]. Sí, alguna vegada m'ha passat pel cap, però no, [...] cosetes, bé, de vegades molestant a la meva família, seriosament, però no tan seriosament [riu] anar a robar un banc [riu] [...]. I en algun moment, quan hi va haver el boom de ser una model de webcam també em va passar pel cap, però encara tinc molts tabús, jo, amb el cos, llavors no [...]; així i tot, de vegades penso que amb dos o tres mesos ho faria [...] perquè és difícil ser una persona prieta i aconseguir feina.*

Les mal anomenades "mares comunitàries" són dones explotades per l'Institut Colombià de Benestar Familiar (ICBF), al·leguen que el seu treball és una feina comunitària voluntària. Durant molts anys van treballar jornades extenuants de més de vuit hores cada dia, cuidant catorze nens i nenes de classe treballadora d'entre 1 i 5 anys, per una remuneració corresponent a prop d'una quarta part del salari mínim legal, un pagament anomenat "beca". Mentre que elles han d'aportar els seus espais comuns domèstics, el pagament dels serveis públics domiciliaris i tots els seus coneixements, sense exercir el dret a les prestacions socials i sota la inspecció i supervisió de l'ICBF. El Tribunal Constitucional va establir en la seva sentència T018/2016 que es configurava un contracte de realitat i, en la seva sentència T-480, va establir que l'ICBF va incórrer en un tractament discriminatori per raó de gènere d'una rellevància pública, compost, continu, sistemàtic i constitucional. Després, aquests avenços van ser esborrats per la sentència SU273/19 (Esguerra-Muelle, Sepúlveda Sanabria, & Fleischer, 2018).

No hi ha dubte que les polítiques d'endeutament, impostos i ajust fiscal a la despesa pública i la inflació per mitjà de l'augment dels tipus d'interès afecten les economies nacionals en cascada. *Domestitzen* els ajustaments econòmics imposats per poders geopolítics, clarament establerts en entitats econòmiques o corporacions multinacionals, alhora que *redomestitzen* les dones i les persones feminitzades amb la càrrega naturalitzada i onerosa de gestionar, administrar i pagar el deute, en les seves dimensions material i simbòlica.

En aquest context i malgrat aquesta advertència, l'endeutament és una estratègia de supervivència o d'alleujament de la pobresa crònica històrica dels llinatges familiars, fonamentalment reproduïts per dones i persones feminitzades.

3.5. Paradoxa autonomia-dependència: contradiccions del deute

Haver de recórrer al crèdit, en particular quan els tipus d'interès són inestables i tendeixen a apujar, per aconseguir un cert benestar o mobilitat social és dolent, però és pitjor no poder accedir al crèdit en condicions legals i formals si la vida i la possibilitat de sobreviure estan en risc. A Colòmbia, el percentatge de persones excloses del sistema, en concret, dones, és elevat.

> *El 2014, "ser dona" a Colòmbia reduïa en 9,5 punts percentuals la probabilitat de tenir un compte en una entitat financera formal; en 11,7 punts, que la persona tingués targeta de dèbit; en 10,7 punts, que tingués targeta de dèbit al seu nom; i en 3,9 punts, la probabilitat que la persona tingués targeta de crèdit (Cardona-Ruiz, Hoyos-Alzate, & Saavedra-Caballero, 2018, p. 76).*

Aquesta forma de misogínia del sistema financer i estatal és històrica. La llei 45 colombiana, només el 1923, va facultar els establiments bancaris autoritzats per "acceptar i executar fideïcomisos de dones casades, divorciades o separades de béns, o que administren béns per qualsevol motiu, i servir com a agent per a la gestió d'aquestes propietats o executar qualsevol negoci en relació amb elles". Aquesta llei va ser modificada per la Llei 17 de 1925 i aquesta, al seu torn, va ser derogada per l'article 66 de la Llei 31 de 1992. Tampoc les dones i les persones LBTIQA+ tenen un fàcil accés al sistema, tot i que la Cambra de Comerç Gay demostra el contrari, però amb una mostra feta bàsicament entre homes gais, emprenedors i empleats o accés garantit als ingressos (Semana, 2018); però, això no representa les dones i les persones LBTIQA+. A Colòmbia, hi ha algunes iniciatives recents que proposen la inclusió de les dones i les persones empobrides en el sistema financer i la bancarització. Repetim, aquesta inclusió és una trampa, quan en realitat aprofundeixen les condicions d'articulació del deute i de dependència d'un Estat que llença engrunes sota la taula.

En general, podem veure que els microcrèdits són la modalitat que cobreix a les dones. Aquests microcrèdits es caracteritzen per reduir els desnonaments (El Espectador - Redacción Impacto Mujer, 2022) (González, 2015) dirigits a l'activitat empresarial, per a persones de baixos ingressos, predominantment dones, i a tipus d'interès de mercat. A Colòmbia, segons un estudi publicat el 2018, prop del 71 % del total dels préstecs agropecuaris i el 76 % del valor dels desemborsaments s'atorguen als homes, és a dir, el percentatge restant s'atorga a les dones. L'evidència internacional suggereix que les

dones són més fiables que els homes en el pagament dels seus préstecs, independentment de la seva condició social i nivell educatiu (Armendàriz i Morduch, 2010). Per això aquesta és una de les raons per les quals el 70 % de la clientela en els esquemes de microfinançament són dones (83 % per als esquemes que serveixen a la població més empobrida) (Echevarría, Villamizar-Villegas & McAllister-Harker, 2018).

Al mateix temps, les persones grans tenen més accés a préstecs informals de l'empresari o prestamista i són menys propenses a demanar préstecs a familiars i amistats. En general, els homes tenen més probabilitats d'accedir a crèdits familiars dels empresaris o prestamistes que les dones, que tenen més probabilitats d'accedir al crèdit informal de les amistats. La inestabilitat de la situació laboral augmenta la probabilitat d'accedir a préstecs familiars o de prestamistes: les persones amb ingressos baixos, nivells d'educació més baixos i les persones grans accedeixen en major manera a préstecs informals i il·legals (Hernández García & Oviedo Gómez, 2016).

L'autonomia de les dones, trans, lesbianes i travestis, en particular afro i de pobles indígenes, es veu profundament afectada per la condició crònica de pobresa multidimensional que han hagut d'afrontar durant generacions. Al mateix temps, estan obligades a desenvolupar treballs socials reproductius sense remuneració material ni simbòlica, i s'enfronten a altes xifres d'atur, barreres històriques d'accés a l'educació, bretxes salarials. La feminització i la racialització de la pobresa, el desplaçament i la migració, l'impacte desproporcionat del conflicte armat sobre les dones, en particular camperoles, afro, raizals, palenqueres, negres, indígenes i persones LGBTQA+ (Comissió per a l'Esclariment de la Veritat, CEV, 2022) afecten clarament aquesta autonomia.

D'altra banda, per a Mar, que ha tingut la possibilitat d'accedir a préstecs per mitjà de l'ocupació, el deute és una manera de construir la seva autonomia, per descomptat, vinculada a l'obtenció de capitals previs. La compra d'un vehicle no és un luxe, sinó un bé que ofereix confort, seguretat i autonomia, i a més és un mitjà connectat a la seva feina. Alhora, admet que l'ampli ventall de crèdit que gestiona i el fet de no disposar d'una xarxa amb què compartir despeses, la constreny i ha reduït la seva capacitat d'estalvi. No obstant això, veiem que els béns que ha adquirit poden convertir-se en inversions i, tard o d'hora, generar ingressos, excepte el vehicle, un bé que tendeix a perdre valor a causa del comportament del mercat i el desgast, raó per la qual no es pot considerar exactament una inversió.

Mar: Endeutar-me ha estat el mecanisme que he utilitzat per aconseguir les coses que vull. [...] Els deutes m'han ajudat a tenir més autonomia, no depenc d'haver d'anar a buscar un lloguer, veure si em deixen o no estar amb el meu gos, guardar el cotxe... [...] per a mi, el crèdit és una forma d'autonomia. La compra del cotxe va ser llavors, per seguretat, també per autonomia, sé que per qualsevol cosa puc agafar el meu cotxe i vaig a Cali a comprar el que vull i torno i llavors no he d'estar depenent d'una altra cosa [...]: abans de separar-me, tenia la capacitat d'estalviar, tenir cura de mi mateixa, dels meus gustos, cuidar, comprar roba, podia sortir a menjar i podia estalviar. Ara mateix no tinc capacitat d'estalvi.

Al contrari, Julia i la resta d'entrevistades consideren que l'endeutament els ha generat dependència i una sèrie de sacrificis relacionats amb l'exercici dels seus drets.

Julia: Crec que més dependència que autonomia, perquè he de complir amb [...] [el deute] i diguem que realment no estigui passant el que jo ja busco. Així que, d'independència, no n'he guanyat, perquè fins que no es compleixi aquest propòsit, aquest projecte, aquesta meta, continuo en la lluita [per aconseguir-ho]. Llavors no, encara no he guanyat independència.

3.6. Deute i drets: crèdit i dons

3.6.1. EL PA DE CADA DIA: UN PA ENVERINAT

Les targetes de crèdit que permeten la compra de necessitats bàsiques són àmpliament utilitzades entre la classe mitjana i treballadora a Colòmbia. Van sorgir al voltant de la dècada dels noranta i són una manera de cobrir les necessitats alimentàries i els dèficits generats per altres deutes o altres pagaments. Per exemple, la targeta Codensa estava associada a les factures de serveis públics de la llar, de manera que el deute es pagava mes a mes juntament amb el pagament d'aquests serveis. Altres targetes disponibles en el mercat de crèdit són les de fons de compensació familiar, però per accedir-hi cal tenir una feina amb plena formalitat pel que fa a prestacions socials i, com vam veure en el primer capítol, aquesta no és la norma en la realitat laboral de les dones a Colòmbia i a Cali i la seva àrea metropolitana. Mar acudeix a una d'aquestes targetes per resoldre les seves necessitats alimentàries i, finalment, les de la seva mare. En aquest punt, podem veure que l'estructura de crèdit de Mar és molt exigent.

Mar: [la targeta Éxito] Aquesta la faig servir principalment per a fer la compra, tinc un Éxito just aquí al costat. Diguem que ara mateix m'he quedat més penjada, així que estic a soles amb tots els deutes. [...] És la que m'ha ajudat, diguem-ne, a comprar amb antelació. Aquesta

targeta té un avantatge i és que la deixo amb una o dues quotes i sí et donen molts descomptes. És a dir, si la deixo amb una quota, perquè l'interès no m'afecta i sí em donen molts descomptes per comprar amb Éxito, perquè encara que no ho creguis, té preus molt baixos i més a sobre per comprar amb ella. [...] Abans no l'utilitzava gaire, la tenia com en pausa, si havia de comprar alguna coseta i prou. I aquest any et dic, com que ja estava a soles, i ajudo a la meva mare, llavors com que no tenia prou diners. Llavors deia, jo faig la compra amb la targeta d'Éxito i hi pago [...] sí, he hagut de reduir molt les meves despeses personals, els meus gustos. Era com si volgués menjar fora cada cap de setmana, i sortia a menjar, però ja no puc sortir com abans.

Aquesta mateixa pràctica, però en condicions molt més precàries, l'ha dut a terme Juana, mare de Mar. De fet, podíem veure que hi ha una mena de costum d'endeutament fins i tot per cobrir les necessitats alimentàries i per mantenir l'economia domèstica i el benestar simbòlic que envolta l'alimentació.

Per la seva banda, Mía no recorre a aquests mitjans, perquè no té accés a drets de crèdit de cap mena. La seva manera de pagar els aliments és encara més precària i, alhora, cara, perquè fa compres al detall cada dia: no compra porcions establertes d'aliments (per fils) sinó fraccions d'aquelles porcions estandarditzades, per exemple, grapats de llenties o arròs que li venen al detall. La seva economia és molt precària.

Mía: Si no m'arriba amb el que faig cada dia per al que necessito per pagar el lloguer, llavors tinc les meves tres capses, la de menjar, la del lloguer i la de serveis, i en la de serveis, hi ha inclosa una part per a la meva mare. Doncs per a les despeses que té cadascú, i jo li poso 2.000 pesos a cada capsa. La tercera capsa és la de serveis i tiquets, aquesta capsa no pot estar buida perquè en qualsevol moment la meva mare es pot posar malalta.

Clara acudeix als menjadors comunitaris per solucionar l'escassetat d'aliments que implica haver de pagar el deute amb el prestamista "gota a gota". Ens diu, rient, que algunes amigues li diuen que a casa seva ni un got d'aigua.

Camila: Has fet sacrificis per pagar aquest deute?

Clara: Per descomptat, mai havia menjat en un d'aquests restaurants, els menjadors comunitaris. Abans, amb la meva mare, hi havia entre nosaltres dos, sempre ho posàvem tot i anàvem als magatzems a fer la compra perquè és més barat, però sempre hi havia carn, sempre n'hi havia, encara que fossin uns caps de peix per fer una crema.

El deute crònic de Marta ha suposat passar per necessitats alimentàries, que prefereix afrontar en silenci abans que demanar ajuda: *"A vegades a casa quan no tinc prou diners per menjar, no ho dic a ningú, em fa molta vergonya, per això he portat això així, en silenci"*.

Per a Julia, pagar el deute és una prioritat, entre altres coses, perquè l'impagament compromet les seves relacions de veïnatge i confiança. D'aquesta manera, es veuen afectats els aliments pel que fa a la seva varietat i qualitat, així com altres serveis com el transport o altres drets com l'esbarjo.

> *Julia: Diguem que, per exemple, hi ha una passejada, una sortida, anar a menjar alguna cosa... és com que ja ho tinc tot gestionat i quadrat i és un percentatge molt mínim [que puc destinar a això], i de vegades no s'arriba a aquest percentatge i he de [...] pagar tota la resta primer. Així, per exemple, primer es paga el deute i després ja veurem i organitzem el tema del menjar [...], el deute abans que el menjar, perquè si una setmana mengem arròs amb llenties cada dia, no es morirà ningú, però si el que mengem es veu afectat a llarg termini, no tenim una alimentació equilibrada. [...] Però sí, entenc la sensació d'on hi ha hagut un moment en què era només arròs amb ou i aigua de panela, arròs amb ou i aigua de panela cada dia, cada dia, cada dia, cada dia. Que una sortida, que un gelat, que roba, bé, aquelles coses eren molt poques quan [...] I era com aquesta despesa em desquadrava de les altres mil coses que he de pagar. De vegades en trec dels meus transports. Per exemple, no sé, el mínim que gasto en transport, si només faig tres viatges durant cinc dies a la setmana durant un mes, és aproximadament 255.000 pesos. Després [...] si puc passar per l'estació i no he pagat el bitllet, llavors estalvio tant en el mes, llavors la miqueta que poc puc pagar per a la mensualitat [...]. I el temps d'oci és una altra cosa que se sacrifica molt, per exemple, m'agrada anar a ballar, i si he de pagar el transport, l'entrada i tot això, sempre serà car. Anar a prendre un refresc o un cafè és una despesa més. Així doncs, és com si aquesta setmana no pogués gastar més de 5.000 pesos (1 euro) en el mercat, un cafè o un esmorzar, perquè llavors em desvio de les altres coses i realment no ho puc treure d'enlloc més [...]. I pot passar un mes sense que hagi sortit a ballar, sense que hagi sortit a dinar o sense tenir un espai de temps propi per a mi.*

3.6.2. UN SOSTRE SOBRE EL CAP I UN TERRA PER TREPITJAR

La tinença d'habitatge i de terra és un camp en el qual es pot veure com la institució heterosexual, cisgènere i de família nuclear està darrere de l'assignació d'habitatges (SDP 2019). A Colòmbia, actualment, alguns programes amb enfocament urbà i rural consideren percentatges diferencials de subsidis per a dones, però no per a persones dels sectors LGBTIQA+, malgrat el que disposa la sentència C-029 de 2009, en la qual

el Tribunal Constitucional va ampliar l'aplicació de disposicions relatives a l'habitatge —a) Afectació a l'habitatge familiar - Ampliació de la protecció patrimonial a parelles del mateix sexe; b) Beneficiaris de la subvenció a l'habitatge familiar - Ampliació de parelles del mateix sexe.

El 2021, a Cali i la seva àrea metropolitana, el 65 % de les persones de col·lectius LGBT vivien de lloguer i el 24 % en els seus propis habitatges. Les seves llars van pagar una mitjana de 617.849 dòlars al mes en lloguers. Mentre que el 55 % de les dones vivien de lloguer i el 30 % en habitatge de propietat. Les seves llars van pagar de mitjana 598.359 dòlars al mes en lloguers. El 53 % de les indígenes vivien de lloguer i en habitatge de propietat, el 32 %, les seves llars van pagar de mitjana 496.224 dòlars al mes en lloguers. Mentre que, per a les persones afro, el 56 % vivia de lloguer i el 29 % en habitatge de propietat. Les seves llars van pagar de mitjana 484.289 dòlars al mes en lloguers (Cali cómo vamos, 2022-2023). Com veiem, la possibilitat d'accedir a un habitatge de propietat és, en general, reduïda per a les persones feminitzades.

La norma heterosexual, racista i misògina també s'articula amb l'especulació immobiliària gestionada per fons d'inversió, terratinents d'habitatge urbà i sòl rural, entitats financeres i fons voltor. Com assenyala Raquel Rolnik (2018), hi ha una "colonització de la terra i l'habitatge en l'era de les finances", uns moviments de gentrificació que densifiquen i amunteguen cada vegada més els possibles llocs d'habitatge de persones empobrides, feminitzades i marcades racialment. Però, a més, hi ha apropiació tant estatal com paraestatal del territori i dels municipis rurals i urbans, un procés de despossessió (per exemple, el que va ocórrer a finals dels anys noranta amb la UPAC a Colòmbia) i nous encerclaments[29] (Federici, 2020).

Per a les persones feminitzades i empobrides, no hi ha altra manera d'adquirir un habitatge que no sigui mitjançant el deute o per una via molt diferent, com la que proposen els moviments socials de confiscació de sòl urbà, com va passar al Districte d'Aguablan-

29 El concepte de *cercamiento* (tancament) fa referència al procés històric d'apropiació i mercantilització de recursos naturals —com la terra, l'aigua, els boscos, les llavors, etc.— que abans estaven disponibles i dedicats a l'ús col·lectiu. Així, es genera una substitució en el seu accés: passa a mans privades i genera un canvi en les relacions socials que els envolten. Un exemple històric el trobem en la transició del model econòmic feudal al model industrial, que va suposar un gran desplaçament de la població rural cap a les zones urbanes. Actualment, es reprodueix per mitjà de la mercantilització de la terra i els seus recursos naturals per les empreses transnacionals i els esquemes financers internacionals. Un exemple recent és la cotització de l'aigua al mercat de futurs de Wall Street.

ca, on actualment viuen unes 750 mil persones, el que representa el 30 % de la població de Cali (València Polanco, 2018). Allà és precisament on va créixer i viure Julia, una de les nostres entrevistades.

El procés d'expansió al sud-est de Cali, al Districte d'Aguablanca, entre 1979 i 1990, va ser possible gràcies a la participació comunitària. La migració massiva a ciutats com Cali ha estat un dels principals factors impulsors de la urbanització. La gent que arribava a la ciutat, i que conformava els sectors populars, es va començar a organitzar per trobar habitatge; van envair terrenys i van fer pressió per la seva compra a preus baixos a promotors il·legals que especulaven amb la terra i mitjançant aliances amb l'Estat, l'església i grups d'esquerres. Després, van aconseguir la legalització i autoconstrucció d'un assentament informal que va donar lloc al Districte d'Aguablanca (València Polanco, 2018).

Per la seva banda, com ja hem vist, la Mar va acordar un préstec hipotecari per a la compra d'un habitatge, on actualment viu en unes condicions que considera suficients. D'altra banda, la seva mare, Juana, també com havíem apuntat, tenia un préstec familiar per a l'adquisició d'habitatge i utilitzava una targeta de crèdit per a millores que feien habitable la casa, perquè era un immoble en mal estat fins i tot en condicions insegures.

> *Juana: Per la casa, la meva mare em va prestar 10 milions de pesos [...]. Per arreglar-la, perquè quan la vam comprar, és clar que no teníem res, llavors els crèdits van ser amb Codensa, amb allò es va comprar tot el material. Aquella targeta era sagrada, amb ella ho vaig treure tot, tot el material [de construcció] i ja per la mà d'obra i va ser d'una mica de diners que vaig aconseguir treure de les màquines que ja tenia el meu petit taller, llavors d'allà es va pagar el mestre... Va estar-s'hi dos mesos i mig arreglant aquella casa per tenir-la més o menys... Habitable.*

Mar, juntament amb Marta, són les úniques entrevistades que van accedir a un préstec formal per a comprar un habitatge, i aquest és l'únic préstec que Marta ha aconseguit retornar. Les altres entrevistades han hagut de recórrer a préstecs familiars, o múltiples préstecs, com en el cas de Jazmín, que ha demanat múltiples crèdits de lliure inversió, amb tipus superiors als dels crèdits hipotecaris, però amb la clara intenció de no pagar-los. Ella i el seu marit també han sol·licitat préstecs familiars, per als quals reben una immensa pressió per pagar. Tots dos són pensionistes sota un règim especial, que els permet accedir a crèdits formals, però part de l'estratègia d'evasió de crèdits és que només un dels dos té la propietat dels actius, mentre que l'altre accedeix als crèdits.

3.6.3. SALUT EN NÚMEROS VERMELLS

Cap de les entrevistades va informar, més enllà de l'estrès causat per tenir deutes, d'un impacte directe en la seva salut dels processos de deute, excepte Marta. Les seves paraules són molt contundents i creiem que tenen un significat profund:

> *Marta: Ha estat molt pesat, fins i tot fisiològicament [...]. Em sentia molt jove, molt bonica [...]; és un pes, abans sentia cadenes invisibles a les mans, ara les sento als turmells, la meva caminada ha estat lenta i això fa envellir, i de vegades apareixen molèsties físiques.*

Les paraules de Marta al·ludeixen a una metàfora de l'esclavatge, que per a la genealogia d'una dona negra i d'edat avançada és significativa, és com si el (neo)colonialisme històric representat en el deute tornés a aferrar-se a mans i peus, en un sentit nanopolític i geopolític alhora.

Entre les històries trobem, per exemple, que Mía, tot i que no ha recorregut a un préstec per resoldre els problemes de salut, en particular de la seva mare, i té el pla d'assegurança de salut subvencionat pel govern, de vegades no aconsegueix cobrir aquestes necessitats:

> *Mía: [I en tens, ella està assegurada? Totes dues teniu Sisbén?] És que els mètodes canvien, cada dos per tres, cada vegada que canvia el president. I no m'han enquestat, però em van donar una puntuació i em van donar una puntuació superalta, el C6, i he de pagar els medicaments i pagar la consulta, són 2.000 pesos, però són 2.000 pesos que no tinc, amor.*

Les persones trans a Colòmbia van haver de recórrer durant dècades, i continuen fentho, a mètodes artesanals o no supervisats per aconseguir les transformacions corporals que necessiten. Part d'aquestes intervencions les sufraga el sistema que elles anomenen i que s'ha popularitzat com a "crèdit-natja": la prestació de serveis sexuals de pagament.

El 2022, a Cali i Yumbo, el 94 % de les persones indígenes i afro, el 95 % de les dones i el 91 % de les persones de les comunitats LGBT estaven afiliades a l'assegurança sanitària. D'aquestes, el 44 % de les indígenes estaven afiliades al règim subvencionat i el 2 % a un règim especial; el 48 % de les persones afro estaven afiliades al règim subvencionat i el 2 % a un règim especial; el 33 % de les dones estaven afiliades al règim subvencionat i el 2 % a un règim especial; i el 32 % de les persones de comunitats LGBT estaven afiliades al règim subvencionat i l'1 % a un règim especial (Cali cómo vamos, 2022-2023).

Veiem que la cobertura de l'assegurança és alta, però no total, això gairebé trenta anys després de l'entrada en vigor de l'actual règim sanitari i de protecció social colombià, que prometia una cobertura universal. Veiem una bretxa significativa que afecta especialment les comunitats LGBT. A part d'això, veiem, pels percentatges d'afiliació al règim subvencionat, que un gran nombre de dones, persones afro, de pobles indígenes i LGBT+ no estan vinculades a una ocupació formal que els permeti cotitzar en el Sistema General de Salut i Protecció Social colombià. Finalment, cal destacar que l'assegurament no és una garantia d'accés a un servei sanitari de qualitat, amb un enfocament diferencial, oportú i pertinent. Les persones trans, travestis, no binàries i lesbianes s'enfronten a greus barreres per accedir a la prestació d'un servei de salut que, com a mínim, compleixi amb els estàndards internacionals de drets en aquest àmbit.

El 54 % de les persones de les comunitats LGBTIQA+ consideren difícil i molt difícil accedir al sistema de salut i, en particular, el 91 % de les persones trans consideren difícil i molt difícil accedir al sistema de salut (Encuesta Pulso Social, DANE 2022). La baixa vinculació al mercat laboral formal, la discriminació institucional i la manca d'atenció amb un enfocament diferencial són barreres freqüents en un sistema de salut lesbofòbic i transfòbic. En un informe del Defensor del Poble colombià (2022, p. 18) es constata que hi ha obstacles significatius per accedir als serveis mèdics als hospitals, negació i retard excessiu en l'assignació de cites mèdiques i lliurament de medicaments relacionats amb el procés de construcció de la identitat de gènere, manca d'atenció puntual a les persones que viuen amb VIH, complicacions sanitàries derivades de l'aplicació artesanal de biopolímers per part de dones trans. D'altra banda, hi ha una sobremedicalització de les persones trans i intersexuals i una desatenció de les lesbianes i les dones bisexuals. Finalment, les persones de comunitats LGBTIQA+ són vistes com a subjectes de salut sexual, però no de salut integral.

3.6.4. L'EDUCACIÓ EN DEUTE

L'educació infantil i bàsica a Colòmbia és gratuïta i obligatòria. Tanmateix, no ocorre el mateix amb l'educació mitjana i superior. En concret, l'ensenyament superior passa per una crisi molt complexa de desfinançament i no podem parlar d'ensenyament completament públic, ja que accedir-hi implica uns costos de matrícula que es cobren en proporció a la situació socioeconòmica declarada per l'estudiantat. Durant la pandèmia de la covid-19, el govern va establir la mesura Matrícula Zero, que abasta els i les estudiants que es van matricular en els períodes acadèmics de 2022 i van ser beneficiaris

de la Política de Gratuïtat del Fons Solidari per a l'Educació o del programa Generació E (Component Equitat). Perquè l'alumnat nou pugui matricular-se amb la Política de Gratuïtat Matrícula Zero, ha de complir tots els requisits d'accés i pertànyer als grups A, B o C de l'enquesta Sisbén IV. Actualment, hi ha 64 Institucions Públiques d'Educació Superior cobertes per la Política de Gratuïtat (Ministeri d'Educació Nacional, 2024).

Cap de les entrevistades va informar d'haver rebut préstecs per cobrir les despeses educatives, excepte Perla, que ocasionalment ha pagat les despeses de matrícula amb la targeta de crèdit dels seus pares. Mar, per exemple, diu que no va haver d'endeutar-se per estudiar, però durant la seva vida universitària va pagar les despeses associades a la seva educació i les seves despeses personals treballant de manera informal en una "chaza", és a dir, en un càrrec de venda informal dins de la mateixa universitat.

Veiem que l'educació és una qüestió pendent, moltes d'elles no han aconseguit acabar l'educació bàsica, secundària i mitjana, i encara que algunes tenen ganes de completar els seus estudis, no han sol·licitat crèdits per a això. Les dones trans es veuen greument afectades pel que fa a aquest dret, per l'expulsió familiar i escolar precoç de la qual sovint són víctimes.

El 2022, a Yumbo i Cali, el 97 % de les persones indígenes i afrodescendents majors de 15 anys poden llegir i escriure en almenys una llengua. És el mateix percentatge d'alfabetització de les dones majors de 15 anys, mentre que el nivell d'alfabetització de les comunitats LGBT és del 99 %. (Cali cómo vamos, 2022-2023)[30].

30 Segons dades del 2022, a Cali, el 12 % de les persones indígenes, el 28 % de les persones afro, el 24 % de les dones i el 19 % de les persones LGBT assisteixen a una escola o universitat. Entre les persones de pobles indígenes, el 33 % havia assolit el nivell més alt d'educació secundària, el 18 % d'educació superior (8 % universitària, 8 % tècnica o tecnològica i 2 % de postgrau), el 27 % de primària bàsica, el 17 % de secundària bàsica, el 2 % de preescolar i el 4 % no tenia estudis. Entre les persones afro, el 31 % havia assolit el nivell més alt d'educació secundària, el 21 % d'educació superior (8 % universitària, 10 % tècnica o tecnològica i 2 % de postgrau), el 24 % de primària bàsica, el 18 % de secundària bàsica, el 3 % de preescolar i el 4 % no tenia estudis. Entre les dones, només el 28 % havia assolit el nivell més alt d'educació secundària, el 28 % d'educació superior (13 % universitària, 11 % tècnica o tecnològica i 4 % de postgrau), el 21 % de primària bàsica, el 16 % de secundària bàsica, el 3 % de preescolar i el 4 % no tenia estudis. Entre les persones de comunitats LGBT, el 48 % havia assolit el nivell més alt d'educació superior (28 % universitari, 14 % tècnic o tecnològic i 6 de postgrau), el 35 % d'educació secundària, el 8 % de secundària bàsica, el 7 % de primària bàsica i l'1 % no tenia estudis. (Cali cómo vamos, 2022-2023).

3.6.5. DEURE FINS I TOT LA VIDA

Com ja hem recalcat, veiem que els préstecs informals i il·legals comprometen greument la vida i la integritat de les dones (incloent-hi LBTIQA+) que els sol·liciten.

> *Clara: A ningú li agraden més els "gota a gota" dels altres perquè saben que n'hi ha que són molt, molt violents amb la gent, ens amenacen, així que és com una molt (...) una incertesa [de no saber] a quina hora trucaran a la teva porta, que trencaran un vidre [...]. Quan no tinc diners ni aparec per allà on sé que estan, ni tan sols aparec, i m'he adonat que pregunta [per mi]: 'Què se n'ha fet, de la Zarza [Diangely] que no ve', i diuen: 'No, no l'hem vista per aquí'. Ell sap on visc, viu a tocar de casa meva, així que quan truquen, no soc aquí, faig com que no hi soc. No obro la porta, apago els llums i faig veure que no hi ha ningú aquí.*

Els préstecs "gota a gota", organitzats per les màfies, també operen sobre la base d'un deute impagable que augmenta i es trasllada a altres prestamistes de l'estructura, sota la lògica que la gent ha de demanar nous préstecs amb prestamistes de la xarxa per cobrir un deute inicial. L'únic exemple que afecta positivament aquest dret és el de Mar, a qui el crèdit dona més seguretat per poder moure's en el seu propi vehicle.

> *Mar: Ho fa tot molt més fàcil, perquè el transport, arribar a casa per seguretat [...]. El meu primer deute va ser la moto, que la vaig pagar amb la targeta Codensa de la meva mare [...]. La vaig comprar perquè em vaig cansar de pujar a l'autobús, d'arribar sempre tard a la feina, d'anar incòmoda i que em robessin... Amb la moto vaig guanyar més autonomia, des que anava amb moto ja no em van tornar a robar. Tenir la moto em va fer sentir molt més segura.*

A Samantha li agradaria poder accedir a un préstec per evitar la transfòbia de la qual és víctima al carrer, però s'enfronta a barreres per accedir al crèdit bancari per la quantitat que demanaria, i el seu deute és a penes de subsistència. A Mía també li agradaria accedir a un préstec per establir un negoci i desfer-se del treball sexual com a font d'ingressos, però s'enfronta a les mateixes barreres que Samantha.

Veiem, llavors, com el fet de no poder accedir al crèdit pot significar en moltes ocasions continuar exposada a les condicions estructurals de violència misògina, lesbofòbica i transfòbica, del país i del món, i al contínuum de violències que ha afectat de manera desproporcionada a les dones i a les persones LGBTIQ+ (en particular camperoles, afro, negres, raizals, palenqueres i indígenes) dins i fora del conflicte social i armat a Colòmbia.

Pel que fa a les xifres de seguretat i convivència a Cali, l'any 2022, per cada cent mil habitants, es van presentar les següents taxes d'homicidis: 2,3 en persones indígenes (2 casos d'homes indígenes); 41 en persones afro (215 casos: 203 homes i 12 dones afro); 5,4 en dones en general (68 casos); 84,3 en homes en general (939 casos), 15,5 en persones de comunitats LGBT (6 casos: 4 homes i 2 dones). Pel que fa a les denúncies per delicte sexual, les taxes per cada cent mil habitants van ser les següents: 1,1 en persones indígenes (un cas en dones indígenes); 15,6 en persones afro (82 casos: 5 homes i 77 dones afro); 60,3 exàmens mèdics per delicte sexual en dones en general (766 casos); 9,1 en homes en general (101 casos); 46,4 en persones de comunitats LGBT (28 casos: 14 homes, 14 dones) (Cali cómo vamos, 2022-2023).

Com ja hem assenyalat, **el deute comporta una necropolítica o política racista de la mort** , però també una política transfòbica, misògina i lesbofòbica mortal, que assegura el control i el despossessió.

Il·lustració 3. Informe sobre feminicidis al departament Valle del Cauca 2017-2023

Mesos i departaments

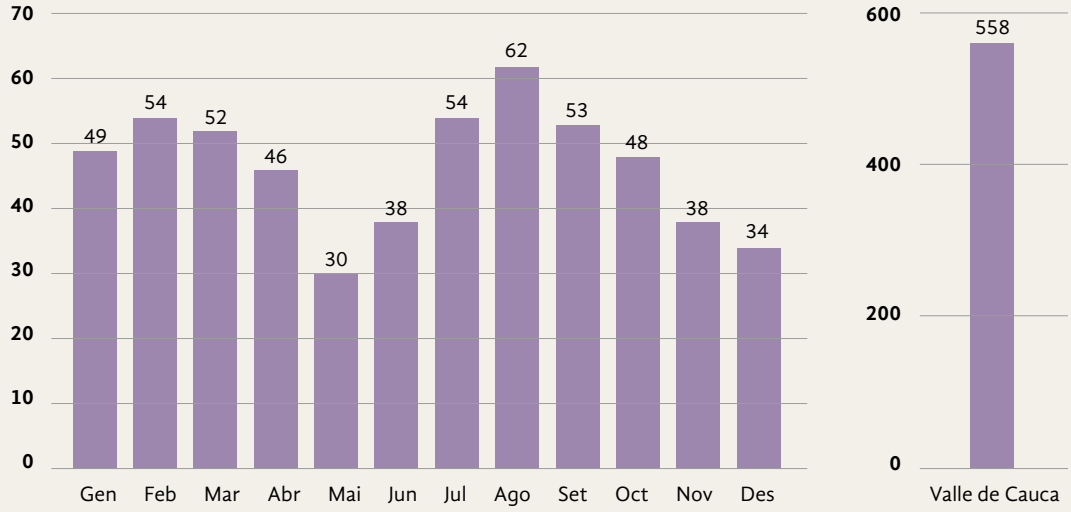

Rang d'edat de la víctima

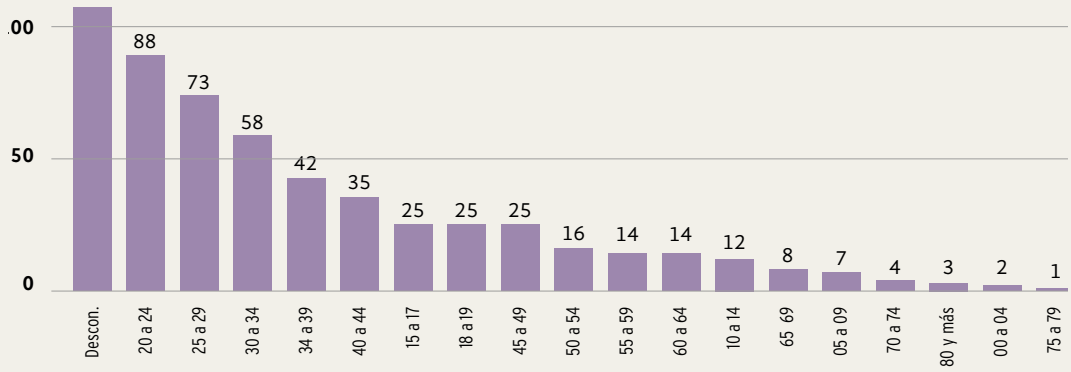

Subjecte feminicida

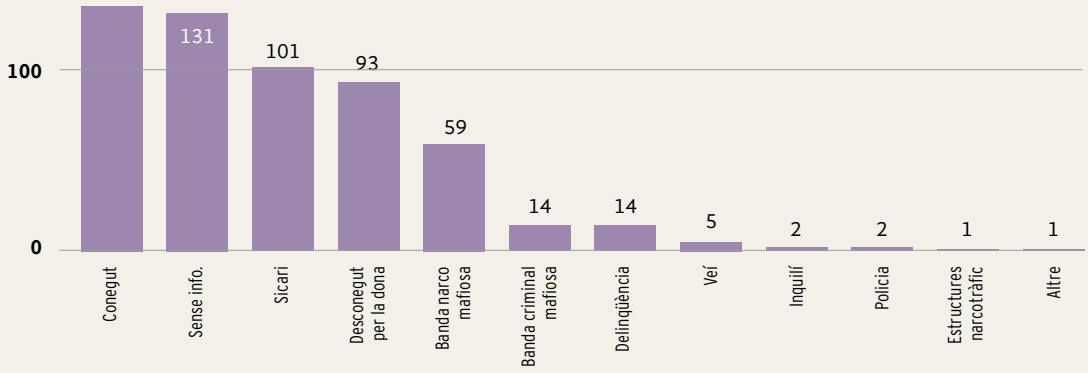

Arma utilitzada

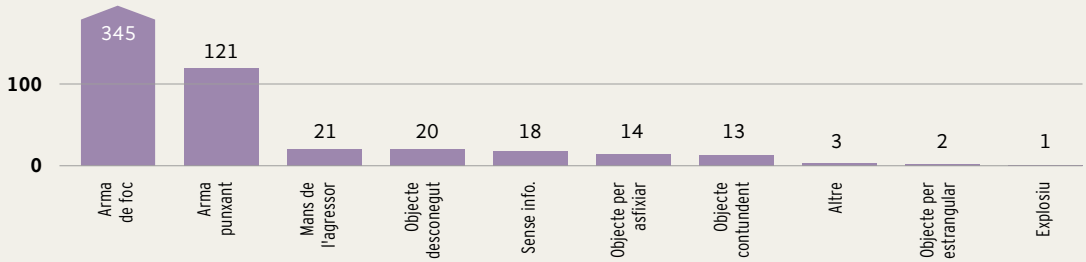

Parentiu o relació

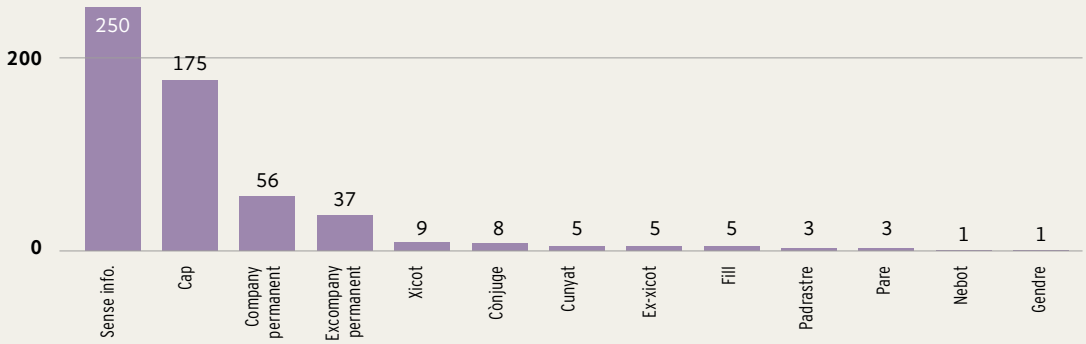

 Font: Observatori de feminicidis a Colòmbia: observatoriofeminicidioscolombia.org/.

Il·lustració 4. Mapa mundial d'assassinats de persones trans, dades de Colòmbia (xifres relatives)

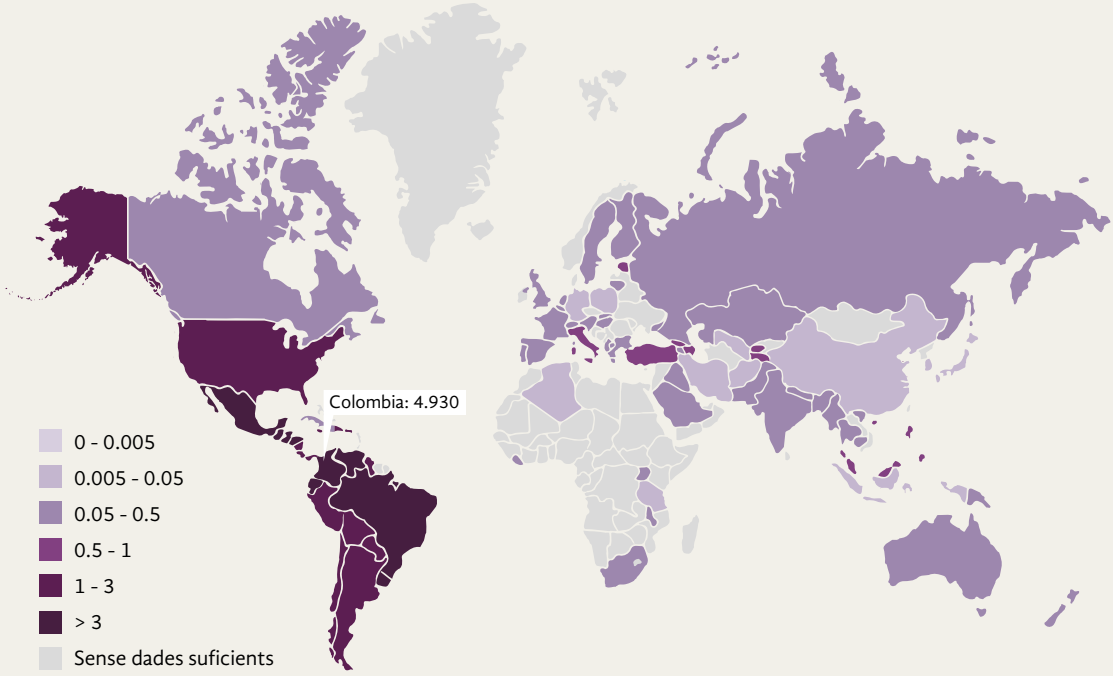

Font: Observatori de Persones Trans assassinades, nombres relatius (2008 - setembre 2023) - Transgender Europe (TGEU) i Carsten Balzer.

3.7. Obediència i desobediència financera

En general, les entrevistades no coneixen mecanismes per defensar els seus "drets financers". No tenen coneixement de què és l'aparell financer, ni de com està regulat; no han sentit a parlar, per exemple, de la Superintendència Financera i d'altres Superintendències a les quals podrien acudir. Tampoc no coneixen programes i establiments com la Banca d'Oportunitats, la missió Finances per a l'Equitat, la plataforma CONECTA o la iniciativa de la Cambra de Comerç LGBT. L'única entrevistada que va insistir en la necessitat d'educació financera per a les dones va ser Marta, que se sent víctima de mancances en aquest sentit i que reflexiona al llarg de l'entrevista sobre aquest aspecte. Per la seva banda, Julia té un coneixement una mica més profund sobre el funcionament del sistema financer, perquè estudia una carrera relacionada amb les finances.

Segons Echavarría, Villamizar-Villegas i McAllister-Harker (2018), com anticipàvem anteriorment en el text, observem que l'evidència internacional fa que les dones siguin un subjecte més fiable que els homes en el pagament dels seus préstecs, sense diferències segons la seva condició social o nivell educatiu. Aquesta realitat també es reflecteix en les dones entrevistades: de les deu, només una, Jazmín, té pràctiques de desobediència financera. La resta de les històries mostren por i fins i tot abnegació en el comportament davant el deute.

Camila: Deixaries de pagar algun deute? Per què?

Mar: No. No ho sé, sento que són les meves coses. Em fa por que em treguin les coses. Així que dic que no, vull dir, el meu sou arriba el dia 17 i el primer que faig és pagar tots els meus crèdits a Davivienda, deixar la part del cotxe —que no el puc pagar d'una vegada perquè entro en aquell embolic [de les dates] [...] i trec tot això, faig números i el que me'n sobra llavors ja seria pagar el que em ve de gust o el que vull. Però sí, primer sempre trec per deutes, mercat i serveis [...] perquè els meus plans són, diguem ara mateix l'extra de desembre i tots aquells diners extra que entren seria com posar-lo en aquells deutes per pagar-los molt més de pressa [...]. Bé, diguem que veig el deute a partir del que puc pagar. Diguem que és per comprar alguna cosa que de sobte vols perquè et faria feliç, o no sé què perquè t'ompliria com a persona, doncs jo no veig qui és el problema, dic, si ets responsable. Crec que si el banc és clar des del principi, llavors no haurien de deixar de pagar-lo. Bé, diguem que d'alguna manera t'estan, diguem, ajudant, prestant-te els diners, perquè, evidentment, estàs pagant el doble del que t'han prestat. Però diguem que és com una sortida que t'ofereixen. Juguen amb això, amb la teva necessitat: si necessites diners, llavors t'ho presto. Però llavors, sí, crec que el banc és sincer amb tu i et diuen que fareu tantes quotes, no crec que hi hagi necessitat, perquè també és una responsabilitat que estàs adquirint i no t'estan obligant en cap moment a anar-hi ni a acceptar aquell préstec, és una cosa que estàs acceptant lliurement [...]. Els deutes generen un cert nivell de responsabilitat, saps que has de pagar tant sí com no [...]. Em fa por que no em tornin a prestar.

Gairebé totes les entrevistades valoren que la naturalització de la responsabilitat femenina és major que la masculina.

Samantha: Sí, crec que les dones són més responsables [assumint deutes].

Julia: Diguem que el meu compromís amb el deute em diu: ja que has de trobar la manera de pagar, t'has de buscar la vida o ser molt organitzada, o deixar de banda altres coses.

Camila: Creus que ets més obedient pagant perquè ets dona?

Julia: Sí, perquè bé, a veure, perquè diguem que no sé si és el meu cas particular, però des de petita se'ns ensenya a ser cuidadores, a preveure pels altres. Llavors, si vas assumir responsabilitats des de molt jove, comences a ser molt complidora.

Clara: Crec que les dones són més responsables [pagant els deutes], perquè els homes no, primer es gasten els diners en altres coses en lloc d'en el deute. Jo encara que no tingui res per menjar els caps de setmana, primer pago el lloguer i el deute.

En els casos de Julia i Marta també hi ha un sentit de responsabilitat col·lectiva molt propi de l'ethos afro, que els porta a tenir cura de les seves relacions veïnals i de les amistats. El mateix ocorre en el cas de la Samantha, que valora profundament el capital social representat en les seves amistats. En definitiva, les comunitats que històricament han estat sotmeses a setge i subordinació valoren profundament les seves xarxes, perquè són xarxes de resistència i supervivència.

Els efectes emocionals del deute són molts. Mar expressa por pel deute en si, inclosa la possibilitat que no se li torni a prestar i, paradoxalment, tot i que declara que el deute li proporciona autonomia, també diu que se sent limitada per ell. Sobre la por que sent que no li prestin més, no va aprofundir, però analitzant una mica l'estructura de crèdit que manté, potser es podria suposar que aquesta estructura es manté gràcies a un delicat equilibri entre els crèdits que adquireix.

A més de l'estrès que produeix el cobrament: "*Desgasta molt el maldecap que em comporta aquell home [el prestamista], m'estressa*", diu Clara. Julia expressa frustració i incertesa des que va contraure el deute per poder emigrar a França com a *au pair*, però això no ha estat possible i el seu deute ha anat augmentant.

Julia: De vegades és frustrant no poder veure de seguida els resultats de demanar un préstec i que passin coses, perquè el pla era anar-hi [a França] enguany, però no, no serà possible i encara em cal [aconseguir-ho]. I encara hi ha despeses del dia a dia, i dic que espero que no se m'allargui més, perquè llavors canvien les condicions, després canvien els valors, després no seran 13 milions, sinó que seran més i em genera ansietat una mica el fet de no saber. No saber és bastant intens [...]. Les coses s'allarguen i sento que no he fet res, que l'esforç no ha estat suficient, però llavors veig les meves hores de son i dic, no, ho estic fent, només és que les coses simplement van més lentes.

Perla: M'estressa molt no saber si puc cobrir aquests deutes.

Samantha: Sento que ja no visc tranquil·la, sento molt el pes del deute.

Fins i tot en condicions flexibles, com les que experimenta Patricia, pel fet de tenir un deute amb el seu pare, el deute en si es percep com limitant o com una càrrega, com una cosa que genera una ansietat constant.

Mar: Així que ara mateix diguem que em sento angoixada. Estic limitada. Em sento preocupada. Amb por que no em tornin a prestar.

Per a Marta, el deute, a més de generar angoixa, produeix vergonya i dolor moral: una sensació d'endeutament sense fi.

Marta: T'amagues i no vols parlar del tema [del deute] perquè és dolorós. Tinc 70 anys, i és difícil, he trucat a portes, però... No, estic en això fins al final.

Marta estaria en un lloc singular, que no és exactament d'obediència, sinó de responsabilitat i dignitat. És una persona reflexiva que està fonamentalment turmentada pel deute que té amb particulars. No obstant això, assumeix la responsabilitat del pagament del deute com un deure moral que en els últims anys ha relacionat amb les seves pràctiques i creences religioses.

Marta: Algun dia abans de marxar d'aquest lloc [quan mori], algun dia he de tornar aquells diners. Ha estat un moment una mica difícil amb tot això, però no perdo l'esperança que un d'aquests dies ho faci [pagui]. Fins i tot quan reso li dic a Déu: "No em deixis marxar d'aquest món fins que no pagui fins a l'últim cèntim a les persones amb qui tinc deutes". Perquè resulta que els savis diuen que quan una persona se'n va devent diners [...], haurà de tornar a pagar en una altra existència. Però hi ha molta gent que em deu en tot aquest procés, així que dic: Déu, no vull tornar perquè em paguin. El judaisme és molt interessant, el seu estil de vida, són persones que s'esforcen per ser fidels correctes, ensenyen molts bons valors espirituals.

Camila: Llavors, la recerca espiritual també t'ha ajudat a entendre tot aquest procés d'endeutament?

Marta: Sí, perquè abans el deute era tan escabrós i tan dolorós que no volia enfrontar-m'hi ni parlar-ne [...]. Això m'ha fet entrar en un estat de consciència que he de resoldre-ho costi el que costi.

No obstant això, hi ha una actitud de dignitat serena en ella, fins i tot davant de la violència que sovint acompanya el cobrament de deutes.

> *Marta: Quan una persona comença a assetjar-te, i et diu coses, i et colpeja i tot el que vol, això li complicarà l'ànima tard. Però la gent no entén aquest llenguatge [...]. Jo, com que no responc em facin el que em facin, em diguin el que em diguin, això té alguna cosa positiva en l'aspecte espiritual, perquè Déu veu, que fins i tot quan verbalment m'estan fent passar un mal moment em quedo callada. I això farà que a la meva ànima li vagi bé, perquè no responc a l'agressió, pot ser física o verbal, però la persona que ho fa no ho sap, però jo ho sé. I si hi ha alguna manera que pugui ajudar la persona a rebaixar-ho una mica, llavors, bé, i si no, doncs res.*

Per la seva banda, Jazmín considera que resistir-se al cobrament és el seu dret, especialment quan el seu deute va ser adquirit per proporcionar un benestar mínim per als seus fills i la seva família. Ho viu com una forma de hackeig del sistema bancari mitjançant la negació conscient i consistent del pagament del deute. Coneix trucs i malabarismes econòmics per no pagar el deute, tot i que això, sens dubte, en ser una pràctica individual o familiar, genera un estrès molt elevat, que s'aprofundeix per la violència emocional que ha implicat per a ella endeutar-se amb els seus pares i el seu marit, amb un dels seus germans.

L'obediència/desobediència financera no comença amb el crèdit, sinó en la matriu de les opressions. Per descomptat, hi ha possibilitats de desobediència financera en la desatenció del pagament. Tanmateix, hem de veure la força del braç dels sistemes financers legals, però, en particular, els il·legals dels agiotistes informals i l'eficàcia de la vigilància financera del sistema familiar.

3.8. Corol·lari. El deute com a presó: ser carn de deute

És evident que l'empobriment, articulat pel (neo)colonialisme, la necropolítica i la neoliberalització, de les persones i col·lectivitats feminitzades, racialment marcades i colonitzades sostenen el capitalisme financer en els àmbits micro i macropolític. Les persones empobrides, feminitzades i marcades racialment gestionen, administren i paguen el deute que representen els préstecs d'alt risc per a la seva vida i integritat, els microcrèdits i els préstecs de consum, així com en els lloguers i en el pagament dels serveis públics bàsics de la llar per a la subsistència. Així, es converteixen en carn de canó per al deute: són els peons del sistema financer que les considera, en tot cas, subjectes fiables, o que les considera, al contrari, **sacrificades i bones pagadores. El deute implica un treball de cures i reproducció social feminitzat**, basat en un mandat de gènere,

alhora racista i classista, que obliga les dones i els subjectes feminitzats a tenir cura de la subsistència a soles i en silenci, alhora que els imposa el precepte moral de ser bones pagadores, que els avergonyeix i culpa, i així les redomestica.

Aquest treball no remunerat, domestitzat i redomesticador al voltant del deute manté en moviment un mercat financer i de crèdits legal i il·legal que converteix les persones feminitzades en **carn de deute**, per fer servir una analogia amb la carn de presó de la qual parla Bello (2013, p. 74)[31]. Un deute que sovint es paga amb treballs sexuals i de cures. Un deute crònic, impagable, que s'alimenta d'ell mateix i que sovint genera un endeutament crònic i, si no crònic, excessivament car en termes materials. El deute mastega aquestes persones, les enreda entre els engranatges, entre les dents: el **deute caníbal**, inventat pel capitalisme financer, per l'aparell colonial i per la necropolítica.

Travestis, dones, trans i lesbianes formen part **de la presó del deute**, es converteixen **en la carn que alimenta el sistema del deute** i, alhora, són la carn de canó del deute, treballadores rases no remunerades del sistema financer.

Però la **paradoxa del deute** és que alhora que el sistema financer sosté i reprodueix la idea de **la bona dona que practica l'obediència financera**, les dones, persones trans i travestis i les lesbianes empobrides no són *subjectes fiables,* no són mereixedores de crèdits. **A elles no se'ls dona crèdit, confiança,** per tant, poques vegades poden accedir a aquest sistema de deute que és el lloguer de l'habitatge formal.

Aquesta desconfiança cap a subjectes feminitzats i marcats racialment té els seus beneficis per a un sistema financer que exposa una façana, una cara de Wall Street d'altes finances legals, i fins i tot regulades, que amaga una confraria amb les màfies internacionals a través del rentatge de capitals i els paradisos fiscals, i una confabulació extorsionadora de màfies que s'aprofiten de persones empobrides que van al carreró dels préstecs informals, d'amagat d'edificis financers i estatals.

A més, **el deute comporta una necropolítica o política racista de la mort, però també una política transfòbica, misògina i lesbofòbica mortal, que assegura el control i el despossseïment**.

31 Bello citant Wilson, una de les persones privades de llibertat que va col·laborar en la seva recerca.

El microcrèdit (formal i informal) és la modalitat més accessible per a les dones i les persones marcades racialment, les persones migrants, les desplaçades. En definitiva, les persones empobrides, donades les seves condicions de desigualtat estructural. Les persones migrants transnacionals i desplaçades internes, amb més freqüència, s'endeuten per despeses bàsiques de subsistència. **L'extractivisme financer s'instal·la a la llar i en els cossos de les dones i les persones feminitzades**, perquè el deute públic intern i extern redistribueix no els seus beneficis sinó el seu pes onerós en forma de penya-segat sobre les llars, la flama de les quals la mantenen viva les dones i les persones feminitzades a partir de deutes de subsistència i microcrèdits cars.

És coneguda la pràctica del **menudeig** en barris populars i zones rurals, que consisteix en el fraccionament de productes com ara aliments o elements d'higiene en porcions increïbles: mitja barra de sabó, tantes cullerades d'oli, mitja ampolla de xampú, mitja espelma, grapats d'arròs, una cigarreta, que si s'afegeixen acaben costant més del que costaria una mesura regular donada en quilograms o centilitres d'aquests productes.

Aquesta **economia de menudeig** també opera en l'habitatge, mitjançant el lloguer dels anomenats *pagadiarios*: amb sort, una habitació, de vegades en molt males condicions o, fins i tot, només un lloc en una habitació, és a dir, un matalàs, sovint amb servei de bany compartit. Si sumem el cost del lloguer per nit d'un salari diari i fem el càlcul mensual del seu cost, veurem que les persones que recorren a aquest sistema d'habitatge precari i informal, insegur i que els posa en una situació de vida al carrer (és a dir, que els exposa durant llargues hores a la violència de la màfia i, alhora, transfòbiques, racistes, lesbofòbiques i misògines de l'espai públic), acaben pagant més del que els costaria llogar un habitatge formal.

A Colòmbia, la gent diu que **"ser molt pobre és molt car"** o que hi ha estalvis que foraden les estovalles, al·ludint al fet que el que paguen les persones empobrides per no tenir suficient liquiditat o ingressos és encara més car que comprar a preus regulars al mercat de béns i serveis bàsics o haver de **endeutar-se per subsistir**.

3.9. Bibliografia

Alcaldia Municipal de Santiago de Cali. (3 de març de 2014). *Presentan investigación sobre las lenguas indígenas en Cali*. Recuperat de: https://www.cali.gov.co/cultura/publicaciones/101261/presentan_investigacion_sobre_las_lenguas_indigenas_en_cali/.

Alcaldia Municipal de Santiago de Cali. (23 d'octubre de 2022). *Política Pública para los pueblos indígenas en Santiago de Cali se construye en el territorio*. Recuperat de: https://www.cali.gov.co/bienestar/publicaciones/172294/politica-publica-para-los-pueblos-indigenas-en-santiago-de-cali-se-construye-en-el-territorio/.

Alcaldia Municipal Santiago de Cali. (16 d'abril de 2023). *Valle y Cauca se unen para crear la primera Área Metropolitana del Suroccidente de Colombia-Amso*. Recuperat de: https://www.cali.gov.co/planeacion/publicaciones/175261/valle-y-cauca-se-unen-para-crear-la-primera-area-metropolitana-del-suroccidente-de-colombia-amso/.

Arango Gaviria, L. G. (2004). *Mujeres, trabajo y tecnología en tiempos globalizados. Trabajo y empleo*. Bogotà: CES, Universitat Nacional de Colòmbia.

Bastidas, L. (Gener de 2024). *Préstamo gota a gota unos de los tentáculos del crimen organizado*. Concejo de Bogotá, Bogotà.

BBC News Mundo. (Desembre de 2023). Investigación BBC: las apps de préstamos instantáneos que les roban información privada a sus clientes y luego los chantajean para que paguen. *BBC News Mundo*.

Bear, L., Ho, K. L., Anna, & Yanagisako, S. (2015). Gens: A feminist manifesto for the study of capitalism. *Cultural Anthropology*. Recuperat de: https://culanth.org/fieldsights/gens-a-feminist-manifesto-for-the-study-of-capitalism.

Becerra, Ó. R. (2023). *Protección económica en la vejez de las mujeres en Colombia*. Bogotà: Universitat dels Andes.

Bello, A. (2013). *Cuerpos encerrados, vidas criminalizadas. Interseccionalidad, control carcelario y gobierno de las diferencias*. Bogotà: Universitat Nacional de Colòmbia.

Cali cómo vamos. (2023). *Población migrante en el debate electoral Cali*. Santiago de Cali: Cali cómo vamos, Cuso International.

Cali cómo vamos. (Desembre de 2022-2023). La ciudad de grupos poblacionales. Recuperat de: https://www.calicomovamos.org.co/laciudaddegrupospoblacionales.

Cardona-Ruiz, D. E., Hoyos-Alzate, M. C., & Saavedra-Caballero, F. (2018). Género e inclusión financiera en Colombia. *Ecos de Economía: A Latin American Journal of Applied Economics, 22* (46), 60-90.

Cavallero, L., & Gago, V. (2021). *Una lectura feminista de la deuda. ¡Vivas, libres y desendeudadas nos queremos!* Buenos Aires: Tinta Limón.

CEPAL. (2023). CEPALSTAT – Portal de desigualdades en América Latina. Recuperat de: https://statistics.cepal.org/portal/inequalities/incomes.html?lang=es&indicator=3289.

Ministeri de Treball de Colòmbia. (2023). *Cerca de 600 mil trabajadoras y trabajadores del servicio doméstico se beneficiarán con reforma laboral*. Recuperat de: https://www.mintrabajo.gov.co/comunicados/2023/marzo/cerca-de-600-mil-trabajadoras-y-trabajadores-del-servicio-domestico-se-beneficiaran-con-reforma-laboral#:~:text=Seg%C3%BAn%20la%20Gran%20Encuesta%20Integrada,mil%20personas%20frente%20a%202021.

Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality*. John Wiley & Sons.

Comisión para el Esclarecimiento de la Verdad, CEV. (2022). *Mi cuerpo es la verdad. Experiencias de mujeres y personas LGBTIQ+ en el conflicto armado*. Recuperat de: https://www.comisiondelaverdad.co/sites/default/files/descargables/2022-07/Informe%20final%20Mi%20Cuerpo%20Es%20La%20Verdad%20mujeres%20LGTBIQ.pdf.

Dalla Costa, M., & James, S. (1972). *Las mujeres y la subversión de la comunidad*. Madrid: Siglo XXI.

DANE. (2022). *Boletín Técnico Encuesta Nacional de Uso del Tiempo (ENUT) 2020-2021*. Bogotà: Departament Administratiu Nacional d'Estadística.

DANE. (2022). *Comunicado de prensa – Pobreza*. Bogotà: Departament Administratiu Nacional d'Estadística.

DANE. (2023). *Boletín técnico Gran Encuesta Integrada de Hogares (GEIH). Novembre de 2022 – octubre de 2023*. Bogotà: DANE.

DANE. (2023). *Encuesta de Micronegocios*. Recuperat de: https://www.dane.gov.co/index.php/estadisticas-por-tema/mercado-laboral/micronegocios.

DANE. (2023). *GEIH Mercado laboral de la población LGBT Información diciembre 2022 – noviembre 2023*. Recuperat de: https://www.dane.gov.co/index.php/estadisticas-por-tema/mercado-laboral/mercado-laboral-de-la-poblacion-lgbt.

DANE. (ND). *Estratificación socioeconómica para servicios públicos domiciliarios*. Recuperat de: https://www.dane.gov.co/index.php/servicios-al-ciudadano/servicios-informacion/estratificacion-socioeconomica.

Departament Administratiu de Planejament Municipal. (2023). *Cali en Cifras 2023*. Santiago de Cali: Alcaldia Municipal de Santiago de Cali.

Govern de Colòmbia. (Febrer de 2023). *Bases del Plan Nacional de Desarrollo 2023-2026*. Colòmbia: DNP.

Echavarría, J. J., Villamizar-Villegas, M., & Mc Allister-Harker, D. (2018). *Evolución del crédito agropecuario en Colombia*. A: "J. J. Echavarría, M. Villamizar-Villegas, & D. Mc Allister-Harker. (2018). Superando barreras: el impacto del crédito en el sector agrario en Colombia". Bogotà: Banc de la República.

El Espectador – Redacción Impacto Mujer. (2022). *La participación de las mujeres en los créditos se concentra en los de bajo monto*. Recuperat de: https://www.elespectador.com/responsabilidad-social/impacto-mujer/la-participacion-de-las-mujeres-en-los-creditos-se-concentra-en-los-de-bajo-monto/.

Elson, D. (2011). International Financial Architecture: A View from the Kitchen. *The Women, Gender and Development Reader*.

Esguerra Muelle, C. (2014). Dislocación y borderland: Una mirada oblicua desde el feminismo descolonial al entramado migración, régimen heterosexual, (pos) colonialidad y globalización. *Universitas Humanística, 78*, 137-161.

Esguerra Muelle, C., & Loaiza-Sosa, A. (En premsa). *Women and LBTQ+ Signatories of the Peace Accords in Colombia – From 'Public Enemies' to Peacebuilders in Times of Securitization and Necropolitics*. A: "P. Anctil Avoine, Feminist Security Studies in the Americas: Pushng the Fronteras". Estocolm: NcMIllian Palgrave.

Esguerra-Muelle, C. (2015). *Mujeres imaginadas mujeres migrantes, mujeres exiliadas y sexualidades no normativas*. Universitat Carlos III de Madrid: Getafe – Madrid.

Esguerra-Muelle, C. (2021). Tramas transnacionales del cuidado: una lucha con los ángeles, teoría y metáforas sobre cuidado y migración. *Antípoda. Revista de Antropología y Arqueología 43*, 121-142.

Esguerra-Muelle, C., Sepúlveda Sanabria, I., & Fleischer, F. (2018). *Se nos va el cuidado, se nos va la vida: Migración, destierro, desplazamiento y cuidado en Colombia*. Bogotá D.C.: Cider. Universitat dels Andes.

Fajardo, D. (1981). *El Estado y la formación del campesinado en el siglo XIX*. Bogotá: Ediciones Historia y Sociedad.

Federici, S. (2012). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction and Feminist Struggle*. Oakland: Common Notions/PM Press.

Federici, S. (2018). *El patriarcado del salario. Críticas feministas al marxismo, volumen 1*. Buenos Aires: Tinta Limón.

Federici, S. (2020). *Reencantar el mundo: el feminismo y la política de los comunes*. Buenos Aires: Tinta Limón.

Federici, S., Gago, V., & Cavallero, L. (2021). ¿Quién le debe a quién? Ensayos transnacionales de desobediencia financiera. Buenos Aires: Fundación Rosa Luxemburgo & Tinta Limón.

Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review, 100*, 99-117.

González, S. D. (Juny de 2015). Las mujeres son líderes del microcrédito en Colombia. *El Espectador-Economía*. Recuperat de: https://www.elespectador.com/economia/las-mujeres-son-lideres-del-microcredito-en-colombia-article-568059/.

Haraway, D. (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La invención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra.

Harding, S. (1995). Can Feminist Thought Make Economics More Objective? *Feminist economics, 1*(1), 7-32.

Hernández García, E. A., & Oviedo Gómez, A. F. (2016). Mercado de crédito informal en Colombia: una aproximación empírica. *Ensayos de economía, 26*(49), 137-156.

Hochschild, A. R. (2015). Global Care Chains and Emotional Surplus Value. A: "D. Engster, & T. Metz, Justice, politics, and the family (p. 249-261). London: Routledge".

Ingold, T. (2017). ¡Suficiente con la etnografía! *Revista colombiana de antropología, 53*(2), 143-159.

IPES. (Desembre de 2023). *Gobierno nacional lanza línea de créditos para erradicar el "gota a gota"*. Bogotà: IPES.

Lugones, M. (2008). Colonialidad y género. *Tabula Rasa*, 9, 73-101. Recuperat de: https://revistas.unicolmayor.edu.co/index.php/tabularasa/article/view/1501.

Marcus, G. (2018). Etnografía Multisituada. Reacciones y potencialidades de un Ethos del método antropológico durante las primeras décadas de 2000. *Etnografías Contemporáneas, 4*(7), 177-195.

Mauss, M. ([1923] 2009). *Ensayo sobre el don: forma y función del intercambio en las sociedades arcaicas. Volum 3063*. Buenos Aires: Katz Editores.

Mbembe, A. (2020). *Necropolítica*. España: Editorial Melusina, S.L.

Ministeri de Cultura de Colòmbia. (2022). *Lenguas nativas y criollas de Colombia*. Recuperat de: https://www.mincultura.gov.co/areas/poblaciones/APP-de-lenguas-nativas/Paginas/default.aspx.

Ministeri d'Educació de Colòmbia. (Gener de 2024). *Política de Gratuidad en la Educación Superior*. Recuperat de: https://www.mineducacion.gov.co/portal/Educacion-superior/Pol%C3%ADtica-de-Gratuidad/409830:Politica-de-Gratuidad-en-la-Educacion-Superior.

Ministeri de Treball de Colòmbia. (Desembre de 2022). *Gobierno Nacional buscará formalizar a 910 mil contratistas*. Recuperat de: https://www.mintrabajo.gov.co/prensa/comunicados/2022/diciembre/gobierno-nacional-buscara-formalizar-a-910-mil-contratistas#:~:text=En%20Colombia%20hay%201%20mill%C3%B3n,sector%20administraci%C3%B3n%20p%C3%BAblica%20y%20defensa.

Narotzky, S. (2001). Un noveau paternalisme industriel? Les liens affectifs dans les réseaux économiques locaux. *Anthropologie et Société, 25* (1), 117-140.

Nunes, K., & Rodrigues Pini, F. (2023). *As transvestigêneres e os enfrentamentos acerca do transfemicídio no Brasil*. Anais do Encontro Internacional e Nacional de Política Social 1.1. ISSN 2175-098X.

OIM. (2022). *Informe sobre las migraciones en el mundo 2022*. Ginebra: OIM.

OIT. (2022). *Estudio sobre el estado de situación de niñas, niños y adolescentes refugiados y migrantes de Venezuela y su vínculo con el trabajo infantil en América Latina. Casos: Chile, Colombia, Ecuador y Perú*. Lima: OIT.

Peebles, G. (2010). The Anthropology of Credit and Debt. *Annual review of Anthropology 39*, 225-240.

Preciado, P. B. (2020). *Testo yonqui*. Madrid: Anagrama.

Quijano, A. (2015). "Colonialidad del poder y clasificación social". *Contextualizaciones latinoamericanas 25*, 1-33.

Redacción Semana. (Juliol de 2023). Los gota a gota se han vuelto digitales en Cali; ojo con esta nueva modalidad de estafa. *Semana, Nación*. Recuperat de: https://www.semana.com/nacion/cali/articulo/los-gota-a-gota-se-han-vuelto-digitales-en-cali-ojo-con-esta-nueva-modalidad-de-estafa/202357/.

Rolnik, R. (2019). *La guerra de los lugares: La colonización de la tierra y la vivienda en la era de las finanzas*. Santiago de Chile: LOM ediciones.

Rubin, G. ([1975] 2015). *El tráfico de mujeres: notas sobre la economía política del sexo. En Género: la construcción cultural de la diferencia sexual*. (Pública-Género 1) (págs. 35-91). Ciudad de México: Bonilla Artigas Editores.

Sarkis, D. (2018). Muerta a trabajar. Consideraciones feministas sobre la crisis (de la reproducción social) en Vélez Málaga (España). *Revista Andaluza de Antropología, 14*, 89-107.

Sassen, S., Solís, C. V., & Araujo, S. G. (2003). *Contrageografías de la globalización: género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*. Madrid: Traficantes de sueños.

Secretaria de Planejament del Districte, Isegoría. (2020). Análisis de la información de fuentes secundarias para establecer los factores estratégicos para la actualización del plan de acción de la política LGBTI de Bogotá. Bogotà D.C.: Isegoría.

Redacción Semana. (Maig de 2018). ¿Qué bancos manejan productos para la comunidad LGBT? *Semana, Nación*. Recuperat de: https://www.semana.com/bancos-que-esfuerzos-hacen-los-bancos-a-favor-de-los-gays-en-colombia/76314.

Spivak, G. C. (2003). ¿Puede hablar el subalterno? *Revista colombiana de antropología 39*, 297-364.

Strathern, M. (1988). *The Gender of the Gift: Problems With Women and Problems With Society in Melanesia. Vol. 6*. L.A.: University of California Press.

USAID. (Setembre de 2023). *Así que la implementación del primer año de Finanzas para la Equidad*. Colòmbia: USAID. Recuperat de: https://www.bancadelasoportunidades.gov.co/es/iniciativa-de-finanzas-rurales-de-USAID/asi-fue-la-implementacion-del-primer-ano-de-finanzas-para.

Valencia Polanco, J. (2018). *La expansión al sur oriente de Cali y la participación comunitaria 1979-1990. Estudio de caso: Distrito de Aguablanca*. Cali: Universitat Nacional de Colòmbia.

Vargas-Quiroga, M. P. (2011). De la economía colonial a la deuda externa republicana: ¿rupturas o continuidades en el ámbito económico de Latinoamérica? *Univ. Estu. Bogotà (Colòmbia) 8*, gener-desembre, 221-237.

Viveros Vigoya, M. (2016). La interseccionalidad: una aproximación situada a la dominación. *Debate feminista, 52*, 1-17.

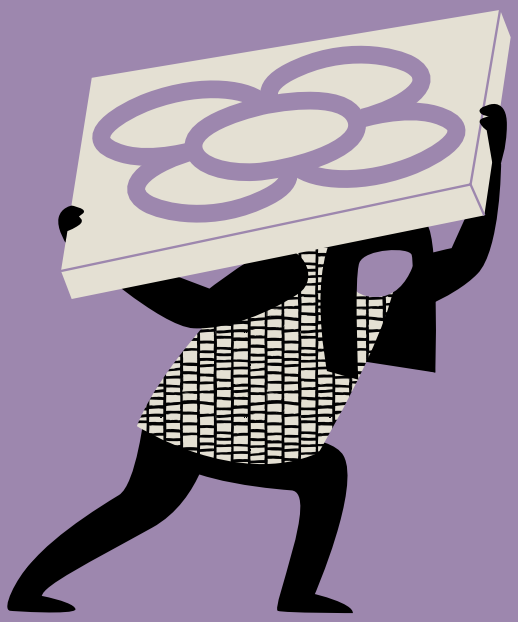

4. CAS PRÀCTIC 2

Viure de deutes i amb deutes: l'endeutament de les dones a l'àrea metropolitana de Barcelona

Uzuri Aboitiz Hidalgo

4.1. Costa viure (a Barcelona)!

4.1.1. ENTRE NOUS I VELLS PROBLEMES DEL "COST DE LA VIDA"[32]

L'encariment de la vida s'ha convertit en un tema recurrent en les converses de les habitants de Barcelona i la seva àrea metropolitana. Malgrat que els mitjans de comunicació van començar el 2024 anunciant el nivell més baix de deute[33] domèstic en 22 anys (que passa del 91,5 % el 2021 al 76,6 % el 2023) i van concloure precipitadament que les llars espanyoles i catalanes van bé, tothom sap que, en l'àmbit de carrer, **a la gran majoria "ens costa més viure"**. El títol, tret de l'últim Informe Financer del Banc d'Espanya (2023), no només obvia que en els sectors populars la proporció de llars endeutades, que cada vegada dediquen més part dels seus ingressos al pagament del

32 Últimament, el concepte de *cost de la vida* ha aparegut com a sinònim d'*inflació* o de l'encariment de la vida. No obstant això, en sentit estricte, el cost de la vida es refereix tant a la inflació com a les necessitats (que es consideren essencials), que poden canviar amb el temps i el context. El concepte de *cost de la vida* va néixer a finals del segle XIX i principis del XX, juntament amb la ciència econòmica moderna, com un dispositiu per indexar vides humanes a nombres i quantitats de diners. El mínim necessari per produir vida té un preu representat per un nombre absolut que indica, per exemple, el valor monetari d'una cistella de la compra. En aquest sentit, la determinació del cost de la vida és un àmbit de controvèrsies classificatòries i lluites de valors, en el qual també s'ha d'implicar el feminisme. Per a una revisió del concepte de *cost de la vida*, vegeu Neiburg, Guerin i Narotzky (2023).

33 El nivell o ràtio d'endeutament mesura el que representa el deute sobre la Renda Bruta Disponible (RBD). RBD vol dir no només els ingressos del treball, sinó també els que s'obtenen d'altres rendes, com dividends i patrimoni, a les quals s'afegeixen cotitzacions i prestacions socials.

deute, continua creixent, Però, a més, la caiguda del nivell d'endeutament en altres sectors pot tenir més a veure amb la pujada dels tipus d'interès, que ha encarit el finançament i, per tant, fa que, d'una banda, se sol·liciten menys préstecs hipotecaris i, de l'altra, que qui té un cert coixí intenti pagar-los tan aviat com pot. Per tant, no ens trobem davant d'una autèntica escassetat de llars per tirar endavant les seves vides i les dels seus éssers estimats, i, de fet: només cal veure que el "crèdit al consum" o el "crèdit personal" continuen creixent.

La vida s'ha encarit. **Els efectes combinats de la pandèmia de la covid-19, la crisi climàtica o la guerra a l'Europa de l'Est han desencadenat un cicle mai vist d'increments de preus a escala global, que s'ha notat a Europa des del 2021 i que a l'Estat espanyol** va elevar la inflació al 5,71 % el 2022. Un increment significatiu: des de la dècada dels noranta, la inflació a l'Estat espanyol ha fluctuat gairebé sempre entre el 2 % i el 3 % anual[34]. Es van distingir tres cicles inflacionaris (que coincideixen amb l'entrada en l'euro, l'esclat de la bombolla immobiliària i el període actual)[35].

La inflació pesa, però **pesa més en aquelles llars que tenen menys, perquè l'augment de preus ha estat especialment notable en els productes essencials per a la vida**, com els aliments i l'energia, que segons el Fons Monetari Internacional han registrat els majors augments de preus a escala mundial en cent anys[36]. D'aquesta manera, l'augment de preus pesa més sobre les classes treballadores i totes les categories subordinades que no tenen el poder d'accedir o negociar millors ingressos.

A L'Estat espanyol i a Catalunya la tendència ha estat similar. Les mesures adoptades pel govern central per frenar la inflació dels productes bàsics, com, per exemple, l'eliminació de l'IVA en alguns aliments, han tingut pocs resultats: el preu dels aliments ha continuat augmentant — l'IPC arribava al 16,6 % el febrer del 2023—, cosa que té

34 Dades d'inflació: inflation.eu/ (consultat el 9 de febrer de 2024).

35 El primer període inflacionista es remunta al 2002, probablement a conseqüència de la introducció de l'euro, on la inflació va arribar al 4 %. El segon període del 2007, coincidint amb l'esclat inicial de la bombolla immobiliària i l'augment dels preus del petroli, la inflació va apujar fins al 4,77 %. L'últim període inflacionista és l'actual, en què la inflació ha variat del 5,71 % el 2022 al 3,10 % el 2023, on sembla que els preus s'estabilitzen, tot i que es manté el cicle inflacionari. Per a una anàlisi més exhaustiva, vegeu Narotzky i Martínez (2023).

36 Vegeu Basso, Dimakou i Myroslav Pidkuyko (2023). "How Inflation Varies Across Spanish Households". Documentos Ocasionales. Núm. 2307. Banc d'Espanya.

un fort impacte en els costos de reproducció de les llars, mentre que els marges de benefici de les grans superfícies d'alimentació han continuat incrementant-se[37]. Altres polítiques, com l'"Excepció Ibèrica", que el 2022 va posar un límit als preus de l'energia, van tenir un millor resultat en el control de la inflació, en un moment que amenaçava la supervivència de sectors sencers de la població.

No obstant això, la pressió inflacionista postpandèmica no és l'únic factor que explica l'elevat "cost de la vida" amb què han de lidiar les llars catalanes, i que tot indica que es tracta d'un fenomen estructural més que conjuntural. També ho són la manca d'ocupació, la precarietat laboral i, en general, la precarietat dels mitjans de vida[38], la disminució del valor real dels salaris i les retallades en els sistemes de protecció social.

No fa gaire, la crisi del 2008 va destapar que el **deute amb les entitats financeres s'ha convertit en un element essencial de la reproducció social de les llars, el que indicaria, entre altres coses, un desajust entre els salaris i les necessitats —de consum— de les llars per sostenir els seus projectes de vida**. Un desajust que té les seves arrels en l'auge del projecte neoliberal dels anys vuitanta quan, d'una banda, les polítiques basades en la liberalització i la desregulació financera van irrompre en les economies domèstiques i van oferir accés al crèdit fàcil, també a sectors de la població —especialment els de persones migrades— fins llavors (parcialment) fora de les institucions financeres. D'altra banda, per les successives reformes laborals que van precaritzar el treball i van empènyer a la baixa el poder adquisitiu dels salaris, on dones, joves i persones migrades ocupaven de manera desproporcionada aquestes noves formes de feina precària (treball parcial, de curta durada, per a estudiants, subcontractació...) en el sector serveis i domèstic.

El resultat d'aquest desajust ha estat una vulnerabilitat econòmica de les capes creixents de la població. Una vulnerabilitat que s'ha resolt en part mitjançant la financiarització quotidiana de les pràctiques de consum i un major esforç de les llars —i, en particular, de les dones com a responsables de la reproducció social—, per atendre les necessitats de subsistència i garantir el sosteniment de la vida.

---

37 Véase Capolongo A, Kühl M, Skovorodov V (2023).

38 Ampliem el concepte tradicional de *precarietat laboral* per incloure formes insegures d'accedir als recursos necessaris per viure, estiguin o no mediades per l'ocupació.

Una financiarització de les llars que també s'ha vist afectada per l'afebliment dels sistemes de protecció social, que es va accelerar especialment arran del 2012 amb l'aplicació de polítiques d'ajustament estructural a l'Estat espanyol. Les polítiques d'ajust i austeritat que s'implementen en nom del pagament del deute públic contractat per l'Estat espanyol. Un deute públic, no ho oblidem, que es contreu per rescatar el deute privat dels bancs amb impostos ciutadans, per la qual cosa, estem parlant d'un deute transferit. Aquest punt és fonamental, perquè mostra una relació estructural entre el deute públic i el deute intern, mentre que en nom del pagament del deute públic s'han destruït les ja precàries estructures de benestar i protecció social, la qual cosa augmenta la necessitat d'endeutament de les llars. I és ben sabut que la vulnerabilitat induïda per les retallades en els sistemes de protecció social tendeix a alimentar l'endeutament de les llars: sovint se sol·licita crèdit al consum per fer front a despeses imprevistes i obligatòries (que l'Estat ha deixat de socialitzar) o per compensar una pèrdua sobtada d'ingressos[39] (Guérin, Morvant-Roux i Villarreal, 2013; Saiag, 2020). El deute domèstic apareix llavors com una manera de compensar la manca de suport públic a la reproducció social i de continuar garantint el benestar dels éssers estimats. L'accés a l'habitatge, l'educació, la sanitat, la protecció o la seguretat social es financen, en lloc d'accedir-hi mitjançant l'exercici de drets.

No obstant això, la relació entre el deute de les llars i la protecció social és més complexa i contradictòria, alhora que també hi ha proves suficients que demostren que les fonts monetàries regulars dels sistemes contribueixen a fer que la classe treballadora doni suport als seus crèdits financers i augmenti les seves possibilitats de contraure deute (Saiag, 2020; James, 2018; Lavinas, 2018; Badue i Ribiero, 2018).

En resum, si bé l'endeutament dels sectors amb ingressos baixos no és un fenomen nou, la dependència creixent de les llars al deute és el resultat de dinàmiques a llarg termini que s'han d'entendre a la llum de l'ordre neoliberal i del procés de financiarització, en el qual hi ha una interconnexió creixent entre les pràctiques financeres dels individus, les institucions financeres i l'acumulació financera global (Servet 2006). Dit d'una altra manera, **les llars són el centre d'aquestes dinàmiques macroeconòmiques, perquè**

39 En aquest punt cal recordar que les polítiques de "devaluació interna" (Blyth, 2013), és a dir, la reducció dels costos laborals mitjançant la repressió salarial, l'ocupació precària i l'atur massiu, ha estat un dels objectius de les polítiques d'ajustament estructural.

despleguen una varietat d'estratègies, inclòs l'endeutament, en el seu intent de tirar endavant i accedir a l'habitatge, l'educació o els fons de provisió (Martin, 2002).

4.1.2. LA MAGNITUD DEL DEUTE

L'auge generalitzat de l'endeutament domèstic és un fenomen global. Només cal veure que entre 1995 i 2021, els països de l'OCDE van duplicar el seu nivell mitjà de deute (Guerin, Revoul i Narring 2023). Però, a més, l'extensió de les llars endeutades també està creixent. A l'Estat espanyol, segons les últimes dades del Banc d'Espanya[40], el nombre de llars amb algun tipus de deute ha anat creixent de manera constant com a mínim des de principis de la dècada del 2000: més de la meitat de les llars de l'Estat (57,1 %) tenia alguna mena de deute financer el 2020 (que representa 10,8 milions de llars), enfront del 42,54 % el 2002. És a dir, ja hi ha més llars que tenen deutes que aquelles que no (i això sense parlar dels deutes que es produeixen fora de les entitats financeres).

La probabilitat de tenir deutes no està distribuïda de manera homogènia entre la població. Tot i que històricament la població amb renda més alta ha tingut més accés al crèdit, en els últims anys s'ha observat que la població amb menys ingressos, juntament amb les llars en les quals el o la cap de família està a l'atur o en algun tipus d'inactivitat, són les que s'estan endeutant més[41]. També destaca amb força l'endeutament en la generació d'adults joves, el que indicaria que el deute és un recurs central a l'hora de poder formar projectes vitals propis de la transició a la vida adulta. D'aquesta manera, tot sembla indicar que l'anomenada "economia del deute" (Caffentzis, 2018; Cavallero i Gago 2020), com aquella economia on les llars es veuen obligades a contraure deutes per garantir la seva subsistència i l'exercici dels seus drets, és una realitat creixent tant a l'Estat espanyol com a Catalunya.

4.1.3. NO HI HA PROU DINERS

Segons els últims *Informes sobre la situació financera de les llars i empreses* del Banc d'Espanya el 2023, el 9 %, l'equivalent a 1,68 milions de llars estatals, no cobreix les anomenades "despeses essencials" amb els seus ingressos. És a dir, necessitats alimen-

40 Vegeu el Butlletí Analític del Banc d'Espanya basat en l'Enquesta Financera de Famílies (EFF:2020). Tot i que cal tenir certa prudència a l'hora d'analitzar les dades referides al 2020, les anàlisis longitudinals continuen mostrant la tendència d'expansió de l'endeutament.

41 Ídem (2022: 31).

tàries, subministraments bàsics com llum i aigua, i habitatge. S'assenyala que la crisi inflacionària i l'augment dels tipus d'interès han agreujat la situació. Han fet créixer de pressa el nombre de llars per a les quals és impossible fer front a aquests pagaments. La dificultat per satisfer les necessitats bàsiques es propaga i es converteix en un greu problema en el grup de la població amb ingressos més baixos, que ha perdut tota capacitat d'estalvi. Si el 2020, de mitjana, el 55 % dels seus ingressos es van destinar a béns anomenats de "primera necessitat" —aliments i subministraments bàsics— la xifra va arribar al 79 % amb el pagament de la hipoteca o del lloguer. L'estimació és que ara per cobrir el que es considera essencial (aliments, subministraments i habitatge) necessiten el 87 % dels ingressos bruts. L'Institut Nacional d'Estadística[42] apunta en la mateixa direcció: la capacitat d'estalvi monetari de la majoria es desploma, i especialment en el cas de les dones. Només el 36 % d'elles deia el 2020 que aconseguia estalviar, enfront del 44,1 % dels homes que ho fan.

Les dades disponibles per a Catalunya i l'Àrea Metropolitana de Barcelona no són més encoratjadores. Segons *l'enquesta de condicions de vida* de l'any 2022[43], gairebé la meitat de la població catalana admet tenir dificultats per arribar a final de mes[44] i més d'un terç no té capacitat per afrontar despeses imprevistes[45]. El 30,9 % no pot permetre's anar-se'n de vacances fora de casa almenys una setmana a l'any[46]. La causa principal és el desajust entre els ingressos i les despeses que implica la satisfacció de necessitats o l'exercici de drets.

L'Àrea Metropolitana de Barcelona, composta per 36 municipis i amb 3,2 milions de persones, és una de les zones més poblades d'Europa i concentra més de la meitat de les treballadores del conjunt de Catalunya. Entre els principals problemes percebuts de la seva població destaquen l'accés a l'ocupació i l'habitatge. En aquest sentit, FOESSA[47]

---

42 Dades disponibles del 2020. Font: INE: https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=48808.

43 L'Enquesta de condicions de vida és una estadística anual elaborada conjuntament per l'Idescat i l'INE, que mesura la incidència i la composició de la pobresa mitjançant l'establiment d'un llindar de risc de pobresa.

44 Dades disponibles del 2022. Font: Idescat: https://www.idescat.cat/pub/?id=ecv&n=7683.

45 https://www.ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=9972.

46 https://www.ine.es/prensa/ecv_2022.pdf.

47 Informe sobre Exclusió i Desenvolupament Social a la Diòcesi de Barcelona. Resultats de l'Enquesta sobre Integració i Necessitats Socials de la Fundació FOESSA (2021).

estima que el 10,9 % de la població de Barcelona viu en situacions anomenades "habitatge insegur", perquè no saben a curt i mitjà termini si podran continuar residint a l'habitatge actual. Se sap que el desembarcament de *fons voltor* a la ciutat ha afectat encara més el mercat de lloguer i compra d'habitatges. El 2022, el preu mitjà de l'habitatge de lloguer[48] a Sant Cugat del Vallès i a sis dels deu districtes de la ciutat de Barcelona era superior al salari mínim. Llogar un pis a la major part de Barcelona requereix més del 50 % del salari net mitjà (Gali i Bruno 2023:28). Si tenim en compte que un terç de les treballadores de la ciutat guanya menys de mil euros quan el lloguer mitjà ja supera aquesta xifra, la situació es tradueix en sobreocupació i desnonaments (molts d'ells invisibles). Les perspectives no són millors per a qui vol accedir a comprar un habitatge. Les dades mostren que una persona treballadora que rep el salari mínim hauria de dedicar el seu salari net íntegrament durant gairebé 30 anys per poder comprar un pis a la ciutat de Barcelona (Ibídem).

Si continuem centrant-nos en Barcelona, la majoria dels indicadors econòmics mostren un deteriorament evident de la qualitat de vida de les persones i de les llars. Per exemple, el 20,7 % de les dones informa que no pot mantenir la llar adequadament calenta[49], dades molt per sobre de l'Estat espanyol i la Unió Europea. Segons FOESSA i en funció de l'indicador, al voltant de 500.000 veïnes es veurien afectades per situacions d'escassetat el 2021, que es deriven de l'absència d'ingressos econòmics suficients per donar una resposta mínima a totes les necessitats. Segons aquesta mateixa font, el 37,9 % de la ciutadania es troba en situació d'"exclusió econòmica"[50], que es caracteritza per

48 Els segueixen Badalona (808,02 €), Sant Boi de Llobregat (738,94 €); l'Hospitalet de Llobregat (731,31 €); Cornellà de Llobregat (723,23 €); Santa Coloma de Gramenet (637,02 €). Font: Idescat. Lloguer d'habitatges. Ingressos mitjans mensuals. Municipis amb més de 70.000 habitants 2019-2022: Departament de Territori i Sostenibilitat. https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15709&lang=es.

Per a una anàlisi més exhaustiva, vegeu també: IDRA. (2023). *La generación inquilina: La gran brecha social*. https://idrabcn.com/wp-content/uploads/2023/05/estudio-generacion-inquilina-WEB-CAST.pdf.

49 Font: Idescat. Enquesta de condicions de vida. Font: Espanya i Unió Europea: Eurostat. https://www.idescat.cat/indicadors/?id=ue&n=14351.

50 Per exclusió econòmica, FOESSA té en compte les dimensions relacionades amb l'ocupació i el consum, de tal manera que, d'una banda, s'analitzen els processos que separen les llars i qui les habita d'una relació laboral normalitzada i, de l'altra, la suficiència o qualitat dels ingressos econòmics per a la participació en la societat, així com les situacions de privació de béns considerats bàsics (FOESSA 2022:15).

alts nivells de pobresa, desocupació i endeutament[51], on destaca la sobrerepresentació de persones estrangeres, així com de les llars sense ocupació, pensions o prestacions periòdiques.

4.1.4. EN QUÈ I COM ENS ENDEUTEM LES CLASSES POPULARS

Com en la majoria dels països del Nord Global, la major part del deute formal que tenen les persones de l'Àrea Metropolitana de Barcelona és per exercir el dret a l'habitatge per mitjà de deutes hipotecaris.

Ara bé, hi ha un tipus de deute mercantil que ha agafat especial rellevància entre les classes populars[52] i especialment entre les dones de les classes populars en les últimes dècades. Una classe de deute que creix malgrat la pressió dels tipus d'interès i que, tot i que encara és relativament petit en comparació amb les hipoteques, destaca pel paper o funció que té. Estem parlant dels deutes destinats a satisfer les necessitats quotidianes de vida de les classes populars. Es tracta de "préstecs de consum" o "préstecs personals", que s'ofereixen en diverses formes, com targetes de crèdit, préstecs de dia de pagament, microcrèdits o *targetes revolving*, per nomenar-ne alguns, i que també ofereixen un gran nombre d'entitats financeres, moltes d'elles en línia. El crèdit al consum o crèdit de subsistència no para de créixer, sobretot entre les llars amb ingressos més baixos. Una cosa que contrasta enormement amb els deutes de les classes adinerades, orientades a l'acumulació de patrimoni i riquesa.

Sota l'argument de la "democratització de les finances" (Van der Zwan, 2014), en què l'endeutament es presenta com una forma d'accés al benestar material i a la mobilitat social ascendent per a sectors de la població abans exclosos, han sorgit noves modalitats de crèdit formal, que destaquen per ser de curt termini, relativament fàcils d'obtenir i més costosos de pagar. Aquest tipus de crèdit al consum ha estat possible gràcies a l'adopció de polítiques de liberalització i desregulació financera que, entre altres coses,

51 A causa de la rellevància que ha adquirit el deute en els processos d'exclusió social, organitzacions com FOESSA han començat fa poc a incloure indicadors sobre l'endeutament en les seves anàlisis.

52 Les enquestes financeres de llars del Banc d'Espanya (2020:33) distingeixen tres objectius de deute: compra de l'habitatge principal, compra d'altres béns immobles i altres deutes (préstecs, targetes de crèdit, etc.). Una anàlisi molt general de la distribució dels tipus de deute segons els grups de població i els ingressos i la riquesa permet veure que les classes riques contrauen deutes per l'habitatge principal i altres béns immobles que permeten l'acumulació de riquesa, mentre que les classes populars contrauen deutes de supervivència relacionats amb l'habitatge i les necessitats de suport a la vida.

flexibilitzen els criteris per determinar què es considera usura, i permeten uns tipus d'interès més alts a favor de les entitats financeres. D'aquesta manera, juntament amb la urgència econòmica d'una part creixent de la població i la manca de regulació de les entitats financeres, que fins i tot han creat instruments financers ultra sofisticats que els han permès beneficiar-se dels impagaments, s'ha creat la combinació perfecta perquè moltes persones puguin contractar préstecs amb tipus d'interès manifestament superiors al cost mitjà del crèdit.

Al contrari de la creença popular, l'aparició de noves formes de crèdit en les economies quotidianes no ha substituït altres relacions de deute contractades per les llars en els mercats financers informals i, sovint, fora d'ells. Les classes populars mantenen formes tradicionals d'endeutament, com ara amb petits —i de vegades no tan petits— prestamistes de barri, fiat a les botigues o préstecs o ajudes entre familiars o amistats. De fet, en el context actual, i com veurem en les pàgines següents, s'observen retroalimentacions i assemblatges entre les diverses relacions de deute en què dones i persones feminitzades ocupen un paper protagonista fent malabarismes (Villarreal, 2018).

Finalment, hi ha un altre tipus de deute en el qual sovint s'involucren les classes populars i que no prové de l'accés al crèdit amb les entitats financeres, sinó que és causat per les dificultats d'assumir factures per subministraments bàsics, o els diferents pagaments a l'administració (impostos, sancions, taxes...). Són processos d'endeutament que es produeixen davant l'encariment generalitzat i estructural de la vida, i els processos de privatització, on no hi ha responsabilitat col·lectiva per assegurar dimensions fonamentals de la vida digna com l'alimentació, l'energia o l'habitatge. Així, el 2021 ja hi havia un 10,1 % de persones i un 7,5 % de llars barcelonines (que representen 80.000 llars) amb deutes acumulats, com ara retards en els pagaments de subministraments, habitatge, pagaments a l'administració o préstecs que no podran posar-se fàcilment al dia.

4. 1.5. LA CÀRREGA DEL DEUTE: ELS DEUTES SÓN CADA VEGADA MÉS PESATS A MESURA QUE LES INSTITUCIONS FINANCERES ES FAN MÉS RIQUES

La pujada dels tipus d'interès, que ha estat la principal mesura presa per frenar la inflació, ha caigut com una galleda d'aigua freda a les llars que ja tenien deutes bancaris prèviament. En encarir-se el cost dels deutes, s'ha permès a les entitats financeres extreure més recursos no només de les llars amb deutes sinó en molts casos també de les seves xarxes socials (família, amics, etc.), que els donen suport amb garanties o els ajuden a pagar els seus deutes.

Les més afectades per la pujada dels tipus d'interès són les llars amb deutes a tipus variable, que han vist com el seu deute s'ha disparat i els seus ingressos serveixen menys, arrossegant-les en un procés d'empobriment. També és preocupant com les llars amb ingressos més baixos afrontaran l'augment del cost del deute, perquè sense gairebé cap estalvi per pagar el deute tan aviat com sigui possible —estratègia que estan duent a terme altres sectors— es veuen abocades a deutes que no deixen de créixer, la qual cosa els obliga a dedicar més temps i esforç per accedir a nous ingressos i fer malabarismes amb els deutes antics. Això implica contraure nous deutes per pagar-ne els antics.

Mentrestant, hi ha un grup molt reduït que es beneficia de l'augment dels tipus d'interès: les entitats financeres. D'aquesta manera, les sis principals bancs de l'Estat espanyol van elevar el seu benefici fins a un nou rècord de 19.761 milions, gairebé un 24 % més que l'obtingut en els mateixos mesos l'any 2022[53].

53 https://www.eldiario.es/economia/gran-banca-dispara-beneficio-nuevo-record-19-761-millones-gracias-subida-tipos_1_10644510.html.

4.2. Trajectòries de l'endeutament de les dones: per què les dones s'endeuten?

Per què les dones s'endeuten? A quins instruments de crèdit tenen accés? Quina capacitat d'elecció i negociació tenen en les diferents relacions de deute? Com decideixen utilitzar un o una altra forma d'instrument de crèdit? I per què tan sovint adquireixen un deute per pagar-ne un altre?

A continuació, busco entendre com es reprodueix l'**"economia del deute"** (Caffentzis, 2018; Cavallero i Gago 2020) a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Per economia del deute em refereixo a una economia on el deute s'ha convertit en un element essencial, si no obligatori, en el sosteniment diari de la vida. I ho faré centrant-me no en les altes finances ni en els grans deutes sobirans, sinó en les llars i, en particular, en les experiències concretes i fins i tot corporals, de les dones en el seu intent de tirar endavant les seves vides i les dels seus éssers estimats. Concretament, les pàgines següents documenten i analitzen les pràctiques d' **endeutament d'onze dones** de l'AMB, en la seva lluita per sostenir la vida. Em refereixo llavors a deutes petits, i de vegades no tan petits, que formen part de les finances diàries de les treballadores domèstiques, netejadores, cambreres, il·lustradores, talleristes, mestres, treballadores de la salut o pensionistes, per citar-ne algunes.

Amb aquesta finalitat, prestem atenció als **deutes monetaris financers o mercantils** (siguin formals o informals), així com a altres **deutes no mercantils**, inclosos ajudes i favors, que les dones utilitzen per arribar a final de mes i sostenir la vida. I entenem que, per a una anàlisi dels deutes domèstics, cal tenir en compte el conjunt de deutes monetaris contrets per les llars, hagin estat o no mediats pel mercat financer. De la mateixa manera, també cal posar-los en diàleg amb la resta de fonts de diners, des dels salaris, els estalvis, fins a les donacions, entenent que les pràctiques del deute estan íntimament entrellaçades amb la resta dels ingressos monetaris que la gent té al seu abast.

Per mitjà dels casos pràctics, en aquest primer apartat, volem donar a conèixer **els motius, les relacions i la gestió** dels "deutes de subsistència". És a dir, volem entendre **quines dimensions de subsistència s'estan finançant i per què i de quina manera les dones les lideren**. Per fer-ho, cal abordar els deutes més enllà d'una qüestió aritmètica de sumes i restes (Villarreal 2008, 2010; Zelizer 2011). Atès que les consideracions so-

cials són fonamentals a l'hora d'entendre les raons per les quals les dones i les persones feminitzades semblen estar més disposades a sol·licitar préstecs a l'hora de garantir la subsistència i el benestar de la llar, o a entendre per què trien determinats instruments financers abans que d'altres[54].

L'explosió del deute de les llars, impulsada per un major accés al crèdit i una major vulnerabilitat econòmica, parla d'un imperatiu estructural, de les dificultats de moltes persones per tirar endavant en aquest context, però també sobre el fet que l'accés al **deute**s'ha convertit per a milers de llars en un dels seus recursos més valuosos **a tenir en compte** per garantir la seva subsistència.

Per descomptat, per subsistència **no ens referim només a la supervivència**. La vida no es tracta només de mantenir l'estómac ple, sinó que també implica dimensions cosmològiques, relacionals i emocionals. Els esforços per "guanyar-se la vida" són inseparables de la comprensió de quin horitzó d'expectativa de benestar es persegueix. És a dir, quina és la idea d'una vida digna de ser viscuda que volem aconseguir. En aquest sentit, és important recordar que la gent del carrer no pensa, sent o actua en termes de models econòmics de ciència econòmica, sinó en termes de tenir una llar, formar-se, gaudir de salut, tenir cura dels seus éssers estimats, aconseguir estatus o estar preparats per a un imprevist. Accions que poden tenir valor de mercat, però sobretot són expressions del valor social de la vida i de les persones. És a dir, les coses que consideren importants en cada context social, el que fa que la persona sigui vàlida en cada entorn (Narotzky, 2015: 68-69). Darrere dels deutes, per tant, trobem no només privacions, sinó també creences, somnis i esperances d'una **vida millor**.

Així ho confirmen també els nostres casos pràctics. Tot i que la dependència econòmica d'elles varia, sovint es veu que els onze protagonistes d'aquesta recerca contrauen deutes per finançar les seves necessitats i les dels seus, i defensar els seus sentits de dignitat. La majoria dels seus deutes s'han contret directament o indirectament en

54 De la mateixa manera, les expectatives i els temors, així com les obligacions, els significats socials i les normes morals que es donen als diferents deutes, són crucials per entendre la gestió d'aquests, és a dir, quan s'ha de pagar un deute, abans de retornar un favor o resoldre una necessitat pròpia. És a dir, les persones no avaluen els seus deutes només en costos monetaris sinó també en costos socials. Si volem entendre per què aquestes dones contrauen deute i com experimenten aquest tipus d'obligacions econòmiques, el significat social del deute és tan important com la seva dimensió monetària (Villarreal 2004; Guerin 2014a, 2014b, entre d'altres).

l'exercici d'allò que són o consideren drets, especialment l' **habitatge (també en el lloguer), la sanitat, les cures, l'educació, l'alimentació i els subministraments bàsics**, tot i que també hi ha deutes en matèria d'ocupació, cerimònies i sociabilitat, i altres deutes que sense un propòsit concret es desdibuixen en diverses destinacions, però que permeten **arribar a final de mes**.

4.2.1. DEUTES PER PRECARIETAT, AUSTERITAT I ENCARIMENT DE LA VIDA

Mentre ens preguntem per què les dones s'endeuten per sostenir les seves vides, hem d'aclarir diferents processos i polítiques —de vegades contradictoris— entrellaçats, **d'augment del cost de la vida, precarietat i austeritat** que han deteriorat els pressupostos domèstics, i exigir que en la vida quotidiana les persones hagin de redoblar els seus **esforços** per tirar endavant les vides que consideren dignes de ser viscudes. No obstant això, se sap que aquests **processos afecten de manera diferencial a les dones i a les persones feminitzades**.

Nombrosos autors han treballat sobre l'**impacte de gènere de les polítiques d'austeritat**, i han demostrat que aquestes mesures provoquen expressions directes o indirectes de violència i explotació contra les dones. Les autores han cridat l'atenció sobre el fet que les retallades salarials i d'ocupació en el sector públic afecten principalment a les dones i que, per tant, entre altres coses, interrompen les oportunitats i aspiracions laborals profundament feminitzades (Martínez-Tola et al. 2018; Gálvez et al. 2016). També han assenyalat que les retallades en els serveis públics afecten més les dones perquè són directament o indirectament les usuàries principals (Paleo i Alonso 2015; Lahey i de Villota 2013), a més de ser-ne les "substitutes naturals", el que repercuteix en l'augment del treball no remunerat de les dones (Gálvez et al 2010; Abed i Kelleher 2022) i afegiríem la necessitat creixent que busquin nous ingressos, també basats en el deute.

De la mateixa manera, la **precarietat**, entesa com la inseguretat en l'accés sostingut als recursos necessaris per tenir una vida digna (Pérez Orozco 2014:204), també té un impacte especial en el col·lectiu de dones, sobretot a causa de la devaluació històrica dels llocs de treball (tant en el mercat com fora d'ell) que porten a terme. La **bretxa salarial, la feminització de la pobresa o la sobrerrepresentació de les dones entre les**

treballadores pobres o *working poor*[55] evidencien que els salaris de les dones són insuficients per reproduir les condicions de vida.

I finalment, fins i tot **les polítiques d'encariment del cost de la vida** tenen implicacions de gènere desiguals, principalment perquè, com s'evidencia en diferents parts del món, malgrat la diversitat d'arranjaments familiars, que varia enormement segons la ubicació i el grup social, entre d'altres, les que anomenem "dones" solen ser les principals responsables de **quadrar els pressupostos domèstics, així com de garantir la seguretat alimentària i la supervivència de les llars** (Zelizer 2011; Guerin 2014a; Villarreal 2008, 2010). D'aquesta manera, no només l'experiència de la inflació tendeix a ser diferent entre homes i dones (Cielo i Vera 2023), sinó que l'augment de preus amplia encara més les desigualtats de gènere preexistents (Motta i Neiburg 2023).

En definitiva, l'austeritat, la precarietat i l'augment del cost de la vida, com a experiències viscudes i com a esforços (en la recerca del que consideren una vida digna) estan clarament marcats pel gènere, amb múltiples realitats que cal investigar, com les de les mares solteres, les dones grans i les dones migrades, entre d'altres.

Abril: "Qualsevol cosa que facis més enllà del que és bàsic és un deute"

Des que Abril, de 44 anys i procedent de Lima, va arribar a Barcelona per estudiar un màster a finals del 2019, ha recorregut amb freqüència a petits deutes (que generalment no superen els 500 euros) de la seva xarxa de familiars per arribar a final de mes. La seva experiència d'endeutament està lligada al projecte migratori i es deu en bona part al procés de precarització que ha implicat l'accés a un mercat laboral segmentat per eixos racials, ètnics, d'edat i de gènere. Tot i que al principi encara podia mantenir-se gràcies a una petita herència i feines informals ocasionals en el sector de les cures, una vegada que va decidir quedar-s'hi, les coses es van complicar. La situació d'irregularitat va intensificar la precarietat i va ser llavors quan va començar a recórrer a un dels seus germans a l'estranger amb qui va contraure préstecs informals. Un cop la seva situació es va regularitzar, Abril va poder accedir a un mercat laboral formal amb

55 Aquest terme (*working poor*) fa referència a una nova modalitat de pobresa que afecta també aquelles persones que tenen ocupació formal: "El concepte de *working poor* serveix per referir-se a aquelles persones que, malgrat tenir una relació laboral normalitzada (amb un contracte legal), es troben per sota del llindar de pobresa del seu país" (Bibiana Medialdea i Nacho Álvarez, 2005:57).

millors condicions; però fins i tot el mateix procés de regularització de la seva situació també l'ha abocat a endeutar-se. Es trobava en la posició de demanar préstecs al seu pare, al país d'origen, que difícilment creu que li podrà tornar.

Actualment, ni el treball a temps parcial en una associació amb el qual guanya 800 euros, ni el treball extra en la indústria de l'hostaleria que té per compensar el seu salari, són suficients per sortir del deute i mantenir-se. Ni tan sols el subarrendament d'una habitació a una amiga que, sens dubte, ha donat oxigen a la seva precària economia, li permet deixar de dependre del crèdit. Per a Abril, el crèdit s'ha convertit en una extensió salarial. I, sense cap capacitat d'estalvi, qualsevol petit imprevist, com un parell de sabates trencades prematurament, un problema de salut, com una cavitat que l'empenyi a anar al dentista, o unes petites vacances amb una amiga, fan que Abril hagi d'endeutar-se. Per la desconfiança que li generen les entitats financeres, aquesta dona decideix demanar préstecs a amigues i familiars, tant a Barcelona com al seu lloc d'origen:

> *"Per exemple, crec que l'última vegada va ser per anar al dentista. Saps que el dentista d'aquí no t'ho cobreix. No va ser tant, però imagina't que eren 150 €, doncs a mi no em sobren aquests 150 € al mes. Així que si els gasto en això, ja no ho tinc. Així es genera una forat. Així que aquesta és una mica la meva situació ara, vull dir, com qualsevol cosa que estigui una mica fora de les despeses bàsiques, fins i tot d'aquest lloguer reduït que estic pagant, gairebé com un lloguer social, no? [genera un deute]. Doncs no ho sé, [per despeses] com el menjar, la mobilitat, la resta [genera deutes] com la canya que prens per allà, o el cafè. És que més que això, ara mateix no puc. Vull dir, qualsevol cosa que facis fora d'això serà una despesa, un deute, diguem, amb qui sigui".*

No obstant això, aquestes despeses de vegades classificades com a imprevistes o fora del que és bàsic, més que com a esdeveniments extraordinaris o anòmals, formen part de la vida econòmica ordinària, cosa que capgira contínuament el seu ja fràgil equilibri econòmic. Fan de l'endeutament una destinació social altament probable, perquè el deute no es pot evitar en sentit estricte. Així, de manera recurrent, en la tercera setmana del mes, Abril es troba contraient petits deutes amb els seus familiars per cobrir les seves necessitats. Actualment, té alguns "deutes" acumulats amb el seu pare i un dels seus germans, que espera que li siguin perdonats amb el temps. També té dos deutes amb amigues migrades de Barcelona, que espera pagar a mitjà termini amb alguna feina extra.

Sophia: "El préstec era l'única manera de continuar estudiant"

La relació de Sophia amb el deute va començar quan ella tenia només 18 anys. Concretament, per pagar els seus estudis universitaris. Va viure a la seva ciutat natal, prop de Düsseldorf, i, davant l'escassetat de beques, va acceptar feliçment el "préstec subvencionat"[56] de l'Estat alemany. Amb 22 anys tenia llicenciatura, però també un deute de 8.000 euros que havia de començar a pagar immediatament. Un temps després, el 2008, va desembarcar a Barcelona per cursar un postgrau i de nou, a causa de l'escassetat de beques públiques, va demanar un "préstec (privat) per a estudis", aquesta vegada del Deutsche Bank. Per a Sophia, el préstec representava el seu únic mitjà per continuar estudiant, i alhora era un requisit previ per satisfer les aspiracions socials ascendents. No obstant això, el doctorat no li va obrir les portes que esperava i a canvi li va deixar un deute de 30.000 euros. Sophia va començar a treballar a la Universitat de Barcelona enmig de les retallades salarials i laborals imposades per les polítiques d'austeritat, de manera que fins i tot combinant dues feines no arribava a final de mes. Així que va decidir abandonar aquest camí i començar altres estudis, aquesta vegada orientats al sector tecnològic. Però per a això necessitava, una vegada més, més préstecs. Angoixada per la devolució del préstec estudiantil, Sophia va decidir recórrer als seus germans. Tot i que, aquesta vegada, els estudis sí que li van donar accés a millors ingressos, ha continuat necessitant préstecs dels seus germans, la majoria per cobrir les despeses associades a l'habitatge, sigui per pagar la fiança o per pagar el lloguer del pis de tant en tant. Just l'any passat, amb 37 anys i després d'una dècada, va acabar de pagar el préstec d'estudi a Deutsche Bank. El deute amb els seus germans, en canvi, es manté intacte a l'espera de trobar una nova feina amb un millor salari que li permeti tornar-lo.

Lucía: "Acabo de pagar un deute i començo un altre"

Lucía, de 42 anys, nascuda a Madrid, però establerta a Barcelona des de l'adolescència amb una filla petita, rep el salari mínim com a treballadora membre d'una cooperativa de l'economia social i solidària. No pot arribar a final de mes sense contraure deutes. No

56 La Llei Federal de Promoció de la Formació (Berufsausbildungsförderungsgesetz o BAföG, de forma abreujada) ofereix préstecs subvencionats a estudiants d'educació superior, que consisteixen en una quantitat mensual que oscil·la segons criteris entre 400 i 800 euros, i en la qual les estudiants hauran de retornar la meitat del préstec sense interessos un cop acabin la seva formació. L'obtenció del BAföG per a tota l'etapa universitària no està garantida.

sempre ha sigut així. Abans de tenir la seva filla, Lucía compensava el salari de la cooperativa amb un altre en el sector de l'hostaleria. No obstant això, amb el naixement de la seva filla va decidir deixar la feina extra a causa de la sobrecàrrega laboral. Al context d'inflació actual se suma el fet que no han aconseguit una plaça de guarderia pública, la qual cosa suposa un sobreesforç personal de 250 euros mensuals, que desequilibra el seu pressupost ja precari i els arrossega encara més en una espiral d'endeutament.

Actualment, Lucía està tenint grans dificultats per pagar els seus deutes. Per fer-ho, ha desenvolupat la capacitat de fer malabarismes amb diferents tipus de deute. D'una banda, després d'haver sol·licitat un avançament, ha de tirar endavant amb un salari que no arriba als mil euros. Mentrestant, reemborsa dos crèdits de consum en ING Direct, que descompta directament els diners del seu compte de nòmina, reduint encara més els seus ingressos. Cansada de la situació, va demanar un préstec ràpid en línia a *Moneyman*, que no ha pagat i que està creixent. Una *targeta de crèdit renovable*[57], amb un crèdit de 1500 euros, i un préstec informal de la seva parella actual completen el panorama.

Lucía té les seves esperances posades en el mes de juny, quan la criatura finalment entri a la guarderia pública i, al mateix temps, acaba de compensar l'avançament salarial. És a partir d'aleshores quan espera poder sortir de l'espiral d'endeutament en què fa gairebé dos anys que està ficada.

57 Les targetes de crèdit renovable, més conegudes com a *revolving*, són un tipus especial de crèdit popularitzat en els últims anys per les entitats bancàries espanyoles perquè permeten aplicar interessos propers al 25 % i, a més, cobrar despeses addicionals (com les comissions d'estudi, les comissions d'obertura o l'assegurança de protecció de pagaments), impensables en altres modalitats de crèdit. La gran diferència amb les targetes de crèdit convencionals és que les targetes *revolving* permeten reemborsar només una part del saldo cada mes a canvi d'interessos i així mantenir la línia de crèdit.

4.2.2. DEUTES PER OBLIGACIONS MORALS DE CURA I AFECTES

En la majoria de les motivacions que hi ha darrere de les pràctiques de préstec de subsistència de les dones hi ha obligacions morals subjacents, com ara buscar el benestar d'un membre de la família, oferir oportunitats per a filles i netes o impulsar els projectes d'amistats. Segons les nostres observacions, les dones utilitzen el crèdit al consum com a recurs per tenir cura dels seus familiars, donar-los suport quan estan malalts, tractar de preservar els seus mitjans de vida o participar en esdeveniments costosos en el cicle vital de les persones properes a elles, entre d'altres.

Fins i tot veiem que l'ús del crèdit de vegades es considera essencial per ser "una bona mare i esposa", perquè els diners o els "petits regals" que fa possible el deute transmeten afecte i permeten mantenir relacions socials significatives per a elles. Les obligacions morals que es generen entre les persones en la seva dependència mútua i que estableixen xarxes de deute, també corresponen, llavors, a normes i expectatives de gènere.

Les evidències recollides en diferents parts del món indiquen que les dones (incloses les persones feminitzades) sovint actuen com a proveïdores de benestar, i ho fan malgrat que històricament i estructuralment tenen pitjors ingressos. Aquesta responsabilitat sobre els pressupostos domèstics es refereix a una subjectivació i socialització de gènere en què les dones estan condicionades socialment a posar les necessitats i preferències dels seus marits i criatures per davant de les d'elles mateixes[58]. I com assenyalen les teòriques feministes, una de les claus que dona un sentit propi a la identitat femenina i al reconeixement social com a dones és, precisament, la realització de les tasques que permeten el benestar dels altres, posant-lo per davant del propi, i fent-ho sense aparentment exigir res a canvi, simplement per amor i altruisme (Pérez Orozco 2014; Esteban 2011; Brickell i Chant 2010; Guerin 2014a). S'assumeix que, a causa dels atributs suposadament naturals de les dones com a cuidadores, tendeixen a prioritzar i estar més subjectes a satisfer les necessitats dels altres, especialment de les seves famílies, sobre les seves pròpies. És precisament pel fet que les dones s'endeuten seguint càlculs relacionats amb el benestar familiar, que és molt probable que el crèdit al consum sigui dirigit i concentrat més entre les dones que entre els homes.

58 Amaia Pérez Orozco (2014: 182-185) explica com la feminitat es construeix sobre el que ella anomena l'"ètica reaccionària de la cura", en la qual, la feminitat passa en gran manera per una construcció d'un mateix per als altres, a través, entre altres mecanismes, del desenvolupament de tots els treballs residuals per al sosteniment de la vida dels altres.

Com veurem en els casos següents, els arguments afectius i morals amb què les dones justifiquen les seves pràctiques d'endeutament mostren que (la ideologia de) l'amor pot ser un perill per a les dones, considerades éssers emocionals en grau més alt que els homes, cosa que fa que se sentin obligades a contraure deutes pel benestar de la família.

En aquest sentit, recerques futures que estudien les formes en què les institucions financeres s'adrecen a les dones són de vital importància. Per exemple, una mirada ràpida als anuncis financers que inunden les parades de metro i els anuncis d'internet, mostra com les institucions bancàries fomenten la retòrica familiar tradicional amb el paper de les dones com a cuidadores del benestar familiar. **El deute financer es nodreix i es reprodueix a partir d'aquests "sentiments d'obligació femenina".**

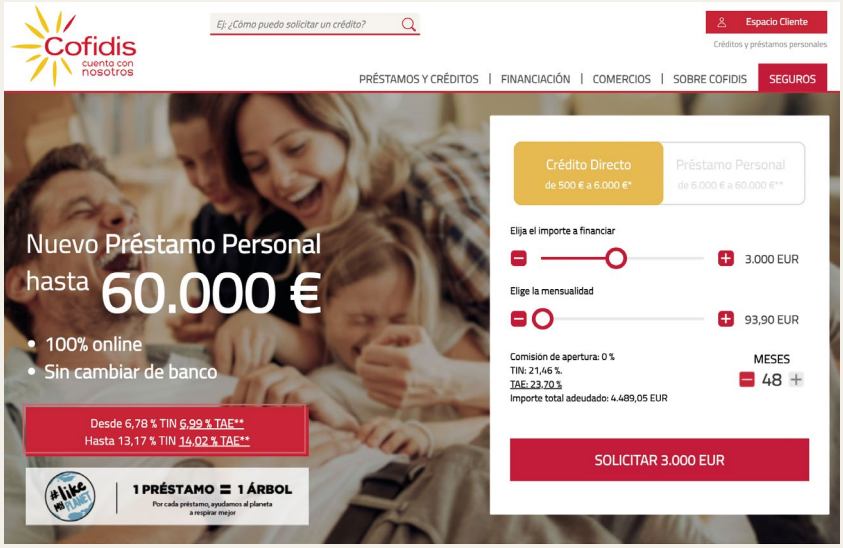

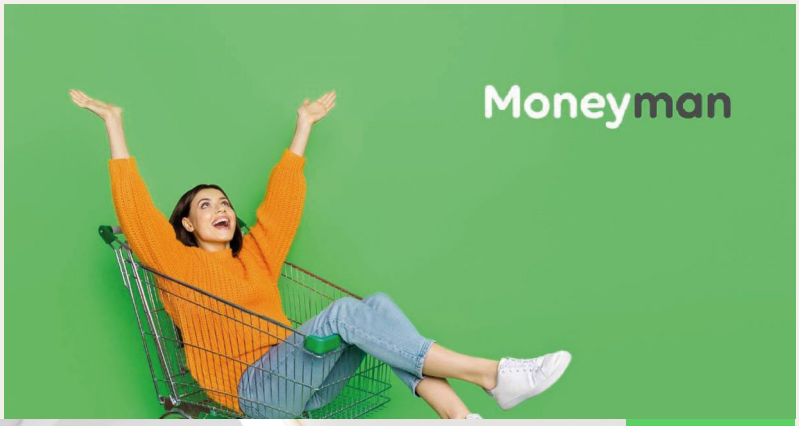
Moneyman

Cofidis
cuenta con nosotros
DISFRUTA DE HASTA 60.000 €
Para cambiar la vieja cocina, dar más luz al salón, convertir esa habitación infantil en un barco pirata, sentir el placer de ir descalzo sobre el parquet...
Desde 4.000 € a 60.000 €
Sin gastos de apertura ni mantenimiento
De 12 hasta 120 meses
Sin cambiar de banco
TAE desde 9'32 %* hasta 13'75 %
Y con las ventajas de nuestro seguro de protección de deuda

JCDecaux
Moneyman.es
Que nadie te toque los polvorones
300 €
SIN INTERESES
para todo lo que quieras
Entra en Moneyman.es
Google Play
App Store

Per tant, cal examinar l'auge del crèdit al consum de les llars, i especialment de les dones, també com a resultat d'una economia del deute oportunista i parasitària que s'alimenta i se sosté no malgrat, sinó gràcies a les xarxes i reciprocitats que es poden gestar entre persones properes i que es veuen travessades per profundes normes de gènere (Gallardo 2022). I com mostren diverses recerques, els bancs han après a explotar xarxes, l'estima i els afectes per convertir-los en avals, prestanoms, targetes de préstec i garanties de deute i així millorar el seu funcionament. Parlar de l'economia del deute, doncs, és parlar d'una economia que explota les relacions fins a l'últim "*t'estimo*", convertint aquestes afectacions en motius de deute, garanties de deute o motius suficients per respondre-hi (Gallardo 2022; Cavallero y Gago 2020)[59]. Com les etnografies han il·lustrat àmpliament en diferents contextos, aquests suports que les persones generen en la seva dependència mútua, són centrals per als subjectes, especialment per a les classes populars en el seu intent de tirar endavant la vida (Lomnitz 1974; Stack 1975). Tanmateix, també es converteixen en una oportunitat per a l'"expropiació financera", no només dels ingressos personals de la persona deutora, sinó també en els casos en què els deutes es tornen impossibles de pagar, cosa que permet que els creditors extreguin recursos de les xarxes socials de les persones deutores (Zaloom 2017).

Isabel: "Em vaig veure obligada a ajudar-los"

En la gran majoria dels deutes que Isabel ha contret hi ha subjacents els compromisos morals amb la seva família ampliada. Perseguir el benestar dels teus tant aquí com al teu país d'origen ha estat un dels principals motors de la seva experiència amb l'endeutament. I malgrat que moltes vegades això s'ha convertit en una càrrega per a ella, complir amb aquestes obligacions sembla que encara és una constant que també explicarà endeutaments futurs.

Aquesta veïna de Ciutat Meridiana de 48 anys va arribar a Barcelona l'any 1997 des de Guinea Equatorial, gràcies a l'ajuda de la seva família. Acabava de complir 21 anys, la van acollir la seva germana i la seva família a l'Hospitalet de Llobregat, i de seguida va passar a formar part del cos de treballadores domèstiques de la ciutat. En ple boom

59 Com assenyala Sayuri Gallardo (2022:126-127), quan analitzem les xarxes correm dos riscos igualment perillosos. D'una banda, romantitzar les xarxes, veure-les com quelcom intrínsecament subversiu i antagònic al mercat, i, d'altra banda, el risc de reduir les xarxes i les amistats als seus "usos" i beneficis com si fossin una cosa merament utilitària. És a dir, reconèixer la seva existència només com a expressió d'un racionalisme pràctic i funcional.

immobiliari (2005), Isabel va decidir demanar un préstec hipotecari. L'agència immobiliària li va dir que per a això calia posar un familiar com a copropietari. Per la qual cosa, Isabel va acudir al seu nebot, que li va donar suport "*amb els seus papers, la seva nòmina i tot això*". Quan poc després li va demanar que l'ajudés amb el seu préstec hipotecari, Isabel es va sentir obligada a retornar-li el favor: "*Els vaig dir 'veniu a viure amb mi'. Estic a soles. Però no van voler. M'hi vaig veure obligada, perquè el meu nebot em va ajudar a agafar el meu pis, així que em vaig veure obligada a ajudar-los*".

Uns anys més tard, ja en plena crisi, quan el nebot no va poder fer front a la hipoteca i va tornar a Guinea Equatorial, el deute contractat a partir d'arguments morals es va revelar en contra d'ella. El banc va començar a embargar part de la nòmina d'Isabel així que, desesperada, també va deixar de pagar la seva hipoteca. Uns mesos més tard, i anteposant de nou l'obligació familiar, Isabel va decidir quedar-se i reprendre els pagaments[60]:

> *"Doncs després d'uns sis mesos vaig dir: 'No! He vingut aquí a treballar i la meva família i tothom depèn de mi'. Vull dir, si me'n vaig, estaríem igual. Qualsevol problema que hi hagi, soc jo (responsable de resoldre'l). Si hi ha algú a l'hospital, soc jo qui envia els diners. Si algú no sé què... O sigui, la meva família depèn de mi. Vull dir, no deixaré de treballar. Vaig tornar al banc per veure com podia començar a pagar els mesos que em quedaven".*

Malgrat que els salaris d'Isabel actualment amb prou feines superen el salari mínim, encara aconsegueix procurar el benestar de la seva família, malgrat que això impliqui tornar a endeutar-se per poder enviar remeses a la seva família. Fa un any va contractar un "*préstec ràpid*" de la Caixa, de 10.000 euros, per poder resoldre "*un problema al meu país per temes familiars*". De la mateixa manera, fa menys d'un mes, Isabel va manllevar 300 euros estalviats per la seva amiga en un "Ndjengué" —un sistema alternatiu d'estalvi i crèdit col·lectiu també conegut com a *tontines* en altres llocs— per enviar-los a una neboda de Guinea Equatorial que necessitava diners per pagar una assistència al part segura en un hospital.

Igual que Isabel contreu deutes per respondre a les seves obligacions morals amb la família, també és cert que té accés al crèdit per la responsabilitat moral que els seus

60 Tot i que Isabel no va descriure l'ajuda rebuda en el seu lloc d'origen per al seu projecte migratori com un deute, podria sentir-se obligada a pagar-la en forma de remeses. Mereix estudiar en profunditat com intervé i s'experimenta el deute en els projectes migratoris.

familiars senten cap a ella. Ara mateix, per exemple, li deu un préstec a un dels seus cosins i a un parell d'amistats. Familiars i persones propers també li presten diners, sigui per amor, preocupació o també per retornar favors que transcendeixen la relació creditor-deutor, per incorporar favors (deutes morals) al llarg del temps entre xarxes domèstiques, que revelen complexes cadenes globals de deutes —no només monetaris— que vinculen almenys els dos continents.

Carmen: "El bar per a mi han estat els sous dels meus fills (...) aquí també hi ha alguna cosa que és molt de mare protectora"

La trajectòria de deute de Carmen, pensionista i veïna de Ciutat Vella de tota la vida, adquireix també una altra dimensió quan considerem les obligacions morals que sustenten els seus deutes. Propietària d'un bar familiar al barri Gòtic des de finals dels anys noranta, on treballen dos dels seus fills, s'ha vist obligada reiteradament a vendre béns i a contraure deutes per salvar el mitjà de vida dels seus fills i les seves famílies. Amb 70 anys, creu que la ideologia de la maternitat, entesa com la tendència a protegir els fills per sobre del seu propi benestar, ha operat en la seva experiència d'endeutament:

> *"El cas és que no sé si un home hagués fet el mateix, perquè aquí també hi ha alguna cosa molt de mare protectora, oi? No sé si un pare s'hi pot sentir (amb obligació). I això no és que estigui molt orgullosa d'haver-ho fet així. Ha estat així. Ha anat així, ha estat així. Però també era la meva vida. El que sí que, com soc, si fos per mi, no ho tindria més de deu anys, això (el bar). És clar, és clar que sí!".*

Des de la crisi del 2008 que va començar a anar malament el bar, Carmen ha plantejat reiteradament el seu desig de traspassar-lo. No obstant això, la pressió dels seus fills i la sensació que tant ells com les seves famílies depenien del bar van fer que Carmen demanés crèdits, per als quals va posar com a aval casa seva. Fins i tot més tard va acabar venent casa seva i una segona residència a la Costa Brava (que encara estava pagant amb una hipoteca) per mantenir-se al dia amb els pagaments i deutes del bar.

Amb el context de la pandèmia de covid, la situació va tornar a empitjorar. En només tres mesos, la Carmen va veure com els deutes del bar es disparaven. Així que, de nou, va decidir tornar a demanar crèdit. Aquesta vegada va fer servir, entre altres

coses, préstecs de l'Institut de Crèdit Oficial, popularment anomenats *préstecs ICO*[61], una mena de banc públic que proporciona fons en condicions avantatjoses a empreses vulnerables amb la intermediació d'entitats bancàries, alhora que dona alleujament a la banca: li permet mantenir el pols del seu negoci i evitar una allau de morositat en el context de la pandèmia. Carmen va obtenir diversos d'aquells crèdits que servien, entre altres coses, per pagar els impagaments amb Hisenda. Com assenyala, tot i que van acabar més endeutats que abans, van poder posar-se al dia amb els pagaments, la qual cosa la porta a pensar que en certa manera el deute és una trampa. El descriu com una bola en la qual el problema del reemborsament només es resol ajornant-lo cap al futur:

> *"Et donen crèdits. Però és clar, el que passa és que al mateix temps t'endeutes (més), no? Però et donen crèdits. Vull dir, m'han donat préstecs aquí diverses vegades al llarg dels anys, que després és el que et fa augmentar les despeses del negoci i el que el fa que en un moment donat sigui inviable. I has d'acabar amortitzant els préstecs, venent-te el que tens per mantenir les coses en marxa. És com una pilota, oi?*

Fa menys d'un any que Carmen va acabar de traspassar el bar als seus fills, ja sense impagaments, però amb diversos préstecs pendents. Fa poc, ha anat a llogar un pis de protecció oficial a Sarrià-Sant Gervasi, que li costa la meitat de la seva pensió. El que més li preocupa ara és que el bar i els deutes que el sostenen no acabin arrossegant els seus fills en l'espiral d'endeutament i empobriment que va passar ella.

4.2.3. DEUTES PER OBLIGACIONS CONTRACTUALS

Moltes altres experiències d'endeutament no provenen de l'auge del crèdit de les classes populars, sinó que sorgeixen en el marc de les obligacions contractuals que les persones han d'assumir en la seva vida en societat, com pagar impostos, sancions o multes, tenir cura dels subministraments bàsics, lloguers, etc. Aquesta experiència d'endeutament tendeix a concentrar-se en les capes precàries de la societat. La mei-

61 L'Institut de Crèdit Oficial (ICO) es presenta com un banc públic, creat el 1971 i adscrit al Ministeri d'Afers Econòmics i Transformació Digital. La seva funció principal és la de proporcionar crèdits i suport financer, que normalment es gestionen per mitjà d'entitats de banca comercial com Bankia, BBVA, CaixaBank, Santander i Sabadell, entre d'altres. Amb aquesta col·laboració publicoprivada, els bancs obtenen un benefici, ja que continuen formant part del marge que existeix entre l'interès del crèdit que obtenen de l'ICO i el que fixen en els préstecs que ofereixen a les empreses. Durant el període de confinament per la pandèmia de covid-19, l'ICO ha estat un instrument de finançament per a petites, mitjanes i grans empreses. Per a una crítica de com les grans empreses han pogut accedir a aquests préstecs públics, vegeu González, Espada i Alfons Pérez (2020) "Dinero público que no cuida: ¿a qué empresas se está rescatando?" A El Salto, 22 de maig de 2020. https://www.elsaltodiario.com/multinacionales/dinero-publico-que-no-cuida-a-que-empresas-se-esta-rescatando-

tat de les nostres entrevistades han tingut i encara tenen aquests deutes d'impagaments en diferents moments de la seva vida. En alguns casos, com que es consideren famílies vulnerables, han hagut de reprendre'ls els subministraments bàsics. Totes elles assenyalen que els deutes amb Hisenda són els més pesats, perquè no hi ha manera d'eludir-los.

Silvia: "No pagaré el lloguer aquest mes, perquè si pago el lloguer ja moriré de gana"

És el cas de Silvia, una dona de 38 anys que fa més de deu anys que té un projecte cultural artístic i de pensament crític en un local del barri del Poble-sec, on a més de viure, fa tatuatges, il·lustra i imparteix tallers. La vida de Silvia està unida a aquest projecte. No obstant això, mantenir el projecte i la forma de vida no és una tasca fàcil. La Sílvia factura —quan factura i cobra— la seva feina per mitjà de l'associació. No obstant això, alguns mesos amb prou feines arriba a final de mes. Per la qual cosa, no fa gaire, va començar a acumular factures de subministraments bàsics. Tot i que les empreses d'aigua, gas i electricitat, per llei, no poden tallar el subministrament a les llars en situació de vulnerabilitat econòmica, com que el subministrament va ser contractat per l'associació, i el local no apareixia com a habitatge, Endesa no va dubtar a tallar l'electricitat.

Si abans del confinament, a causa de la pandèmia, la seva economia era precària, això va ser el que faltava per al duro. Amb la feina aturada, sense estalvis i sense opció d'accedir a ajudes per la seva situació informal, Silvia va anteposar destinar els diners que tenia per assegurar els aliments abans de fer front al contracte de lloguer. Tot i que Silvia va intentar diverses vegades renegociar el lloguer amb la propietat, l'administrador de finques va respondre que allò no era una ONG. Després de tres mesos d'impagaments, que suposaven un deute de 1.800 euros, va arribar l'amenaça de desallotjament.

Segons Silvia, perdre el local en un barri gentrificat com el Poble-sec, on els lloguers continuen encarint-se, era "*veure la fi del món*". No obstant això, gràcies a la seva vinculació amb el món associatiu del barri, va aconseguir que un nou propietari reduís el seu lloguer a la meitat. També va ser en el transcurs d'aquesta experiència que Silvia, per primera vegada en la seva vida i prioritzant un ingrés fix i precís, va acceptar una feina parcial de dos anys. Amb això i els préstecs de set amistats va aconseguir reunir els diners per pagar els deutes i tornar a començar.

Actualment, té —per mitjà de l'associació— el deute amb Endesa, a més de dos dels préstecs personals —el més gran, per valor de 4.000 euros—, que li han fet les seves amistats. Silvia reconeix que no preveu poder pagar aquests deutes a curt termini, però està relativament tranquil·la perquè les seves amistats prestadores no la pressionen. Més aviat, posa la seva esperança en una herència que espera rebre a mitjà termini. Mentrestant, el mes que ve finalitzarà el contracte de feina de dos anys, però a partir d'ara espera trobar l'equilibri entre satisfer les seves necessitats i treballar en el que creu.

4.2.4. DEUTES QUE S'ALIMENTEN DE I PER LA SEGURETAT, L'ESTABILITAT I LA RIQUESA

La relació entre deute, precarietat i austeritat és més complexa i contradictòria del que mostren alguns dels casos anteriors. Com ja han demostrat en altres contextos, les fonts monetàries habituals, siguin de sistemes d'ocupació o de protecció, també contribueixen a fer que la classe treballadora augmenti les seves possibilitats de contraure deutes. També, en alguns dels nostres casos, la percepció de seguretat de les seves fonts d'ingressos ha conduït a les dones al deute. Concretament, en els deutes hipotecaris. Això és evident en els casos en particular de **Julia, la Daniela i la Montserrat**, que van decidir hipotecar-se un cop van tenir accés a una certa estabilitat laboral i sempre comptant que podien accedir als recursos familiars, tant per a l'entrada com si hi havia problemes de reemborsament. Aquesta forma de "microprivilegi" d'accedir a recursos basats en vincles familiars explica en part la seva experiència positiva d'endeutament, que els permet, en alguns casos, acumular patrimoni i riquesa.

En els tres casos, a més, destaca que l'endeutament es va prendre com l'opció més racional. Com ja ha argumentat Irene Sabaté (2016, 2018, 2019), la importància social i cultural que s'atribueix a la propietat d'habitatge en el context espanyol, la fe en una revaloració interminable dels immobles, o les expectatives de mobilitat social ascendent i major benestar material a conseqüència de la propietat d'habitatge, no han desaparegut després de la crisi financera del 2008. En aquestes circumstàncies, els sacrificis que suposa la hipoteca tenen sentit en relació amb aquestes projeccions de futur, perquè la propietat d'un habitatge proporciona a les persones una sensació d'estabilitat i prosperitat, mentre que es considera que viure del lloguer és com llençar diners. En aquest sentit, els deutes hipotecaris no només no produeixen vergonya sinó que també reben el suport de l'entorn.

Julia: "Sense el salari fix no m'hi hauria involucrat"

Julia, fisioterapeuta de 34 anys, acaba de demanar una hipotecada per accedir a un habitatge de propietat de la seva parella a Cornellà de Llobregat. A causa de les seves feines temporals, Julia mai s'havia imaginat hipotecar-se, i no va ser fins que va aconseguir un contracte indefinit que va acceptar la proposta de la seva parella de fer-ho: "*Si no, també et dic que crec que hauríem continuat llogant, que cap dels dos tampoc no ens hauríem ficat en una hipoteca*".

Julia va emmarcar el deute com una inversió de futur, on els preus de l'immoble es revalorarien, però també dins d'unes polítiques de lloguer que vulneren el dret a l'habitatge: "*Qualsevol lloguer que rebem ens costarà això, el lloguer que sigui. I a més, amb la moguda d'haver de pagar l'entrada del lloc on anem, en el sentit del dipòsit. I que llavors tampoc no saps què passarà. I va ser, vinga, doncs som-hi (amb la hipoteca)*".

Tot i que aconseguir la hipoteca era fàcil, no era així assumir la seva part proporcional de l'entrada. Tot i que la parella li va oferir la possibilitat d'entrar-hi en parts desiguals, Julia va valorar que això la podria posar en una situació de vulnerabilitat o desigualtat en el futur. Per la qual cosa, va acudir al seu pare i aquest li va oferir fer-li un préstec personal per mitjà d'una notaria.

Actualment, Julia dedica la meitat del seu salari al pagament de deutes, per la qual cosa, últimament, ha perdut tota capacitat d'estalvi. Així i tot, sent certa tranquil·litat amb la devolució al seu pare, entenent que aquest préstec és una conseqüència "natural" de l'amor filial i, per tant, més fàcil de flexibilitzar o fins i tot de perdonar: *"Estic segura que, si li dic 'Pare, aquest mes vaig una mica més justa', en comptes de pagar 200, puc... jo què sé, doncs pagar-li 100*."

Daniela: "El que vull és treure les oposicions per ser funcionària, perquè em puguin donar un crèdit"

Daniela, matemàtica i treballadora d'una gran multinacional, també va rebre el suport i l'encoratjament de la seva família per comprar una petita casa de trenta metres quadrats al barri del Poble-sec mitjançant una hipoteca el 2011. En aquell moment tenia 29 anys i també per a ella, el préstec era l'opció més sensata, sigui perquè donava per fet

la revalorització de l'immoble o perquè les quotes de la hipoteca eren més barates que un lloguer. Tot i que tenia estalvis per fer front a la hipoteca, també va rebre un préstec personal dels seus pares per mitjà d'un notari. Realment, era una donació, i la fórmula del préstec era una manera d'evitar impostos. No és l'única vegada que els seus pares han fet un préstec personal que en realitat ha estat una donació. Cinc anys més tard va decidir obrir un petit negoci com a forma d'aconseguir uns ingressos extra i de nou, els seus pares van formalitzar un préstec personal, que en realitat era una donació, de 50.000 euros.

Actualment, amb 41 anys, Daniela treballa com a professora en educació pública i viu amb la seva filla (custòdia compartida) en un pis de lloguer al barri de Sants, que li representa la meitat del salari. Per pagar-lo, lloga el seu pis de Poble-sec pel doble del cost de la hipoteca. Amb això, el seu salari i els ingressos del negoci va fent. Ara, Daniela aspira a comprar-se una casa espaiosa per a ella i la seva filla. Per accedir a la hipoteca desitjada (quantitat, interessos baixos, etc.) preparant unes oposicions per a tenir plaça de funcionària:

> *"El que vull és treure les oposicions per ser funcionària, perquè em donin un crèdit, per comprar-me un pis on pugui viure amb el meu fill i tenir terrassa, perquè vull terrassa. Si no puc fer tot això, que no sé si ho faré mai, perquè aquell pis que ara mateix vull val uns 400.000 €. Així que la meva idea és la mateixa, si venc el meu pis i el meu negoci tinc diners per a l'entrada, però he de tenir alguna cosa fixa (feina), perquè el banc me'n doni. No ho sé, però encara tinc aquesta idea en el cap".*

4.3. Accés desigual al crèdit: experiències de les dones migrants

Les nostres observacions indiquen que les dones combinen diferents formes de deute amb diferents tipus de creditors al mateix temps, dels quals el crèdit mercantil formal, si bé és important, és només un aspecte d'elles. És a dir, **el més comú és tenir diferents deutes amb diferents tipus de creditors**. En aquest primer enfocament hem documentat creditors mercantils i no mercantils, que operen en els àmbits formal i informal de l'economia.

Segons la nostra prospecció, el tipus més comú de creditor són els familiars i les amistats, generalment sense interessos i en formes de reembossament flexibles. La solidaritat interpersonal en què es donen aquests préstecs no és quelcom mecànic, sinó que hi tenim un accés diferent, també en funció del gènere. Generalment, per rebre solidaritat, s'espera que s'assumeixi l'obligació de reciprocar. O com diu Rosa, una migrant dominicana i treballadora domèstica de 44 anys: "*Les mans que donen, reben. Si no dones, no pots rebre*. En diversos casos també hem observat que els préstecs entre progenitors i filles es formalitzen per mitjà d'entitats financeres. En general, quan es tracta de grans sumes de diners. En la majoria dels casos, són donacions monetàries en forma de préstecs per evitar el pagament d'impostos.

En segon lloc, hi destaquen les entitats bancàries i financeres que ofereixen una varietat de serveis i instruments de crèdit comercial, amb costos de crèdit molt desiguals en funció del risc que atorguen a les clientes. En tercer lloc, també hem identificat la pràctica dels "avançaments salarials" que, tot i ser drets, en la pràctica es viuen com a crèdits de l'empresa que s'han de retornar. Finalment, també s'han documentat creditors mercantils que es desenvolupen en àmbits més o menys informals de l'economia, com ara les cases de préstecs, els prestamistes de barri i les botigues que fien. Aquest últim grup de creditors només s'ha identificat entre algunes de les dones migrades precaritzades i que viuen algun tipus d'exclusió financera.

També és important dir que **no hem observat deutores absolutes**. Les dones entrevistades, malgrat trobar-se en situacions de necessitat, també busquen maneres de prestar als qui les envolten.

Taula de modalitats de deute observades

Tipus de relació de deute	Sophia	Abril	Isabel	Carmen	Rosa	Daniela	Julia	Silvia	Wendy	Lucía	Montse
Préstecs de consum	●			●	●					●	
Préstecs subvencionats	●			●							
Targetes revolving									●	●	
Préstecs ràpids									●	●	
Hipoteca			●		●				●		●
Préstecs interpersonals formals						●	●				●
Préstecs interpersonals informals	●	●	●	●	●			●	●	●	●
Prestamistes de barri					●				●		
Cases de préstecs					●				●		
Fiats					●				●		
Impagaments			●	●	●			●	●		

4.3.1. LES QUE MENYS TENEN MÉS PAGUEN

L'elecció d'un tipus o altre de creditor no sempre està en mans de les potencials deutores. **Les entitats bancàries i financeres**, per exemple, no ofereixen el mateix servei financer a totes les dones. La manca de "fiabilitat" per la seva identitat com a "pobres" o ètnica, els problemes legals amb la seva condició de ciutadania o, simplement, l'accés desigual a fonts d'informació, entre d'altres, s'uneixen a la inestabilitat en les seves fonts d'ingressos, que impedeixen o limiten les seves opcions. El que Luci Cavallero i Verónica Gago (2020:15) han anomenat **"diferencial d'explotació"** respon al fet ben conegut que l'economia del deute "inclou" i "integra" de manera tendenciosa i segregadora.

Diversos estudis han demostrat, per exemple, que hi ha poblacions que accedeixen als deutes bancaris de manera molt desfavorable, entre les quals destaquen les al·legacions que els òrgans feminitzats i particularment els marcats racialment estan sobrerepresentats en els crèdits bancaris del tipus *subprime* o en els crèdits amb tipus d'interès més elevats. En el context dels Estats Units d'Amèrica, Magdalena Villarreal (2014) va revelar els criteris racials i socials que hi ha darrere de la denegació de préstecs ordinaris a la població mexicana i afroamericana, que els condueixen a les hipoteques "*subprime*". En el context de l'Estat espanyol, Jaime Palomera (2014a, 2014b) il·lustra com es va produir una situació similar que va afectar principalment la migració llatinoamericana.

També en el nostre estudi, destaca que les dones precàries, racialment marcades i amb una situació irregular tenen accés a deutes més cars. Això es veu especialment en les trajectòries de deute d' **Isabel, Rosa i Wendy**, les tres persones migrades extracomunitàries que van arribar a Barcelona al voltant de l'any 2000, en un context de creixement econòmic i en el qual es requerien treballadores joves per al sector del treball domèstic i les cures i el sector serveis. Poc després, com tantes llars llatines i africanes, elles també es van veure atrapades en el fenomen de la compra d'habitatges, i les empreses immobiliàries les van animar a contractar hipoteques cares que sovint superaven el valor de la propietat. Wendy, de 42 anys i treballadora de serveis d'un gran hotel de Barcelona, explica enfadada com l'agència immobiliària va ser la que li va oferir aquest tipus d'hipoteca:

> *"Sí , (la hipoteca) era del 100 %. Però, a més, on vaig anar a l'agència, van treure un préstec a part del pis. A part d'això del pis, van agafar un préstec que havia de donar-lo (a l'agència). Uns diners que no vaig veure, que no sé si van anar a l'agència, que es van quedar, que suposadament eren per a l'entrada. Vaig veure en paper que hi constaven. Però no els vaig veure, aquests diners. Això també va ser un altre embolic al banc o a l'agència, més aviat".*

Igual que Wendy, Rosa i Isabel també van accedir a hipoteques gens favorables. Isabel va contractar una hipoteca al 100 % amb Banesto, vinculada a l'IRPH[62], un índex que actualment es reconeix com abusiu i poc transparent, la qual cosa va fer que la seva hipoteca, que ja era elevada, no deixés de créixer. Isabel va començar amb una hipoteca a quaranta anys amb una quota inicial de gairebé 800 euros (que va apujar) amb un salari (que no va apujar tant) de 1.100 euros. Després de les crítiques rebudes de

62 Índex de Referència de Préstecs Hipotecaris.

l'IRPH, li van trucar des del banc per oferir-li la possibilitat de canviar a Euribor, amb la condició que comencés a pagar la hipoteca des de zero. Mentrestant, Rosa i el seu marit, ambdós de la República Dominicana, també es van animar a contractar una hipoteca i un préstec personal al 100 %, amb una quota mensual de 700 euros i que es va transformar en una de 1.200 euros.

En el cas de Wendy i Isabel, les immobiliàries els van proposar que busquessin avals o copropietat en els seus entorns. Isabel diu que, com que no tenia la nacionalitat, l'agència immobiliària li va proposar que busqués algú que li donés suport compartint la propietat. Va ser el seu nebot qui ho va fer, i després va ser ella qui li va donar suport a ell. El cas de Wendy va ser similar. Com que el seu marit no tenia la situació regularitzada, Wendy va accedir a la hipoteca amb poc més de 20 anys, només sota el compromís no escrit que ell pagaria la seva part, i amb l'aval de la seva germana, que, com ella diu, va ser qui "li va prestar el seu paper".

Uns anys més tard, ja amb les palpables conseqüències de la crisi financera del 2008, van començar els problemes de reemborsament per a totes tres. Wendy, amb dos fills petits, i ja separada del seu marit, llavors a l'atur, no podia fer front al reemborsament quan ell va deixar de contribuir amb la seva part:

> *"Els dos vam rebre, però ell no tenia (papers) quan això va passar. No tenia papers i no estava en la hipoteca. Hi estava jo. Així que estava lliure de pecat. I ell no, no té aquest deute, no té res. Els deutes els tinc jo. Ell ho va viure, però com sempre, no li va tocar el deute, em va tocar a mi".*

Com que l'impagament de la hipoteca de la casa podria conduir a l'execució hipotecària de la casa de la germana, ella i el seu marit van pressionar a Wendy perquè arribés a un acord amb el banc. Wendy en algun moment i animada per amistats va valorar quedar-se a casa, però la preocupació i la influència de la seva germana van fer que li lliurés les claus. Va durar onze anys a la casa:

> *"La meva germana va insistir que li la donés, perquè tenia por que la fotessin. I al final per això vaig decidir lliurar-la amb la por que la molestessin, perquè, de fet, molta gent em deia "ets covard, no marxis, no li paguis, que amb aquests dos nens de 4 i 5 anys no et podran fer fora".*

Tot i que la Wendy va lliurar el pis, avui diu que no està segura de si aquest deute s'ha saldat: "Li vam donar el pis i suposadament s'estava arreglant, m'ho anaven a solucio-

nar per lliurar-lo i em deixarien sense deute, però estic com a morosa i el deute encara hi és. Sap que encara estic en mora a causa del pis".

Rosa i el seu marit tampoc no podien pagar la hipoteca quan el matrimoni es va quedar a l'atur. Rosa diu que en aquesta situació fins i tot impostos com l'IBI es van fer insostenibles, deixant-los en una situació d'impagament. Tot i que ella va tornar a trobar feina i ell va fer alguna altra feina amb la qual el matrimoni aconseguia uns mil euros, i fins i tot van llogar una habitació a casa seva, quatre anys després van negociar amb el banc i li van lliurar les claus, amb el deute liquidat.

Per la seva banda, Isabel, desbordada, va deixar de pagar la hipoteca en veure que li començaven a embargar la nòmina perquè el seu nebot havia deixat de pagar la hipoteca on ella era copropietària. Tot i que més tard va voler posar-se al dia amb els pagaments, el banc no li va donar cap opció viable:

> *"Perquè si no haguessin estat traient diners del meu compte per aquest deute, no hauria deixat de pagar el meu pis. Això no hauria passat. Hauria continuat pagant el meu pis, que per això el vaig agafar. Això no hauria passat. Però vaig cometre l'error. I en el moment de la veritat, quan vaig reaccionar ja era tard. Ja no podia recuperar el meu pis i un pis en el qual ja havia gastat una fortuna. Estava a la Trinitat Nova".*

Des de llavors, Isabel, Rosa i Wendy, que ja partien d'un accés desfavorable al deute, s'han vist arrossegades a accedir a formes de deute encara més desavantatjoses. D'una banda, recorren als "préstecs ràpids sense documentació" i als "préstecs en línia" que ofereixen diverses entitats financeres, que es caracteritzen per ser més fàcils d'obtenir, però més cars de pagar. Isabel explica per què accedeix a aquesta mena de préstec conscient dels seus interessos alts:

> *"No, me'ls deneguen (els crèdits ordinaris). Aquest és un d'aquests crèdits. En diuen crèdit ràpid sense documentació. Així que vaig i dic: "D'acord!" Amb la nòmina a La Caixa tenen un crèdit al qual vas, el sol·licites en el moment i te'l donen. Si no és molt, molt gran, no et demanen documentació ni res. Ara, m'imagino que, si és un deute gran, si vaig i li dic que vull 20.000, potser comença: porta això, porta allò. Potser llavors em diu: no et podem donar per aquest o aquell motiu".*

Així, tot i que totes les dones transfereixen una part substancial dels seus ingressos laborals a les institucions financeres, **l'explotació financera es produeix en graus molt**

variables, i acaben pagant més les persones que les entitats financeres classifiquen com de més risc. Aquesta avaluació de riscos és econòmica i social, on més enllà de la precarietat i la inestabilitat dels ingressos, també es té en compte el gènere, l'etnicitat, la marca racial o la composició familiar, entre d'altres. A més, com que les dones precàries són les que afronten més dificultats per reemborsar, també són les que, en grau més alt, cauen en impagament, encareixen encara més el seu crèdit i pateixen l'exclusió financera. Això els empeny a recórrer a formes d'endeutament informal, sigui a les cases de préstecs o als prestamistes de barri, que tendeixen a ser més abusius i, de vegades, subjectes a violència física, o deixant-les a mercè de la voluntat d'ajudar-les de les seves persones properes i amistats.

Isabel i Wendy, que fa més de vint anys que treballen a la mateixa empresa, lamenten que, a causa dels seus impagaments, el seu contracte indefinit no serveixi per accedir al crèdit bancari. Wendy explica que no pot finançar les seves compres a terminis ni accedir a crèdit formal, la qual cosa la posa en un destret:

> *"La nòmina no està malament, és bona, però no em serveix per a res. No puc agafar res. De vegades vull agafar alguna cosa fiada, alguna cosa, un préstec, alguna cosa. No puc perquè quan vivia amb el pare dels meus fills teníem un pis de compra".*

A vegades, tenen accés a préstecs d'entitats financeres o compres fraccionades per mitjà d'amics i familiars que actuen com a "prestanoms". En aquesta situació, no només és important fomentar una bona relació amb les persones que poden prestar el seu nom, sinó també desenvolupar estratègies per mantenir net el nom d'un membre de la xarxa familiar o de persones properes. Recentment, un amic va prestar el seu nom a Wendy per accedir a la compra d'un frigorífic d'aquesta manera:

> *"Mira, t'ho dic de debò, fa quatre mesos la meva nevera es va trencar i un amic em va fer el favor de fer-ho així. Perquè tampoc puc agafar 1.000 € i donar-los per a una nevera. Així com si res, saps? Vull fer-ho amb la nòmina i no puc. Sort que tinc amistats que em porto bé, que ho puc demanar. (...) Aquell amic em va fer el favor, me la va treure, 800 i poc, gairebé 900 € tota la nevera. I res, cada mes li'n torno una mica en mà. Sort que tinc gent amb qui m'entenc".*

Per a les dones que viuen l'exclusió econòmica, l'accés al crèdit des de les xarxes socials esdevé fonamental, depèn de la voluntat d'aquestes relacions interpersonals. Per tant, és important donar la imatge que els deutes es poden pagar i, com apunta Wendy, ser una bona malabarista:

"La meva germana a vegades em diu: 'No sé ni com t'ho fas'. 'Jo tampoc'. Però és que jo agafo d'una banda, solto de l'altra i quedo bé amb tothom. Et demano a tu, li pago a la Rosa, li demano a l'altra... i així successivament. Però quedo bé amb tothom".

Tot i que demanen préstecs a familiars, la solidaritat no sempre està disponible quan es necessita, per la qual cosa en aquell moment es troben en la necessitat de recórrer a cases de préstecs[63] i a prestamistes informals del barri, malgrat ser conscients de com són de cars aquests préstecs i de la violència a la qual poden estar sotmeses. Rosa i Wendy ho han fet diverses vegades i Isabel respon que no té res de valor per poder fer-ho. Rosa ho explica així:

"Una vegada li vaig preguntar a un noi que era company de feina. Estava en una situació difícil i estic fent un tràmit amb un advocat. I l'advocat em va dir que els papers em van sortir perquè havia de resoldre, és a dir, pagar i agafar el pagament que havia de fer. (...) Li vaig dir (al company de feina) que m'ho prestés. No va poder. Llavors no el vaig trobar, perquè, clar, quan et truca et diu mira això, per fer-ho, demà o demà passat et dic dia i hora. I no tens els diners, no saps què fer perquè et truquen per sorpresa. Llavors li vaig dir que m'ho prestés. Em va dir que no en tenia. I li vaig dir: 'Ni tan sols 200?' Em va dir que no. 'Ni 100?' 'No'. 'D'acord'. Vaig anar a un altre lloc. Una altra noia. No podia. Vaig anar a un altre lloc. Un amic no podia, un company. El meu marit tampoc no podia. De totes maneres, el meu marit també ho va intentar, no trobava ningú. I vaig recordar que tenia un anellet d'or. I una cadeneta que vaig tenir durant molt de temps de quan treballava que anava a una joieria, apartava un gènere i tal i li pagava a poc a poc. Ho tenia allà i vaig dir, ai, cert... I ho vaig recordar. Així que vaig anar i ho vaig empenyorar, i quan ho vaig fer em van donar 400 €".

Wendy també va sovint a empenyorar, sigui per pagar el lloguer o les despeses de l'escola dels seus fills. Ho fa quan vol confidencialitat i que la seva família no sàpiga de la seva necessitat:

"Tinc un collaret que és una mica pareguda a aquest, diguem, però més gros que l'or blanc i groc, que per aquest em van donar 1.000 €. Sí, i aquell també tenia la polsera, que per la polsera me'n donen set (700 euros). Saps? Aquests sí que els he empenyorat, i sempre he intentat recuperar-los, per si un dia ho torno a necessitar. L'he utilitzat molt quan vivia al pis sola per

63 Les cases de préstecs són entitats privades que fan préstecs en garantia d'un bé amb un valor que estableix la casa. Per recuperar l'actiu, el client haurà de retornar els diners prestats més els interessos i les altes comissions.

pagar-lo, de nou el vaig utilitzar per a l'escola dels nens, o una altra vegada vaig haver de pagar gairebé 700 € i m'ho van reclamar".

Altres vegades, Rosa i Wendy van a una prestamista coneguda del barri de l'Hospitalet, on viuen. De fet, amb el temps, Rosa ha passat a treballar per a la prestamista. Rosa aconsegueix clients i s'encarrega de fer que paguen, a canvi d'una petita comissió i guanyar la bona voluntat del prestamista quan ella també necessita accedir al deute. Malgrat que es tracta d'un préstec car i es concedeix sota l'amenaça de la violència, aquestes dues dones ens diuen que els prestamistes de barri són més empàtics i comprensibles que les entitats financeres. Permeten relaxar o endarrerir els pagaments amb explicacions convincents i que, per tant, a vegades es pot preferir aquest tipus de creditor. En aquest sentit, s'ha debatut molt que la construcció del gènere sobre la docilitat femenina facilitaria l'accés de les dones a aquest tipus de creditors perquè semblen ser millors pagadores. No obstant això, també podria estar relacionat amb la facilitat més gran d'aquests creditors per exercir pressió i violència directa o indirectament sobre les dones abans que sobre els homes. Rosa, per exemple, prefereix prestar a dones per aquest mateix motiu:

"Perquè som, com et dic, una mica més tímides, més vergonyoses als escàndols. A veure... Per exemple, un home els agafa per, no sé, un cap de setmana agafa 100 € per anar a un bar. D'acord? I et diu, bé, mira, et pagaré, et pagaré, per exemple, saps? Llavors és més difícil que un home s'enfronti a una dona que una dona amb una dona, per exemple. (...) Presto més a les dones perquè ens entenem millor, saps? Primer, per la vergonya. Segon, perquè els sap greu. En tercer lloc, tenen la manera més fàcil d'aconseguir-ho, saps? I així".

En definitiva, no totes les dones tenen el mateix accés al deute. Diverses categories de dones, precaritzades, racialitzades i migrants, entre d'altres, classificades com a més de risc per les entitats financeres han tingut des del principi un accés pitjor als deutes. A més, atès que els ingressos estables, els drets socials i la protecció social i familiar són vitals per complir amb els requisits de reemborsament, aquestes dones acaben sent explotades econòmicament amb major intensitat. Sigui perquè han de refinançar els seus deutes en pitjors condicions, o perquè són empesos en els anomenats préstecs ràpids i préstecs informals, considerablement més cars que la resta. Es tracta, per tant, d'una "doble penalització" cap als més vulnerables: se'ls pagar el doble per les seves difícils condicions de vida. Les entitats financeres, per tant, **no només reprodueixen les desigualtats socials sinó que les reforcen**.

4.3.2. MALABARISMES AMB DEUTES: ELS COSTOS MONETARIS I SOCIALS DELS DEUTES

S'ha dit molt que en un context com l'actual d'accés creixent al crèdit al consum a tot el món, els deutes formals acabarien substituint els deutes informals. S'assumiria que ampliar les possibilitats d'accés al deute hauria de fer que les persones escapessin d'aquelles considerades més opressives o degradants. No obstant això, si un deute es considera humiliant o pesat, no només depèn dels costos financers. Més aviat, la consideració que els costos socials en les relacions de deute són, tant o més, importants que els costos monetaris (Villarreal 2008, Guerin 2014 b).

L'evidència empírica recollida en aquest treball mostra que els deutes interpersonals i financers se superposen i s'entrellacen de diverses formes, de manera que els préstecs interpersonals poden servir per accedir a crèdits formals o per satisfer obligacions de pagament de crèdits formals preexistents. D'aquesta manera, les dones fan "malabarismes"[64] amb diferents tipus de deute, i sovint incorren en un deute per pagar-ne un altre. Els deutes i les fonts dels creditors sovint es comparen entre si.

A l'hora de triar entre un creditor o l'altre en els seus préstecs de consum, les dones entrevistades agraeixen la **confidencialitat** que ofereixen les **entitats financeres**. Tot i que també mostren desconfiança cap a elles, Lucía, mare i sòcia de treball d'una petita cooperativa social i solidària, valora poder mantenir els comptes en secret:

> *"És la primera vegada que faig això, per exemple, amb ING de demanar un préstec i aquestes coses. Ho prefereixo perquè és mig secret. Saps? No sé com dir-ho... Com una cosa, una mica que no li diré a la penya i he demanat no sé quanta pasta per... saps ? (...) "Em fa com si, com una vergonya o em fa la sensació que no toca amb una certa edat. També com aquest estereotip de 'eres mare', com una cosa de molta inestabilitat. Sí, com molts judicis. Crec que, si ho expliqués obertament, em sentiria molt jutjada".*

Això indicaria que el crèdit al consum amb interessos elevats podria preferir-se als tipus de deute més barats, quan és una manera d'evitar un judici social degradant o una interdependència que no es vol correspondre. Les dones que recorren a prestamistes

64 Inspirada en la recerca feminista, utilitzo el concepte de *malabarismes* per (Grup Dones i Treballs de Ca la Dona, 2003; Villarreal, 2004; Villarreal i Angulo, 2012; Guerin, Morvant-Roux, i Villarreal, 2014; entre d'altres) centrar l'atenció en els equilibris, moviments i negociacions que les dones precàries han de fer per sostenir les seves vides. Concretament, els "malabarismes amb deutes" fa referència a la capacitat de fer equilibris amb diferents deutes.

mercantils informals i amistats i familiars comenten pel que fa a això la seva preferència per les institucions financeres formals. Valoren també que aquestes darreres **no utilitzen la violència física i poden fins i tot resistir la pressió amb més facilitat**. Rosa ho explica així:

> *"Prefereixo deure-ho a ells, al banc, i no a una persona més coneguda, saps? Perquè (la gent) primer ha de saber com ho pagaré. I, en segon lloc, perquè, per exemple, un gestor de banc o el mateix propietari dels diners, no vindrà a cobrar-me, s'entén? No vindran. Però la persona personalment, si t'ho agafo a tu, tu vens a mi. Si em denuncies perquè et pago per qualsevol cosa. Doncs una denúncia més. Però, és clar, ja no ens mirem la cara, saps? No ho sé, m'entens o no, però bé. Jo ho veig així. És més perillós. És clar, em vigiles. Un dia em dius mira, que tu això [simula un escàndol]. Una agressió. Que el banc també t'ho fa, això. Que, vulgarment parlant, et foten la vida aixafant-te amb el tema. Doncs ja dius bé, doncs ja... que em truquin, doncs ja... que m'enviïn cartes, doncs ja... que m'enviïn missatges. Doncs que truquin i enviïn cartes. És anònim".*

A la majoria els resulta **vergonyós** demanar préstecs a amistats i familiars, per la qual cosa avaluen acuradament què demanen i a qui. De nou, això no només té en compte els recursos de què disposen els possibles creditors, sinó també aquells que no volen mostrar necessitat, qüestions de confiança o amb els quals no volen establir relacions d'interdependència.

En definitiva, les consideracions socials són fonamentals a l'hora d'avaluar quin tipus de creditor es demanda, així com a quin es decideix reemborsar primer.

4.4. Efectes no desitjats de l'endeutament sobre l'autonomia de les dones i l'exercici dels seus drets

4.4.1. L'AMBIVALÈNCIA DEL DEUTE. LA TENSIÓ ENTRE L'AUTONOMIA I LA DEPENDÈNCIA

El deute és profundament **ambivalent i paradoxal**. D'una banda, els deutes que tenim documentats han estat establerts per un context que priva de nivells d'autonomia suficients per poder garantir una vida que es considera digna de ser viscuda. En aquest sentit, el deute es converteix en una eina per guanyar autonomia, que pot il·lusionar, que permet a les dones projectar-se cap al futur segons aquelles formes de vida que els semblen desitjables, esperant que en aquell futur puguin pagar els seus deutes.

Les dones que han participat en aquesta recerca han contret molts deutes i deutes diversos: Deute per estudiar, en absència de beques. Deute per assolir una millor posició en el mercat laboral, amb l'esperança que un doctorat obri la porta a un futur millor. Deute per sobreviure en això, perquè calen ingressos extra per mantenir una feina que no et dona per viure, però somies que algun dia ho farà. Deute per rebre atenció mèdica. Deute per tenir cura d'un ésser estimat. Deute per migrar o enviar remeses i garantir la subsistència de tota la xarxa domèstica. Deute per treure éssers estimats de problemes. Deute per tenir un vehicle per anar essencialment a treballar, en absència de bons serveis de transport públic. Deute per mantenir oberts els mitjans de vida familiars o per iniciar-ne un de nou. Deute per descansar i gaudir d'unes petites vacances. Deute per pagar un habitatge o formar una família. Deute perquè criatures mengin al menjador de l'escola, enviar-los la seva ració obligatòria de fruita o que rebin suport educatiu. En aquest context, el deute és el que permet garantir la subsistència i la bona vida quan no hi ha una responsabilitat col·lectiva i el que permet mantenir relacions significatives, com mares, amigues, filles. Fins i tot es pot contraure deute per trencar amb jerarquies de gènere preexistents, com quan Julia decideix demanar un préstec del seu pare per hipotecar-se igualment amb la seva parella.

D'aquí que, cada dia, per a moltes d'aquestes dones la veritable por no sigui el deute, sinó també no tenir-hi accés. Ho saben bé aquelles que han estat excloses d'entitats financeres formals, com Rosa, Wendy i Isabel, que s'han de buscar la vida per contreure crèdit suficient d'altres maneres. El deute és un recurs vital en la subsistència i

supervivència de moltes llars, i la seva manca d'accés pot precipitar-los en una crisi de reproducció social.

No obstant això, un cop atorgat el crèdit i començat el temps de devolució, el deute també es constreny i força de diverses maneres, **afecta aquesta autonomia** que buscaven i, fins i tot, en alguns casos, **la redueix encara més.** Això passa perquè els pagaments s'han de fer amb els recursos de la situació actual, que pot ser molt diferent del que s'esperava quan es va sol·licitar el crèdit. Si les dones no disposen de formes suficients de protecció (estalvi, riquesa, drets, etc.) per afrontar els pagaments, el deute pot precipitar-les cap a la dependència, l'empobriment i la vulneració de drets. Al contrari, si les dones tenen aquestes condicions, el deute pot ser una palanca per a la mobilitat social i garantir el benestar i l'autonomia buscats. Per això, si bé el deute és desitjat i emocionant, també és angoixant i temut.

Com que les modalitats de deute que s'han tingut en compte en aquest treball són diverses, des d'aquelles que impliquen entitats financeres que solen anar acompanyades d'uns calendaris de reemborsament rígids fins a préstecs interpersonals que tendeixen a tenir uns terminis de reemborsament més flexibles, les formes en què aquests deutes afecten l'autonomia de les dones també tendeixen a ser diverses. Malgrat això, veiem en totes el punt comú que el deute organitza una **"economia de l'obediència"** (Cavallero i Gago 2020: 21) que, encara que de manera desigual, ens obliga a acceptar i mantenir certes relacions socials a causa de l'obligació de retornar el deute, i reprodueix relacions de dependència, cosa que en si mateixa és una **forma específica de violència**. D'aquí que les dones utilitzin metàfores i expressions com "perdre la llibertat", "sentir-se lligada" o "estar encadenada", expressions que impliquen que els deutes es viuen en termes de presó i dependència.

El deute reprodueix i reforça la dependència d'almenys tres maneres:

4.4.1.1. Dependència financera

Els deutes amb entitats financeres **es poden allargar durant anys**, com el de Sophia, que triga una dècada sencera a pagar un préstec estudiantil. Els deutes de les entitats financeres també poden desencadenar espirals d'endeutament de les quals és molt difícil sortir. En particular, si no es compleixen els terminis de devolució, perquè els

interessos punitius i les despeses administratives es cobren tan aviat com les persones deutores no compleixen els terminis de pagament.

En un context com el de l'Estat espanyol, on les persones deutores tenen molt poques opcions legals per escapar dels seus deutes, poden trobar-se en la següent cruïlla. La de no pagar els seus deutes, que les porta a continuar creixent i a desencadenar tota una sèrie de conseqüències que veurem més endavant, o que es vegin empeses a pagar els deutes amb deutes i acabin amb més dependència econòmica de la que van començar, i se les empenyi a un procés d'empobriment material tant per a elles com pel seu entorn. Prova d'això són les trajectòries de Lucía, Isabel, Rosa, Wendy i, en algun moment, també Carmen, que han refinançat un deute amb un altre. Un procés que explica així Isabel:

> *"Per arribar a final de mes necessito un deute. Bé, no cada mes. Hi ha mesos que m'ajusto, m'ajusto, m'ajusto i almenys dic, però hi ha altres mesos que per molt que t'ajustis, no hi arribes. Tinc un préstec amb La Caixa que pago mes a mes, a poc a poc. De vegades, quan no arribo, ja demano als companys o al meu cap, és a dir, un avançament de nòmina".*

En els últims anys, a més, les entitats financeres estan desenvolupant una sèrie d'innovacions en les modalitats de deute destinades a augmentar la dependència financera de les persones deutores, fins al punt de crear deutes perpetus o infinits. Un exemple d'aquestes innovacions són les targetes *revolving*, que s'han dissenyat perquè els clients les facin servir de forma recurrent. En aquest tipus de crèdit, els clients recuperen la línia de crèdit a mesura que s'amortitza. No obstant això, de vegades les quotes mensuals d'amortització no són suficients per cobrir ni tan sols els interessos del deute, la qual cosa comporta que el deute augmenti constantment, i genera boles de neu de deutes que esdevenen indefinits. Aquest va ser el cas de Wendy, que va comprar una targeta *revolving* a Cofidis per visitar la seva família, i que ara denuncia que per molt que pagui, l'import total continua creixent:

> *"M'hi vaig estar mesos pagant-ho. Van cobrar molt pocs interessos i vaig trucar, perquè cada mes, cada mes estava pagant i vaig trucar i vaig dir: 'Ei, m'han augmentat la tarifa i hi he estat aquest temps i veig que això no baixa, el que fa és apujar'. Després ja feia gairebé dos anys que pagava i li pregunto quants diners (el deute) falten i la xifra era la mateixa. (...) I el temps s'ha allargat i s'allarga, però mai acabo de pagar-ho. Així que cada vegada, els diners (el deute) encara hi són, com si no es moguessin, saps?".*

4.4.1.2. Dependència laboral

"*Em vaig veure obligada a treballar perquè tenia l'obligació de complir, de resoldre*", diu Rosa, mentre recorda l'època en què lluitava per pagar la hipoteca. Moltes de les dones amb les quals hem parlat afirmen que els deutes les obliguen a acceptar llocs de treball (inclòs el treball sexual) i condicions laborals que no haurien acceptat si no tinguessin l'obligació de pagar el deute preexistent, de manera que el deute es converteix en un dispositiu efectiu d'explotació i desconfiança. Ho veiem en Sílvia, que a causa dels deutes interpersonals acumulats accepta de mala gana per primera vegada en la seva vida adulta un treball assalariat per poder pagar els deutes pendents. Ho veiem en Carmen, que continua treballant després de jubilar-se. També ho veiem en Julia, que reconeix sentir el pes de mantenir la seva feina i fins i tot assumir un càrrec públic per complir amb la seva obligació de reemborsament de la hipoteca:

> *"Quan has de pagar aquests diners, costi el que costi, perquè has de pagar el lloguer, bé, mira, potser dius mira, doncs, el mes que ve ja adeu (a la feina), no? I, en canvi, aquí (amb la hipoteca) doncs sí que, per exemple, amb el tema de la feina (et planteges) unes oposicions d'això i allò. Sí, és cert que hi ha un punt de dir hòstia, ara no em puc permetre certes coses que potser perquè abans no m'agradava aquella feina. Doncs me'n buscaré una altra o el que sigui, plego".*

Quan els deutes creixen, el temps dedicat a la feina també augmenta, i la preocupació pel pagament és una motivació per acceptar feines addicionals. De fet, la majoria d'ells tenien més d'una feina. Destinen bona part d'aquests ingressos al pagament de deutes, la qual cosa suposa una transferència d'una part substancial dels ingressos de la feina a entitats financeres.

També observem que de vegades els deutes es paguen a canvi de feina. Per exemple, Sílvia està pagant alguns dels seus deutes a canvi de tatuatges.

4.4.1.3. Dependència interpersonal

Hem vist que els deutes financers i els deutes interpersonals s'acumulen i es retroalimenten de diverses maneres. De vegades, un deute personal és clau per accedir a un préstec financer. Altres vegades és l'exclusió de les entitats financeres la que porta les dones a dependre de la bona voluntat de les seves persones properes. En els diferents casos, observem que els deutes reforcen la dependència interpersonal.

Quan les nostres interlocutores parlen d'aquests deutes que involucren familiars, expliquen que tenir deutes els ha fet sentir moralment obligades a mantenir la relació i performar una cordialitat amb les persones prestamistes. L'obligació no és només reemborsar els diners prestats sinó també reemborsar la bona voluntat o solidaritat amb què es presenta el préstec. Els deutes, en aquest sentit, suposen crear o **reforçar relacions d'interdependència i, de vegades, de submissió**[65].

Per exemple, Julia recorda que quan el seu pare li va donar el préstec perquè pogués accedir a la hipoteca, va coincidir amb el fet que va esclatar un problema familiar. Ella, en una altra circumstància, hauria agafat una mica de distància, però tenint un deute financer amb l'ajuda del seu pare, no només es va sentir obligada a mantenir la relació sinó a ser amable amb ell:

> *"Justament l'any passat i tal i l'anterior, hi va haver un problema familiar i sempre havia tingut una molt bona relació amb el meu pare, però arran d'aquell problema em vaig enfadar molt amb ell. Al meu pare, el tenia aquí [aixeca la mà], doncs va caure totalment. I, bé, i van ser unes coses petites que passen i tal, però el fet d'estar enfadada amb ell i haver de parlar de coses [sobre el préstec] amb ell i potser haver de posar una cara millor de la que m'agradaria posar. Exacte. Llavors potser hauria necessitat més distància per, bé, curar-me una mica, perquè de vegades necessites distància".*

Aquesta idea d'assumir la interdependència que genera el deute, i de sentir-se obligada a correspondre d'una manera o altra amb familiars i amistats que fan préstecs és recurrent. Més encara si tenim en compte que aquests préstecs s'insereixen en fluxos de canvi més grans on també circulen regals i intercanvis de tipus do, que es mouen en diferents ordres o coordenades de valor. Abril, per exemple, va explicar com, en certa manera, els préstecs interpersonals poden obligar **a respondre amb una feina de cures cap a qui va fer el préstec**:

> *"Aquesta persona s'ha trobat amb això, oi? Disponible per, vull dir, perquè és fins i tot com la gent que t'ho ofereix [el crèdit]. O sigui, gairebé ni l'has de demanar tu, no? Com que només li expliques: "Ei, mira, tinc aquest problema" i ella diu: "Bé, té", oi? Llavors ja no és pels diners, sinó per la seva disponibilitat. Que dic, mira, vull dir, ja no necessitarà diners, però necessitarà*

65 Tradicionalment, l'antropologia (Mauss 1971; Sahlins 1983; Godelier 2004) ha debatut extensament com els intercanvis econòmics, també els deutes, més enllà d'estar al servei de satisfer les necessitats materials, compleixen la funció de generar i reproduir vincles socials. Es pot trobar un resum a Sabaté (2022).

altres coses. No? Que li puc donar, oi? Com això, estar-hi pendent, cures, més acompanyament emocional, no?

Si una de les parts actua reiteradament com a deutora i l'altra com a creditora, es poden crear **jerarquies i asimetries**[66]. Per exemple, Lucía fa dos anys que és en una espiral de deute. Explica que el fet que sempre sigui la deutora produeix una asimetria en la relació i, en conseqüència, alimenta la dinàmica de voler complaure la seva parella.

*"Bé, com que ja soc una persona que pregunta molt 'com va tot?' i 'com estàs?', 'què necessites?' , què no sé què?... Però sí, doncs sí, em relaciono amb algú que sent que és qui ho paga tot, tot el temps. Doncs com molt en plan 'gràcies' tot el temps, amb amor ho dones tot, com fer molt de reforç positiu d'això i conscient que això està passant, això està operant, que hi ha un desnivell aquí, és a dir, hi ha quelcom que no opera *fifty-fifty. (...) Peròsí, hi ha aquest sentiment tot el temps de i "gràcies, amor".*

És per tot això que les dones entrevistades valoren molt bé a qui demanar préstecs, conscients que implica entrar en relacions d'interdependència. De fet, les facilitats d'accés al crèdit de consum de les entitats financeres amplien les possibilitats de les persones de rebutjar segons i quines interdependències que es consideren humiliants o feixugues i, d'aquesta manera, evitar la "violència simbòlica del do" (Messa 2018:102) dels préstecs interpersonals.

Lluny de romantitzar els deutes interpersonals, les dones es troben fent malabarismes entre accedir a préstecs de les seves xarxes i conservar la seva dignitat. Montserrat, metge de 45 anys i resident al barri de la Sagrera, que ha rebut diversos préstecs personals —alguns d'ells donatius en forma de préstecs per evitar impostos—, dels seus pares i sogres, perquè ella i la seva parella poguessin comprar una casa i renovar-la, explica aquesta tensió:

"Quan ens va deixar els diners del pis. Sí que li vaig dir a Carlos. Li vaig dir: 'A la primera que sentis qualsevol retret d'això, li tornem la pasta i veurem com ho fem. Però passo que hi hagi res'".

66 D'altra banda, si els rols s'alternen, es modulen les diferències d'estatus, generant interdependències més igualitàries (Godelier 2004, citada a Sabaté 2022).

En definitiva, el deute és un recurs clau en la cerca de l'autonomia de les dones. No obstant això, en determinades trajectòries econòmiques amb determinades condicions d'existència, el deute tendeix a amplificar la dependència.

4.4.2. DEUTE I EXERCICI DE DRETS

Si, com hem dit, gran part dels deutes de les dones amb les quals hem parlat s'han produït per garantir l'exercici de drets, com l'habitatge, l'alimentació, les cures, la sanitat o l'educació en un context en què aquests són vulnerats, també és cert que el fet de tenir deutes ha tingut efectes negatius en l'exercici d'aquests mateixos drets. Aquest efecte no desitjat torna a succeir en el moment de la devolució, perquè els deutes, perquè no continuïn augmentant, necessiten ser reemborsats. Per això, no només hem de mirar els efectes que genera no pagar els deutes, sinó també els que es produeixen en l'esforç de pagar-los.

A continuació, examinem les afectacions sobre l'exercici del dret a l'atenció, l'habitatge i l'alimentació:

4.4.2.1. Dret a les cures

Com hem anat argumentant, bona part dels deutes que contrauen les dones van dirigits a les cures[67], entenent-les en el seu sentit més ampli de sostenir i atendre el benestar i la vida pròpia i dels altres. És en aquest sentit que hem assenyalat la idea que el treball del deute és un treball adreçat a les cures. El deute et permet descansar, el deute et permet donar un regal a un ésser estimat, el deute et permet cuidar la teva salut mental i física i la dels altres, el deute en forma de remeses permet que una cosina llunyana doni a llum de manera segura, el deute et permet proporcionar una llar segura a la canalla.

Recentment, Isabelle Guerin, Santos Kumar i Govindan Venkatasubramanian (2023) han proposat pensar les tasques que impliquen deute, com una feina en si mateixa. Perquè manllevar, retornar, comptar, calcular, controlar i pagar, entre moltes altres tasques, són activitats que consumeixen temps, requereixen habilitats, coneixements, competències alhora que creen valor d'ús i valor d'intercanvi. Però, a més, **el treball de**

67 Per *cures ens referim a aquelles activitats que regeneren el benestar físic i emocional de les persones de manera quotidiana i generacional (Pérez Orozco, 2014:92).

deute és un "treball de cures", igualment feminitzat, privatitzat i invisible que la resta del treball domèstic i la sostenibilitat de la vida quotidiana, que recau principalment en les dones, i més encara en les dones de classe treballadora i de categories subalternes, que el duen a terme en absoluta invisibilitat des de les seves llars i xarxes. Pensar en les tasques que exigeix el deute com a treball de cures també ens permet pensar en els efectes particulars que genera aquest treball en la vida de les dones.

En primer lloc, les dones amb qui hem parlat assenyalen que estan **esgotades de "treballar per al deute"** i del **"treball del deute"**, és a dir, ja sigui pel treball extra que fan per obtenir ingressos o pel treball no remunerat que exigeix la gestió del deute. En aquest sentit, moltes de les dones amb les quals vam parlar van expressar un sentiment d'esgotament i sacrifici d'haver de mantenir les seves famílies. Els deutes en què incorren aquestes dones, sens dubte, ajuden a fer que se sostinguin les seves xarxes domèstiques, però també compliquen la vida d'altres que han de compartir els escassos recursos que tenen. Un clar exemple és Isabel, que a més de la seva jornada completa com a cambrera en un restaurant treballa dues vegades per setmana com a netejadora domèstica de manera informal i, tot i això, poques vegades aconsegueix arribar a final de mes. Isabel explica que entre la càrrega de treball extra i la feina d'ajustar i aconseguir més crèdits, juntament amb la preocupació pel reemborsament, es tradueix en cossos **sobreexplotats i esgotats**:

> *"Estrès físic, mental. O sigui, perquè, per molt que treballis, et mates treballant, és cansament físic, i sempre que hi penses és psicològic també. Per exemple, quan estava pagant el meu pis, gairebé no dormia, no dormia perquè continuava girant el cap pensant que faria, anar a la Plataforma (d'Afectades per la Hipoteca), buscar aquest paper o anar al banc. Al banc no em donen solucions, a la plataforma ningú no m'acompanya, no tinc diners per pagar un advocat, que potser, si tens diners per pagar un advocat, llavors encara. Però si no tens diners per pagar-ne un, no dorms. Creus que perdràs el pis. Penses: on aniré? Què faré? Vull dir, és estressant i es passa malament".*

Com Isabel, la majoria destaquen l' **esgotament, l'estrès i l'ansietat** que produeix el deute i el treball de deute, sobretot quan no hi ha recursos per poder fer les amortitzacions i els cobradors de les entitats financeres no paren d'assetjar. Informen d'insomni, atacs de pànic, pèrdua de cabells i problemes estomacals com úlceres.

Com a regla general, aquestes dones amb economies precàries i endeutades han restringit moltes de les seves despeses personals a favor del pagament del deute. Les despeses relacionades amb el que tothom pot considerar **autocura**, des d'agafar dies per descansar, anar a la perruqueria o comprar-se roba bonica, han passat a un segon pla. Juntament amb aquestes despeses, altres activitats relacionades amb l'oci i la sociabilitat s'han tornat més infreqüents per a algunes d'aquestes dones endeutades. Moltes van indicar que deixaven de menjar fora o que gairebé no participaven en celebracions. De fet, algunes indiquen cert aïllament social derivat del seguiment escrupolós de les despeses per complir amb els reemborsaments. Així ho explica Isabel:

> *"[Ja no vaig] a sopar amb amics i tot això. Perquè són coses que feia quan podia, però tenint deutes a afrontar, no. Vull dir, hi ha moltes coses que t'has de treure. O sigui, perquè dius: és que si no arribo a final de mes, si he de sortir amb amics, he de gastar uns 100 €, i necessito aquests 100 € per al meu dia a dia. Així que... No. No em passa pel cap".*

El deute i el treball de deute també poden afectar les responsabilitats de cura d'aquestes dones i, de fet, és un dels aspectes que més ansietat els genera. Algunes d'elles ens han explicat com la pressió del pagament i la feina que comporta, de vegades és incompatible amb les seves responsabilitats de cura cap a les seves famílies. Isabel ho sap molt bé, perquè moltes vegades es troba en situació de reembossar els deutes o enviar remeses a la seva família al país d'origen per garantir-los aspectes de la vida com l'alimentació, l'educació o la integritat. No poder fer-se càrrec d'aquesta responsabilitat de tenir cura de pagar els deutes genera molta ansietat:

> *"Tot el temps t'estàs escalfant el cap, estàs treballant i no veus el que estàs fent. Vull dir, perquè quan cobres, els teus diners se'n van, tan prompte com cobres, els teus diners se'n van. O sigui, de vegades m'asseia i em preguntava: què estic fent aquí? Estic treballant. Hi ha mesos... Quan la meva mare era viva, hi havia mesos que ni tan sols li podia enviar 20 euros. És dur, és dur, perquè estàs en un país... Se suposa que hauries d'haver anat a buscar alguna cosa millor, perquè si estigués bé al meu país, no seria aquí. Però he deixat el meu país per venir a buscar una vida millor, per poder ajudar la meva família i que la meva mare estigui allà... De vegades em passo un mes, dos mesos, sense poder enviar ni 50 € perquè només he de pagar: treballo, pago, treballo, pago. Això et mata per dins".*

Altres dones també han expressat l'ansietat que senten per no poder tenir cura d'altres persones com voldrien a causa del deute. Rosa o Wendy sovint es troben en una tessi-

tura tensa i desagradable d'haver de triar si pagar els deutes o, per exemple, fer regals als seus fills per Nadal, o enviar una remesa a una filla adolescent en el seu país d'origen.

En un sentit similar, Lucía troba a faltar el moment en què estava lliure de deutes i podia mostrar afecte al seu entorn proper amb regals i invitacions que els diners fan possible. Ho expressa així:

> *"A mi, per exemple, una cosa que també em fa sentir malament és el judici de la gent que pensi, per exemple, que no soc generosa, no? (...) Perquè, per descomptat, si no és com... Hòstia, és que no tindria cap problema a convidar a tal cosa. Però és clar, és que no puc. Vull dir, no és, no és com dir-te que no. (...) Intento fer l'exercici de no sentir-me malament més, de recordar-me que quan tinc diners soc una persona generosa, com si no fos un rotllo d'aprofitar-se de la penya, saps? Com si fessis aquest exercici realment profund de sí, ja ets bona gent".*

Quan hi ha problemes amb la devolució, el deute també pot esdevenir una causa de tensió entre habitants de la llar i un motiu de conflictes a la llar. Un parell d'elles ens van dir que necessiten estar controlant i vigilant els "diners de la casa", perquè la canalla i les parelles no en facin un ús no desitjat. Això els situa en la incòmoda **posició d'hipervigilància**, en relació amb altres residents, i reforça les característiques negatives relacionades amb el seu gènere: que són controladores, molestes, etc. (Motta i Neiburg 2023).

4.4.2.2. Dret a l'habitatge

Com vam esmentar al començament d'aquesta obra, la majoria dels deutes contrets per les llars al Nord Global, i també a Barcelona i la seva Àrea Metropolitana, es destinen a l'exercici del dret a l'habitatge, un dret reconegut, però vulnerat, entre altres coses, per les polítiques que han subordinat l'habitatge als interessos dels mercats financers, convertint-lo en un actiu financer atractiu per a l'especulació.

D'aquesta manera, no és estrany que moltes de les interlocutores d'aquesta recerca hagin necessitat endeutar-se per exercir el seu dret a l'habitatge, ja sigui per afrontar el dipòsit d'una casa, pagar lloguers que s'han disparat o intentar adquirir un immoble mitjançant hipoteques.

No obstant això, la precarietat i el pes de la devolució dels seus deutes també han tingut efectes indesitjables en el seu exercici del dret a l'habitatge. Sophia, per exem-

ple, desbordada pel reemborsament del seu préstec estudiantil, es va veure obligada a traslladar-se a un barri lluny del que fins llavors era la seva vida quotidiana per accedir a un lloguer més accessible. D'altres, com Rosa, que no va poder fer front a la hipoteca, es van trobar tornant a viure amb familiars, mentre que d'altres, com Carmen, han començat a rellogar habitacions. La majoria també assenyalen que pel pes del deute han reduït les despeses associades a les condicions d'habitatge de l'habitatge, especialment la temperatura.

En els casos en què el reemborsament del lloguer o hipoteca no s'hagi pogut fer dins del termini, les dones han perdut casa seva i el projecte vital adjunt a ella (Rosa, Isabel, Wendy, Silvia). Els efectes de l'impagament, a més, també han afectat els familiars que van fer garanties o copropietaris, havent de respondre al deute i de vegades també essent vulnerat el seu exercici del dret a l'habitatge. A més, com veurem a continuació, la inserció en els sistemes d'informació de crèdit, més coneguts com a fitxers morosos, a conseqüència dels impagaments, també vulneren l'accés al lloguer de les persones deutores.

4.4.2.3. Dret a l'alimentació

Algunes dones cobreixen les seves necessitats alimentàries amb targetes de crèdit, préstecs de consum, fiats en botigues i préstecs informals d'amistats i familiars.

Tots ells diuen que han notat i han patit la pressió inflacionista que ha afectat especialment els aliments. Es calcula que productes bàsics com l'oli, la farina, el sucre, la llet, els ous i les verdures fresques han augmentat entre un 20 % i un 50 % anual el febrer de 2023[68]. Precisament per la indispensabilitat dels aliments per a la vida, l'augment dels preus dels aliments pesa més sobre les llars més precàries, que han de garantir aquesta dimensió de qualsevol manera. De vegades és el resultat de no pagar els deutes, amb les conseqüències que això comporta. Això li va passar a Sílvia, que va haver de triar entre menjar o pagar el lloguer del local.

De fet, és pel seu caràcter fonamental per a la vida que aquestes dones practiquen diverses estratègies per aconseguir els aliments necessaris: des de buscar el menjar més

68 Per obtenir una anàlisi més detallada de com la inflació ha afectat la cadena alimentària, vegeu: Narotzky i Martínez (2023).

barat, demanar ajuda a l'administració o a un familiar, fins a robar als supermercats, entre moltes altres. El deute és una estratègia més per cobrir aquestes necessitats.

I de nou, la pressió per pagar els seus deutes també fa que moltes d'aquestes dones hagin d'ajustar les seves necessitats alimentàries i es multipliquin les avaluacions sobre què i sobre les necessitats alimentàries de qui són prescindibles o essencials. En general, parlen d'autoimposades formes d'austeritat i renúncia material. Tot i que ningú ha arribat a mancar d'aliments, moltes assenyalen que han canviat els seus hàbits alimentaris i culinaris, han reduït el consum d'aliments més cars, com la carn o el peix, han substituït les marques per línies blanques o els aliments frescos per processats. També parlen de l'aprofitament d'aliments, com ara trencar un filet en trossos petits i distribuir-lo.

La creixent necessitat de les llars d'obtenir aliments en aquest context inflacionista ha estat explotada pels intermediaris alimentaris, que es lucren amb la inseguretat alimentària de la població. Bàsicament, els supermercats i les botigues venen el que solien llençar per mitjà d'aplicacions com *Too Good To Go*. Els clients compren paquets de menjar sense saber què contenen, suposadament a preus més barats. Rosa, per exemple, diu que utilitza aquestes aplicacions per poder donar "gustos" als seus fills.

Finalment, també esmenten que intenten reduir el temps de preparació dels aliments per estalviar en el consum d'electricitat o gas, o que ja no utilitzen, per exemple, el forn. D'altres han comentat que han punxat la llum per assegurar aquests consums.

4.4.3. LA VIOLÈNCIA DELS PROCEDIMENTS LEGALS DELS IMPAGAMENTS FINANCERS: SENSE POSSIBILITAT REAL DE REACCIONAR

Hi ha un sentit comú generalitzat que diu que d'un dia per l'altre totes podem arribar a una situació de sobreendeutament[69], entenent-ho com la incapacitat de la persona deutora per pagar els deutes. Pot semblar un discurs de solidaritat amb aquelles que no poden fer front als seus deutes, dir que una pèrdua de treball o una malaltia pot portar a qualsevol persona a aquesta situació. Però, com adverteix Ana Perrin Heredia (2009), aquesta tesi ajuda a la sensació d'inseguretat i contribueix a generar la il·lusió que el deute és producte de la contingència més que de l'estructura econòmica. A més, aquesta visió "providencial o aleatòria" del deute reforça l'acceptació de les classes treballadores d'aquest ordre econòmic que les empobreix.

Com hem vist en les diferents trajectòries del deute mostrades: no són els "accidents" els que els porten a una situació de sobreendeutament, sinó les "trajectòries econòmiques", basades en condicions desiguals d'existència. Els "accidents", en tot cas, precipiten la caiguda. D'aquesta manera, a més del fet que algunes dones han tingut accés a un deute més car, també han tingut més probabilitats de tenir problemes de reemborsament, perquè els ingressos estables, els drets socials i també els recursos familiars són essencials per complir amb els requisits de pagament.

Els efectes particulars a què són sotmeses aquestes dones un cop cauen en impagament són diversos. Afectacions que dificulten la seva autonomia i impedeixen l'exercici dels seus drets. Un cop passat això, s'obre un procediment legal que impedeix que aquestes dones reaccionin. Fins i tot les castiga més. Sense les proteccions ràpides i efectives que sí que tenen les classes altes, com la riquesa o l'estalvi, és gairebé impossible que aquestes dones puguin complir els nous requisits de refinançament del deute en els termes exigits per les entitats financeres.

---

69 Moltes autores han assenyalat que el concepte de *sobreendeutament* és una mica vague i sovint confús (vegeu, per exemple, Guerin, Roesch, Venkatasubramanian i Kumar, 2014). No entrarem aquí a fer una crítica a la categoria de sobreendeutament. Per ara, n'hi ha prou amb dir que el debat sobre això es refereix a un sobreendeutament centrat en l'individu i enfocat en l'economia informal, deixant de banda el fet que els deutes es basen en àmplies xarxes domèstiques i en economies informals. A més, i de manera intuïtiva, tothom està d'acord que el sobreendeutament es produeix un cop s'ha incorregut en un deute excessiu. Però què vol dir *excessiu i on és el llindar? Qui defineix el significat i la gravetat del sobreendeutament? En nom de qui? Quins indicadors importen i per què? Quina hauria de ser la unitat de mesura? Què constitueix un deute "dolent" i un deute "bo"?

Aquest procediment legal d'impagament els torna a castigar, les arrossega a situacions d'exclusió i violència i les deixa en una posició de dependència i vulnerabilitat, on els deutes esdevenen perpetus. A més, tot i que des de l'any 2015 a l'Estat espanyol amb la llei de Segona Oportunitat existeix un mecanisme legal per cancel·lar o reduir els deutes, les dificultats d'accés a la llei fan que les persones deutores tinguin molt poques opcions per escapar dels seus deutes.

La conseqüència més immediata de l'impagament és que **els interessos augmentin** i el deute continuï creixent fins que la deutora accepti les condicions fixades per l'entitat. Isabel, Rosa, Wendy i Lucía, que actualment tenen impagaments, han intentat renegociar els seus deutes, però amb poc èxit. Rosa, per exemple, ha proposat restaurar els seus pagaments a Cofidis després que li diguessin que en poc més d'un any el deute acumulat ha augmentat de 3.000 a 7.000 euros. Tot i que la Rosa només va treure 2.000 euros del crèdit i va deixar la resta al compte perquè es poguessin fer els pagaments, després d'estar sense feina, no va poder fer front a les següents quotes. Tot i que va intentar explicar la situació, els treballadors de Cofidis només li van donar l'opció de pagar la meitat dels diners que deu a la vegada, cosa inviable per a les dones en la situació econòmica de Rosa.

Tampoc Lúcia ha aconseguit renegociar el deute de 300 euros d'un préstec ràpid que va contractar amb Money Man. Per missatges de text que rep, sap que en menys d'un any el deute ja és gairebé de mil euros. No obstant això, com que no té aquesta quantitat de diners i no vol dir a ningú que li deu aquests diners, Lucía tira endavant, amb l'esperança que aviat arribin temps millors. També Isabel i Wendy, en aquell moment, van intentar negociar el deute, però mai van rebre una solució factible per a la seva situació, cosa que les va condemnar a un deute perpetu.

A més del fet que el deute no para de créixer, la segona conseqüència immediata del deute és l' **assetjament telefònic** que comencen a patir les deutors tan aviat com deixen de pagar. Les dones entrevistades que han passat per això descriuen la situació com aclaparadora i violenta. Els truquen cada o els envien missatges amb què les amenacen amb iniciar **processos judicials**. De moment, pel que saben, són només amenaces.

Després d'un temps, i si el deute és d'una quantitat relativament gran, poden començar els embargaments amb conseqüències que van més enllà de les materials. A Isabel li

van embargar la nòmina durant un temps, la qual cosa va comprometre la seva capacitat de pagar la hipoteca. Va caure en impagament i va perdre la seva llar. A Rosa també li van embargar la nòmina, fet que la va empènyer al sector informal del mercat laboral com a estratègia per preservar el seu salari íntegre.

Una altra conseqüència desastrosa per a l'economia d'aquestes dones va ser que van introduir els seus noms en els **fitxers de morosos**. Els efectes d'això són, d'una banda, que no tenen accés o tenen un accés més restringit als préstecs de les entitats financeres formals, la qual cosa, a més d'encarir els seus futurs crèdits, les empeny cap al sector informal o a dependre de la voluntat de les persones properes que els presten o els fan de prestanoms. Però les conseqüències d'estar en la llista de morosos no acaben aquí: la inserció en una d'aquestes llistes té conseqüències fins i tot en l'exercici del dret a l'habitatge. Isabel, per exemple, ha vist com no li llogaven pisos per això, cosa que la va empènyer a la informalitat:

> *"Després de perdre el pis, vaig estar buscant. Vaig deixar papers, documentació en moltes agències, a totes em van dir: 'et trucarem'. Vaig anar a veure els pisos, m'agrada aquest, em van demanar tota la documentació, la vaig portar, però no em van trucar ni res. Estava al pis, llavors, encara mirant a veure si el recuperava o no, i hi havia una gestora de la comunitat. I un dia, en una reunió que vam fer a la seva oficina, em va sentir parlar amb una altra veïna sobre el tema i després em va dir: 'No volia escoltar, però és clar que t'he sentit parlar, quin problema tens?' I li ho vaig explicar. Li vaig dir: 'Estic buscant un pis de lloguer perquè estic a punt de perdre el pis, estic parlant amb el banc'. I em diu: 'Uf, jo abans llogava pisos (...) però amb aquest problema que tens no et llogarà cap immobiliària'. I vaig pensar que potser per això ja no em trucava ningú. I ningú no em diu 'no et podem llogar un pis', només em diuen 'et trucarem, et trucarem'. Havia deixat papers en un munt d'agències immobiliàries i cap d'elles no em va trucar més. De fet, on estic ara he entrat gràcies a un amic, perquè el pis era seu, de lloguer".*

La introducció en aquestes llistes de morositat també impedeix poder contractar serveis com la telefonia. Rosa, per exemple, després que li tallessin la telefonia i internet per impagaments a Orange, no va poder contractar un nou servei amb una altra empresa, la qual cosa va provocar que els seus fills tinguessin greus dificultats per seguir les classes en línia durant els mesos de confinament. Wendy també assenyala la dependència personal a la qual estan sotmesos a conseqüència d'entrar en aquestes llistes:

> *"No, la veritat és que no puc, ni tan sols una línia telefònica a casa. Sincerament, res de res. Ni línia telefònica, perquè apareixes com a morosa, no t'ho permeten. Vull dir, no em deixen. He de demanar-ho tot a algú altre, saps?"*

En definitiva, els casos d'aquestes dones mostren que una vegada que una dona en situació de precarietat i sense proteccions socials té algun impagament amb una entitat financera, és difícil, si no impossible, reunir les condicions per refinançar i liquidar el deute. El procediment legal que s'obre amb l'impagament els empeny a la informalitat creditícia, laboral i d'habitatge, la qual cosa les situa en una situació més vulnerable i de dependència. En aquestes circumstàncies, i sense lleis accessibles, els deutes i els impagaments poden esdevenir crònics i acabar reforçant encara més les desigualtats preexistents.

4.5. (Des)obediència financera. Com resisteixen les dones enfront del deute?

Totes les dones amb les quals hem parlat es queixen dels seus deutes, però la majoria no es rebel·la contra ells, o això sembla. En general, totes elles consideren **immoral i incorrecte deixar de pagar-los**. L'obligació de reembossar pot considerar-se una obligació moral profundament arrelada (Sabaté 2016, 2018, 2019), no necessàriament perquè els principis neoliberals governin la subjectivitat dels deutes (Lazzarato, 2011, 2013; Mirowski 2013), sinó perquè els instruments de crèdit formen part d'una complexa xarxa d'obligacions familiars que repensen el significat i les conseqüències del deute i fan gairebé impossible no reembossar (Palomera 2014a; 2014b).

De qualsevol manera, la **morositat**, a més de ser una condició perillosa o arriscada, és una condició **indesitjada i estigmatitzada**. Les protagonistes de la recerca combinen l'impagament amb la irresponsabilitat i un sentiment permanent d'inadequació amb la seva suposada condició d'adults i fins i tot de mares. Abril expressa d'aquesta manera la seva necessitat de pagar els deutes amb els seus éssers estimats per una qüestió de **dignitat i per sentir-se adulta i independent**:

> *"O sigui, quan puc, és a dir, quan realment no he tingut com després, jo què sé, algun altre ingrés de diners extra o tal, sí que l'he retornat, més per una qüestió com de la dignitat. És a dir, també vull sentir-me adulta, independent i no com sempre dependent, oi?"*

No és l'única. Moltes van replicar aquesta mateixa idea. També Lucía que, a més, introdueix la qüestió de la individualització de la responsabilitat del deute i el seu poder de **culpa i vergonya**:

> *"Com que al final acaba sent tot una moguda teva, de que tu ho fas malament, de la teva mala gestió, de que ningú més t'hagi dit que té deutes, llavors et sents com una adulta desubicadíssima, que està fatal, que a més és mare i tal".*

Excepte els deutes hipotecaris, que no es consideren deutes estigmatitzadors, sinó el contrari: reben elogis i suport de la família i les amistats, la resta de deutes produeixen **judici** i vergonya. Tenir deutes de subsistència es considera un fracàs personal. En aquest sentit, és vergonyós que se'ls descobreixi com a deutores. És vergonyós que se sàpiga que no tenen prou diners i, més encara, que se sàpiga que tenen deutes i que no són capaces de pagar-los. En moltes ocasions, però no en totes, hi ha culpa per ser deutora, per no haver fet les coses suposadament com haurien de fer, per assumir mals administradors o per ser tan incultes com per no entendre el llenguatge financer.

Tot i que senten comprensió pels seus éssers estimats, també se senten jutjades. La majoria, com Lucía, eviten aquestes converses tant com poden, però no obliden els seus deutes:

> *"Sempre és un tema que m'esforço molt per evitar. Perquè, per exemple, amigues que són superamigues, que em diuen 'amor, què passa? Vinga, seu, digue'm com vas de pasta, què passa, no?'. Doncs bé, l'altre dia amb l'Antonia va ser així, d'això fa no més d'un mes i va ser una cosa així, no? I era com 'tia, és clar, no t'enganyaré, ets la meva germana, però era com... uau'. Saps? És terrible per a mi parlar d'aquest tema".*

I és aquest poder de culpa i vergonya amb el qual la majoria viu els seus deutes, que fa que els visquin en **solitud i discreció**, o almenys dins de la seva xarxa de confiança, que és a què s'enfronten en el dia a dia. I, no obstant això, moltes se senten alleujades després de les entrevistes, de poder parlar sense ser jutjades sobre els seus deutes.

Com dic, pocs es rebel·len obertament contra els seus deutes. És probable que la capacitat de rebel·lió depèn en gran manera de l'estatus de l'individu i dels recursos socials i materials que sigui capaç de mobilitzar. Una de les que es va rebel·lar va ser Sílvia. Quan va arribar l'ordre de desallotjament per l'impagament del lloguer, es va dirigir al **Sindi-**

cat de Barri del Poble-sec, que coneixia per la seva activitat militant al barri. Van aturar el desnonament, i després va aconseguir que s'asseguessin i renegociessin el deute:

> *"Sí, és clar [els coneixia]. Gent del barri. És clar, vaig anar al sindicat. Llavors, és clar, de sobte qui escriu és l'administrador de les finques, que, de fet, els vam escriure des del Sindicat i no es van voler asseure a negociar fins que es va aturar [el desnonament]. Vull dir, després que el desnonament s'aturés, va ser com: Ah! D'acord, ara sí, parlem-ne".*

Rosa també s'ha rebel·lat obertament. Després d'haver de lliurar les claus de casa seva, Rosa va anar a la **Plataforma d'Afectades per la Hipoteca (PAH)** de l'Hospitalet. Gràcies a ells va obtenir informació sobre edificis buits propietat de bancs. També aconsellada per ells, va acudir als tribunals perquè li anul·lessin un préstec que tenia contractat per a l'entrada de la hipoteca. Rosa va aconseguir que li perdonessin el deute per ser una família en condició de vulnerabilitat. Actualment, okupa una casa, on viu amb el seu marit i dos fills. Després dels intents de desallotjament que s'han aturat amb la gent de la Plataforma, Rosa té l'esperança que més aviat que tard puguin negociar un lloguer social.

Isabel també ho va intentar quan va començar el malson de l'impagament de la hipoteca. Va mirar a internet els horaris de trobada de la Plataforma i va assistir a una assemblea. Allà li van donar instruccions sobre com procedir. No obstant això, diu que l'assistència a la PAH era incompatible amb la demanda de feina al restaurant i que, en conseqüència, va haver de deixar l'assemblea:

> *"Vaig anar a la Plataforma d'Afectades i em van dir 'ves al Banc Central, ves a veure quin deute és, ves-hi'. [Els vaig respondre] 'No sé on buscar aquest paper', [em van dir] 'busca no sé què'. I cada dilluns que havia d'anar a les reunions de la Plataforma d'Afectades, havia d'estar demanant permís a la feina per anar a les reunions. Al final vaig dir: 'o la feina o el pis'. Si perdo la feina, tampoc podré recuperar el pis. Total, que ho vaig deixar".*

Més enllà d'aquests moviments per l'habitatge, i del col·lectiu ocasional organitzat al voltant de l'impagament de subministraments bàsics, dels quals les dones estudiades no tenien constància, no observàvem moviments socials organitzats al voltant de l'anul·lació de deutes de consum.

El que sí que observem és alguna proposta col·lectiva destinada a **socialitzar el deute i treure'l de casa**. Teresa, per exemple, va fer una campanya de *finançament col·lectiu o*

crowfunding per demanar suport per al seu bar. Aquesta pràctica aconsegueix visibilitzar el deute i desindividualitzar-lo, però en sentit estricte, no desobeir-lo.

En el cas d'Isabel, també es van identificar pràctiques alternatives d'estalvi i crèdit, dins dels sistemes coneguts popularment com a tontines i que solen portar a terme la població migrada[70].

La manca de lleis efectives i ràpides també desanima les dones a emprendre accions legals sobre els seus deutes. Sophia, per exemple, va intentar declarar-se en fallida, però va recular perquè ho va considerar arriscat:

> *"Vaig pensar en això cap al final. Bé, no, cap a la meitat dels deutes. Em vaig informar de la possibilitat de declarar-me... No sé com es diu, quan ja no pots pagar. En fallida! No ho sé, però hauria significat, vull dir, que era massa risc i vaig decidir que no, que m'espavilo i em busco la vida i ho continuo pagant. Que això tindrà un final després de tot".*

En aquest context, també hi ha qui com Lucía es planteja la possibilitat de resoldre els seus deutes per mitjà d'agències privades, que prometen que si paga poden cancel·lar els deutes:

> *"Per descomptat, és només que ho deixo passar, en plan: Déu meu, quan he de fer front a això? De quina manera? I de tant en tant em truquen des d'un número estrany que és un mòbil o des de Madrid i no ho entenc. Per descomptat, això és el que em genera... A part que és una cosa superabsurda, que és que eren 300 €, que s'ha convertit en no sé què. Després vaig contactar amb uns advocats, un sindicat que et diu que et paguen el deute i que els pagues un percentatge. Llavors m'hi vaig posar en contacte, però no me n'assabentava bé, saps, una mica de ui, quin pal, quin estrès. Saps com fer com que no existeix? Rollo, això no està passant".*

D'altres, com Wendy, diuen que senten **por** del simple fet d'anar a demanar o de conèixer la situació actual del seu deute: *"Perquè tinc por d'anar-hi. Que em diguin que és un deute enorme. Que no sé com sortir-ne".*

Al final de les entrevistes, a punt d'apagar la gravadora, sempre es preguntava a les interlocutores sobre què havia de venir. Per saber què esperaven del futur i si imaginaven

---

70 Per a més informació, vegeu: Sow, P. i Teté, K. (2007). *Estalvis populars africans a Catalunya: tipus i formes de pràctiques financeres submergides dels immigrants*. Barcelona: Fundació Bofill. https://fundaciobofill.cat/uploads/docs/2/p/f/g/c/6/4/a/f/1540.pdf.

un futur lliure de deutes. En les seves respostes es van observar **friccions** (Rubin 2015) o **formes de microrresistència individual i familiar** que no s'havien tingut en compte com a tal i que es desenvolupen fora dels moviments organitzats dels deutors. En concret, es referien a estratègies d'anul·lació del deute.

Així, es va observar, per exemple, que ni Wendy, Rosa, ni Isabel tenen cap esperança real, ni molt menys un pla econòmic que les porti a pagar els seus deutes financers i que, més aviat, dipositen la seva esperança i organitzen les seves vides per sobreviure mentre els deutes prescriguin un dia. Diuen que si els toqués la loteria o tinguessin una herència, ho pagarien, però són conscients de les poques possibilitats que això passi. També ho explica així Rosa:

> *"Imagina que la cosa continua [el deute creix]. Llavors et dic que moltes vegades penso que si em toca la loteria algú em diu: 'mira, et deixo l'herència', sortiria de tots els embolics; però si no, treballant normal no podré, ja saps".*

D'altres, com Wendy, argumenten aquesta desobediència per pagar el deute perquè els emmarquen com a deutes **abusius i enganyosos**. En la conversa, transita d'un sentiment de vergonya a un d' **indignació**. Ella, que té un impagament amb targeta *revolving*, en el qual sembla que la quota ni tan sols cobreix els interessos —fet que provoca que el deute continuï creixent sense fi—, ha comunicat obertament a Cofidis que no té intenció de pagar el crèdit:

> *"El que passa és que em vaig cansar i li vaig dir: 'És que m'esteu cobrant el triple d'això'. I l'última vegada els vaig dir: 'em canviaré de compte i no em cobrareu res, perquè com que m'esteu cobrant massa. Vam decidir que era una quantitat i ara és una altra'". Em va dir que aniríem a judici. I dic: 'Bé, doncs truqueu-me on vulgueu i hi aniré. Tu explica la teva i jo explicaré la meva'. Perquè tot això m'ho van enviar en paper. Tot això m'ho envien a casa. I hi havia el contracte de la quantitat de diners, vull dir, aquí està la quantitat que suposadament havia de pagar i el temps que era. I el temps s'ha allargat i s'allarga, però mai acabo de pagar-ho. Així que cada vegada que els diners encara hi són, com que no es mouen, saps? (...) M'he fartat d'això. Llavors vaig canviar de compte i no vaig tornar a pagar mai més. I saps què? Aquest deute està creixent, però també hi vaig fer prou. (...) Doncs no sabria dir-te [quant de deute és] ara mateix, perquè fa temps que no ho demano, però ja no em truquen ni res".*

Isabel també es va rebel·lar per pagar el deute hipotecari del seu nebot, en el qual figurava com a copropietària, perquè entenia que aquest deute no és el seu:

> *"Jo dic, si fos el meu deute, diria que veig com arreglar-ho, encara que... jo què sé, encara que hagi de fer feina com un ase, que ja ho estic fent. Perquè he de sobreviure aquí. No tinc pares que em puguin ajudar, ni germans ni res. Estic en un país estranger, he de treballar. Però si tinc problemes, sé que és el meu problema. No és que hagi de menjar els problemes d'altres persones sense tenir-hi art ni part.*

L'esperança que els deutes prescriguin o deixin de tenir efecte es basa en conjectures, càlculs i temptejos que fan en funció de la informació de què disposen i de les experiències d'altres deutores. Rosa parla d'anys de prescripció segons l'import del deute. Isabel explica que l'important és el tipus de creditor. Ella, per exemple, veu amb esperança que el seu deute ha passat a mans d'Anticipa, un fons voltor, perquè creu que més enllà de l'assetjament telefònic tenen poca o cap forma legal de prendre mesures contra ella:

> *"M'imagino que [si no agafen més] és perquè el deute és al fons. Que legalment no tenen, crec, el poder per entrar en el compte de ningú. Si el deute encara estava en un banc, llavors sí que podrien prendre'm diners".*

D'aquesta manera de sobreviure amb deutes, esperant que algun dia prescriguin, el que fan és ignorar, amagar la seva identitat i fins i tot mentir a les entitats financeres. Isabel, per exemple, ha optat per dir a les entitats financeres que és una altra persona i que Isabel ha tornat al seu país:

> *"Em truquen cada dia i em diuen que hi ha un deute. Abans els deia: 'Mira, aquest deute no és meu', i em responien: 'Sí, però està al teu nom, has d'assumir la responsabilitat, no sé de quant'. Darrerament, quan truquen i pregunten per Isabel, els dic que Isabel ja no és aquí. L'altre dia un noi em diu: "Bé, aquest és el número de telèfon que tenim aquí. Com és que el tens tu?' I li dic: 'perquè era la meva companya de pis. Va marxar i em vaig quedar amb el número de telèfon'. 'Bé, et continuarem trucant perquè és el número que tenim aquí. Si no vols que et truquem, canvia el número i passa'l al teu nom'. I li dic: 'D'acord'. Així. Truquen i jo els dic 'no és aquí'. Perquè ja m'he cansat d'això. 'No, és que hi ha un requeriment legal i no sé què'. I jo: 'D'acord, ja li transmetré el missatge'.*

També prenen les mesures que poden en el seu banc perquè els financers i proveïdors no els desposseeixin dels seus pocs recursos. Treure tots els diners en efectiu, evitar les domiciliacions o rebutjar les ordres de cobrament són tàctiques dins d'aquesta àmplia estratègia d'elusió. Alguns també opten per treballar de manera informal per evitar embargaments de la nòmina.

Mentrestant, el que els preocupa, a la pràctica, no és viure eternament endeutades, sinó poder continuar tenint accés als crèdits, encara que siguin els més abusius. Expliquen que introdueixen el seu nom una vegada i una altra a les pàgines en línia per veure si hi tenen accés. La importància d'accedir al crèdit per garantir la supervivència de les llars és crucial per a les llars amb ingressos baixos. Tant és així que algunes es plantegen **vies il·legals** que, a canvi d'una mica de diners, els permetria sortir de la llista de morosos durant uns mesos, el temps suficient per tornar a demanar crèdits que no esperen tornar. Rosa està pensant en això, encara que no se'n refia de com és possible que això funcioni.

L'última opció és tornar al seu país o **migrar** a un altre lloc com a forma d'escapar dels deutes o d'una vida endeutada. Abril, Isabel i Rosa ho valoren cada dia.

En definitiva, la manca d'alternatives col·lectives, així com de lleis i institucions que protegeixin amb eficàcia i celeritat les persones deutores, fa que les alternatives que tenen a escala individual siguin limitades i de vegades contraproduents per a la reproducció de l'habitatge. En qualsevol cas, perquè els deutes es converteixin en un recurs per a tota la vida, és imprescindible que estiguin regulats i que es complementin amb mesures de protecció social estructurals àmplies, a més de garantir formes en què les deutores puguin, en determinades circumstàncies, escapar dels seus deutes. I, per descomptat, l'acció col·lectiva per visibilitzar el deute financer i mostrar-lo com el que és: un dels mecanismes privilegiats d'extracció de valor i explotació de la nostra època. Un cop fet això, estarem més a prop d'enunciar **el deute financer com un problema comú.**

4.6. Reflexions finals des del cor de la bèstia: deute, cures i capitalisme

Les teòriques feministes han estat mostrant durant dècades com el treball invisibilitzat de les dones —sovint ignorat com a cures— és un element crucial, no només per entendre com les persones sostenen les seves vides, sinó també per entendre com es reprodueix la societat en general i com prospera l'economia capitalista. Així van demostrar que el treball domèstic, no remunerat, reproductiu o de cures forma part dels processos d'acumulació de capital.

Aquest estudi també té la intenció d'aportar claredat en aquesta mateixa direcció, en constatar que les dones endeutades estan al centre del capitalisme financer contemporani, almenys en dos sentits. D'una banda, perquè són les que, davant les desigualtats econòmiques que pateixen, es veuen empeses a contraure els deutes de subsistència en grau més alt i, per tant, les que assumeixen la feina que el deute comporta perquè les seves llars se sostinguin. Les entitats financeres han tingut habilitat per reforçar l'"ètica reaccionària de les cures" (Orozco 2014), que empeny les dones a sortir del negoci i també a contraure deutes per amor i cura de les altres persones. L'augment del crèdit de consum de les llars, i sobretot de les dones, s'ha d'examinar, llavors, també com a resultat d'una economia del deute oportunista i parasitària que s'alimenta i sosté en aquelles formes d'intimitat en què les dones, considerades éssers emocionals en grau més alt que els homes, ens sentim més obligades a contraure deutes pel benestar dels nostres éssers estimats.

I, d'altra banda, són al centre perquè també són les que més pateixen les afectacions del deute de subsistència. Són elles les que estan esgotades i angoixades per la feina que genera la gestió del deute. Són elles les que intensifiquen la seva jornada laboral o busquen nous llocs de feina per pagar els seus deutes. Són elles les que sostenen els sacrificis que exigeixen els reembossaments i les que assumeixen interdependències no desitjades per pagar-los. Són elles les que pateixen les conseqüències legals dels impagaments i les que sostenen les tensions del deute en el dia a dia.

Per descomptat, l'avenç de la financiarització sobre la reproducció social i, per tant, l'endeutament creixent de les dones no s'ha produït de forma natural o lineal. Perquè això hagi ocorregut, s'han hagut de produir una sèrie de despossseïments, privatitzaci-

ons i desmantellament d'altres modalitats de provisió de recursos, siguin salarials, públiques, autogestionàries o comunitàries. És en aquest context de privacions, caiguda de salaris, insuficiència de serveis públics i manca de responsabilitat col·lectiva sobre la sostenibilitat de la vida que les entitats financeres ofereixen a les dones la possibilitat de projectar-se cap al futur segons aquelles formes de vida que els semblen desitjables basades en el deute. No obstant això, tot i que el deute en alguns casos pot ser un recurs per a l'autonomia i l'exercici de drets, i certament, alguns dels nostres casos ho demostren, també pot tenir conseqüències no desitjades. I això no es deu a no saber gestionar els deutes o a l'absència d'allò que anomenen educació financera, sinó al fet que estem davant d'un sistema financer que explota de manera molt variable, de manera que les minories acaben sent castigades, i reprodueixen i reforcen les desigualtats preexistents. Així, en aquest estudi observem que diverses categories de dones classificades com més de risc per a les entitats financeres (especialment racials i migrants), accedeixen en general als deutes bancaris d'una manera molt desfavorable. Estan sobrerepresentades en préstecs amb tipus d'interès més alts. D'aquesta manera, són elles les que acaben pagant més els seus deutes i les que previsiblement tenen més risc de caure en crisi de repagament, la qual cosa encareix els seus deutes o fins i tot genera boles de neu de deutes que esdevenen perpetus. Per això és important remarcar l'ambivalència del deute, perquè el deute només pot servir per a l'autonomia i l'exercici de drets si es disposa d'altres formes de protecció o recursos (estalvi, riquesa, drets, etc.). Si no, el deute tendeix a sumir a les persones en una espiral de dependència, d'empobriment i pot posar en qüestió les seves possibilitats de supervivència i precipitar-les a una crisi de reproducció social tant per a elles com per al seu entorn immediat.

En definitiva, si es vol subvertir el capitalisme financer contemporani, és urgent estudiar en profunditat els mecanismes culturals i socials que fan que les dones siguin més propenses al deute. Les dones tenim moltes raons i emocions per endeutar-nos i hem d'entendre-les i escoltar-les. De la mateixa manera, és urgent visibilitzar els *armaris* que això genera per a elles. Mentre marquem aquest horitzó emancipatori, hem de donar resposta a les urgències de les dones endeutades. Una d'aquestes emergències té a veure amb exigir mesures de regulació del deute que es complementen amb àmplies mesures estructurals de protecció social. També hi ha una necessitat urgent de garantir formes en què les dones endeutades puguin escapar dels seus deutes en determinades circumstàncies. Les dones endeutades demanen espais de trobada per lluitar contra el deute.

4.7. Bibiliografia

Abed, D. i Kelleher. F. (2022). *The Assault of Austerity: How Prevailing Economic Policy Choices are a Form of Gender-based Violence*. Oxfam Internacional.

Badue, A-F. i Ribiero, F. (2018). "Gendered Redistribution and Family Debt: The Ambiguities of a Cash Transfer Program in Brazil". *Economic anthropology, 5* (2): 261-273.

Basso, D. i Pidkuyko, M. (2023). "How Inflation Varies Across Spanish Households". *Documentos Ocasionales, 2307*. Banc d'Espanya.

Banc d'Espanya. (2023). *Informe sobre la situació financera de les llars i les empreses. 2n semestre 2023*. DOI: https://doi. org/10.53479/35992.

Blyth, M. (2013). *Austerity: The History of a Dangerous Idea*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Brickell, K. i Chant, S. (2010). "The Unbearable Heaviness of Being. Reflections on Female Altruism in Cambodia, Philippines, The Gambia and Costa Rica*". Progress in Development Studies 10*(2): 145-159.

Caffentzis, G. (2018). *Los Límites Del Capital. Deuda, Moneda y Lucha de Clases*. Buenos Aires: Fundació Tinta Limón i Fundació Rosa Luxemburg.

Capolongo, A., Kühl, M., i Skovorodov, V. (2023). "Firms Profits: Cure or Curse?" *European Stability Mechanism.* Obtingut de: https://www.esm.europa.eu/blog/firms-profits-cure-or-curse#_ftnref2.

Cielo, C., y Vera, C. (2023). "Dear Food: Yuca's Relational Role in Sustaining Precarious Populations in Ecuador". *International Sociology, Vol 38* (6) 646-663.

Esteban, M.L. (2011). "Maitasunaz egin daitezke sakrifizioak, baina beti izan behar dute aldi baterako". *Pikara Magazine*. Entrevista de Maite Asensio Lozano.

Gago, V., y Caballero, L. (2020). *Una Lectura Feminista de La Deuda. ¡Vivas, Libres y Desendeudas Nos Queremos!* Buenos Aires: Fundació Rosa Luxemburgo.

Gali, I., i Bruno, C. (2023). *L'habitatge tenia un preu. Història, lectures i números a fer per garantir el dret a l'habitatge a Barcelona*. Centre d'Estudis i Recerca Sindicals (CERES) de CCOO de Catalunya Fundació Cipriano García - CCOO de Catalunya.

Gallardo Kishi, S. (2022). *Malabares para llegar a fin de mes. Deuda, finanzas y trabajos en asalariados precarios en la CDMX*. El Colegio de Michoacán.

Gálvez Muñoz, L., i Rodríguez Madroño, P. (coord.) (2016). *El impacto de la crisis y las políticas de austeridad en las mujeres y la igualdad de género en Andalucía en el escenario post-crisis*. Gender, Economy, Politics and Development Observatory.

Gálvez Muñoz, L., i Torres López, J., (2010). *Desiguales, mujeres y hombres en la crisis financiera*. Icaria: Barcelona.

Grup de Dones i Treballs de Ca la Dona. (2003*). Malabaristas de la vida. Mujeres, tiempos y trabajos*. Barcelona: Icaria editorial.

Guerin, I., Kumar, S., i Venkatasubramanian, G. (2023). *The Indebted Woman. Kinship, Sexuality and Capitalism*. Stanford University Press.

Guerin, I., Reboul, E., i Narring, T. (2023). "La gestión del endeudamiento familiar, una nueva forma de trabajo femenino". *The conversation*. https://theconversation.com/la-gestion-del-endeudamiento-familiar-una-nueva-forma-de-trabajo-femenino-209287.

Guérin, I., Roesch, M., Venkatasubramanian, G., i Kumar, S. (2014). "Significados múltiples y contradictorios del sobreendeudamiento. Un estudio de caso de hogares en pobreza rural en Tamil Nadu, sur de la India*". *Desacatos. Revista De Ciencias Sociales*, (44). https://doi.org/10.29340/44.464.

Guérin, I. (2014a) "Juggling With Debt, Social Ties and Values: The Everyday Use of Microcredit in Rural South India". *Current Anthropology, 55* (S9): S40-S50.

Guérin, I. (2014b). "Malabarismos Para Conseguir Dinero y Relaciones Sociales. Testimonio del sur rural de la India". *Desacatos, 44*: 191–201.

Guérin, I., Morvant-Roux, S. i Villarreal, M. (Eds.) (2013). *Microfinance, Debt and Over-Indebtedness. Juggling with Money*. New York: Routledge.

Hernández M.C., i Luzzi, M. (2023). "Coping with inflation: Social Perceptions and Ordinary Measures of Price Increases in Contemporary Argentina". *International Sociology* 1– 19.

IDRA (2023). *La generación inquilina: La gran brecha social*. Barcelona: IDRA https://idrabcn.com/wp-content/uploads/2023/05/estudio-generacion-inquilina-WEB-CAST.pdf.

James, D. (2018). "Mediating Indebtedness in South Africa". *Ethnos, 83* (5): 814 -831.

Lavinas L. (2018). "The Collateralization of Social Policy Under Financialized Capitalism". *Development and Change 49* (2): 502-517.

Lahey, K.A., y De Villota, P. (2013) "Economic Crisis, Gender Equality, and Policy Responses in Spain and Canada", *Feminist Economics, 19*:3, 82-107,

Lazzarato, M. (2011). *The Making of the Indebted Man*. Califòrnia: semiotext(e).

Lazzarato, M. (2013). *Governing by Debt*. Los Angeles: Semiotext(e).

Lomnitz, L. (1975). *Cómo sobreviven los marginados*. Ciutat de Mèxic: Siglo XXI.

Martin R. (2002). *Financialization of Daily Life*, Filadèlfia, Temple University Press.

Martínez-Tola, E., Cal-Barredo, M.L., i Álvarez-González, I. (marzo, 2018). "Crisis y austeridad: amenaza para el empleo femenino en las regiones europeas". Convergencia, *Revista de Ciencias Sociales de la Universidad Autónoma del Estado de México, 77*, 29-53.

Mendialdea, B. i Álvarez, N. (2005). "Ajuste neoliberal y pobreza salarial: los working poor en la Unión Europea". *Viento Sur 82*, 55-64.

Messa Castany, P. (2018). "Ayudas y bendiciones. Reciprocidad y economía moral en el barrio de Tegucigalpa", Honduras. *Guaré, vol. 32*, núm. 1. 75-109.

Mirowski, P. (2004) *The Effortless Economy of Science?* Durham, NC: Duke University Press.

Motta, E. i Neiburg, F. (2023). "Misalignments: House Money and Inflationary Experiences". *International Sociology. Vol 38* (6) 610-626.

Morvant-Roux, S. et al. (2023). "Dettes de survie versus dettes d'accumulation: la financiarisation au prisme des inégalités sociales en Suisse". *Reveu Françasaise de Socio-Économie 39*, 1, 219-244.

Narotzky, S. (juliol-desembre de 2015). "Economías ordinarias: valores escondidos. Otra antropología de la crisis desde el sur de Europa". *Antrópica. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades, 1*(2), 67- 76. Mérida: Universitat Autònoma de Yucatán.

Narotzky, S., i Martínez Álvarez, B. (2023). "Moral dilemmas in food provisioning: Inflation, the claim for 'just prices' and for 'fair wages'". *International Sociology, 38*(6), 664-683.

Neiburg, F., Guérin, I., i Narotzky, S. (2023). "Cost of Living: Expert Concepts and Everyday Efforts in Unstable Landscapes". *International Sociology, 38*(6), 601-609.

Paleo N. i Alonso A. (2015). "¿Es solo una cuestión de austeridad? Crisis económica y políticas de género en España". *Investigaciones Feministas, 5*, 36-68. https://doi.org/10.5209/rev_INFE.2014.v5.47987.

Palomera, J. (2014a) "How Did Finance Capital Infiltrate the World of the Urban Poor? Homeownership and social gragmentation in a Spanish neighborhood". *International journal of urban and regional research 38* (1): 218-235.

Palomera J. (2014b) "Reciprocity, Commodification and Poverty in the Area of Financialization". *Current Anthropology, 55.*

Pérez Orozco, A. (2014). *Subversión feminista de la economía. Aportes sobre un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de sueños.

Sabaté, I. (2022). "El deute i el credit com a fets socials". *Arxiu d'Etnografia de Catalunya, núm. 24*, 2022, 11-36.

Sabaté, I. (2019). "Sobrendeudamiento, ejecuciones hipotecarias y cuestionamiento de la legitimidad de las deudas". *Arbor. Ciencia, Pensamiento y Cultura 195*(793).

Sabaté, I. (2018). "To Repay or not to Repay. Financial Vulnerability Among Mortgage Debtors in Spain". *Etnográfica 22*(1): 5-26.

Sabaté, I. (2016). "The Spanish Mortgage Crisis and the Re-emergence of Moral Economies in Uncertain Times". *History and Anthropology 27*(1): 107-120.

Schijman, E. (2019). *A qui appartient le droit? Ethnographier une économie de pauvreté*. L.G.D.J, Lextenso.

Saiag, H. (2020) "Consumer Credit and Debt". *Oxford Research Encyclopedia of Anthropology*. Oxford University Press.

Stack, C. (1974). *All our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. New York: Harper & Row.

Servet, J-M. (2006). *Banquiers aux pieds nus: La microfinance*. Paris: Odile-Jacob.

Sow, P., i Teté, K. (2007). *Estalvis populars africans a Catalunya: tipus i formes de pràctiques financeres submergides dels immigrants*. Barcelona: Fundació Bofill.

Villarreal, M. (2014). "Mexicanos endeudados en la crisis hipotecaria en California". *Desacatos. Revista de Antropología Social 44*: 19–34.

Villarreal, M. (2010). "Cálculos financieros y fronteras sociales en una economía de deuda y morralla". *Civitas*, *10* (3), 392-409.

Villarreal, M. (2008). "Deudas, drogas, fiado y prestado en las tiendas de abarrotes rurales". *Ruris*, *2*(1), 99-128.

Villarreal, M. (2004). "Divisas intangibles en las relaciones de ahorro y endeudamiento: a manera de conclusión". En Magdalena Villarreal (Ed.*) Antropología de la deuda. Crédito, ahorro, fiado y prestado en las finanzas cotidianas* (1a edició). Mèxic: CIESAS, Porrua.

Villarreal, M., i Greene, J. (2020). "Juggling Currencies in Transborder Context". A Oxford Research, *Encyclopedia of Anthropology*. Regne Unit: Oxford University Press.

Villarreal, M. i Angulo, L. (2012). *Las microfinanzas en los intersticios del desarrollo: Cálculos, normatividades y malabarismos*. Mèxic: CIESAS.

Van Der Zwan, N. (2014). "Making Sense of Financialization". *Socio-Economic Review 12*: 99-129.

Zaloom, C. (2019*). Indebted: How Families Make College Work at Any Cost*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Zelizer, V. (2011). *El significado social del dinero*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

CONCLUSIONS

Línies de fuga en temps d'economia del deute

Després de les anàlisis de context, les reflexions teòriques, les trajectòries en cossos i vides dels processos de deute, les ambivalències en els seus efectes, aquests dos estudis feministes amb un enfocament etnogràfic mostren en una perspectiva multiescalar —des de la micropolítica fins a la macropolítica— com el deute afecta la reproducció social, les cures i la sostenibilitat quotidiana de la vida de les dones i les persones feminitzades.

Tots dos estudis, desenvolupats entre el juny de 2023 a Cali i el febrer de 2024 a Barcelona, posen de manifest que **les dones endeutades (incloent-hi LTBIQ+) són la peça clau del capitalisme financer contemporani.**

Per què parlem del deute des d'una perspectiva feminista?

1. Perquè darrere de l'auge generalitzat de l'endeutament de les llars a escala global, el que trobem és que són **les dones i les persones LTBIQ+, i en particular, les racialment marcades, les que s'endeuten per mantenir les seves llars (el que anomenem "deutes de subsistència"), precisament perquè són les principals responsables de la cura** i la supervivència de la llar en les nostres societats. Per tant, diem que el **deute financer alimenta i reforça l'ètica reaccionària de la cura** i en facilita l'expansió.

2. **Perquè no hi ha cap subjecte universal o neutral de deute.** Desigualtats de raça, gènere, sexualitat, nacionalitat i origen, funcionalitat física, mental i sensorial, clas-

se, edat, situació de les dones, travestis, lesbianes en diferents llocs abans del deute i el mercat financer.

3. Perquè el **deute fa visibles** les inflexions de gènere, raça i classe, entre d'altres, contingudes en **les diferents formes en què les persones s'impliquen en mantenir la vida en comú**. A més, **quan el deute entra a les llars, aïlla i confina, domestitza i redomestitza les persones encarregades de la subsistència diària** i es converteix en una càrrega solitària i silenciosa, que avergonyeix i culpabilitza.

4. **Perquè el deute es col·loca en un lloc clau en les lluites pel sosteniment de la vida**. Concretament, ens fixem en dos aspectes fonamentals de les implicacions de l'endeutament de les llars contemporànies:

   - D'una banda, **cada vegada més llars i amb més intensitat estan contractant deute en forma de microcrèdits per satisfer necessitats essencials per**[71] **a la seva subsistència**, exercir el que abans eren drets i defensar els seus sentits de benestar i dignitat.

   - D'altra banda, **cada vegada són més les llars que cauen en el deute perquè no poden fer front a les obligacions contractuals o a les despeses de la vida** en societat, com els impostos, els subministraments bàsics, etc. Per tant, sigui de forma activa o passiva, el crèdit o el deute s'ha convertit en un element clau de les lluites per tirar endavant la vida de les llars (financiarització de la reproducció social).

5. Perquè l'actual auge del deute domèstic s'ha d'entendre com el **resultat de processos i polítiques** —de vegades contradictòries— que han creat activament les condicions que han portat les llars a dependre del deute per satisfer les seves necessitats de subsistència. Estem parlant de polítiques de desregulació financera, de promoció de microcrèdits, de disminució real dels salaris, de desmantellament

71 Els microcrèdits (mercantils i no mercantils, formals i informals) són la modalitat a la qual accedeixen més dones i persones marcades racialment, persones migrants, persones desplaçades. En definitiva, les persones empobrides, donades les seves condicions de desigualtat estructural. Les persones migrants transnacionals i desplaçades internes, amb més freqüència, s'endeuten per despeses bàsiques de subsistència. En aquest sentit, a Colòmbia es diu: "ser pobre és molt car", perquè endeutar-se per sobreviure resulta onerós, a causa dels costos financers, socials i emocionals del deute.

dels sistemes de protecció social o absència d'ells, i inflació, **que afecten de manera diferencial a les dones i les persones feminitzades**, de vegades reforçant les desigualtats preexistents. Per tant, observem una **relació estructural** entre:

- **Polítiques d'inflació i deute domèstic: el** deute ve impulsat per l'augment de preus que s'ha produït en els productes essencials per a la subsistència, de manera que les llars amb menys recursos són les que més han notat la inflació. Atès que les dones són generalment responsables de lliurar els pressupostos de les llars i garantir la seguretat alimentària dels membres de la llar, la inflació pot ampliar les desigualtats preexistents.

- **Polítiques de precarietat i deute domèstic: el** deute apareix per compensar la disminució dels salaris (actuant com una extensió salarial) dels salaris femenins ja històricament i estructuralment precaritzats, o els ingressos en el cas d'economies no pagades o informals.

- **Deute públic i deute domèstic:** en nom del pagament del deute públic, s'han destruït les ja precàries estructures de benestar i protecció social, la qual cosa augmenta la necessitat d'endeutament de les llars i especialment de les dones, perquè són les principals treballadores, usuàries i "substitutes naturals" d'aquests serveis.

6. **Perquè el boom del deute domèstic generalitzat és un fenomen global i cal trencar el silenci de les llars, així com les diferents maneres en què els membres de les llars s'endeuten. A Catalunya, hi ha una extensió de les llars endeutades i una dependència creixent d'elles per al deute.** Malgrat que la major part del deute formal contractat és en forma de deute hipotecari, el deute de subsistència o crèdit al consum creix sobretot a les llars dels sectors populars. A Colòmbia, el 2023, l'endeutament de les llars es va mantenir en nivells propers als màxims històrics amb la cartera de consum i habitatge com a principals fonts d'endeutament[72].

72 Segons dades donades per l'empresa reparadora de crèdit Resuelve tu Deuda, la més gran d'Amèrica Llatina i Europa, publicades el març de 2024 per la revista *Portafolio, el percentatge de població amb sobreendeutament a Bogotà és del 33 %, a Medellín del 13 % i a Cali del 6 %. Si sumem les tres ciutats, el 52 % de les persones interessades a pagar el deute són dones, i la majoria dels clients de l'empresa reparadora tenen ingressos que estan a penes entre un i tres salaris mínims.

7. **Perquè volem posar sobre la taula l'economia del deute a partir d'històries quotidianes i desemmascarar el sistema financer abstracte**, encapsulat en procediments despersonalitzats i amagat darrere d'una màscara publicitària. D'aquesta manera, es visibilitza l' **experiència encarnada i territorialitzada** del deute des d'un pla polític testimonial d'històries ordinàries i de carn i ossos.

8. Perquè assumim una posició descolonial: la història del deute públic intern i extern juntament amb la forma d'endeutament colonial modern, tant a Colòmbia com al conjunt d'Amèrica Llatina i el Carib, tal com el coneixem avui, no prové exclusivament dels ajustos estructurals exigits per organismes multilaterals com l'FMI, sinó d'una llarga història que comença a la colònia (des del segle XV) i continua amb les guerres d'independència i la creació de la República[73]. **Els mecanismes colonials i neocolonials han assegurat una dependència econòmica geopolítica molt alta** de països com Colòmbia, alhora que han assegurat un lloc marginal per a les dones i els LBTIQ+, indígenes, afrodescendents, entre d'altres. En el cas colombià, és fonamental relacionar els processos d'endeutament amb formes de violència directament associades, o no, amb aquests processos. El continu de la violència viscuda per les dones i les persones LBTIQ+ a Colòmbia, i en particular a Cali, no és independent del deute. És a dir, el conflicte social i armat que es viu al país (que, lluny de ser simplement una guerra civil, és una guerra en la qual participen interessos multinacionals), i particularment, a Cali i la seva àrea metropolitana, està lligat a processos estructurals d'endeutament i empobriment domèstic, com formes **de micro i macropolítica colonial. El deute traça una operació necropolítica.** ***En l'escenari del deute extern, ens preguntem qui deu a qui***.

9. Perquè alhora que veiem la manera en què els intercanvis i els sistemes de deute funcionen com a modes de dominació en un context colonial modern, també sorgeixen **resistències i desobediències** travestis, *prietas*, populars i **és feminista creure que tot això ha de i pot canviar,** ***perquè creiem que cal que ens unim, desindividualitzem el deute*** perquè un dia visquem en un món de regals i intercanvis recíprocs i no de deutes extenuants, depredadors i subjugadors.

---

73 Tot i que el cas més conegut és el d'Haití, en el procés de fundació de la República de Colòmbia també va contraure un deute extern mitjançant préstecs per cobrir el cost de les guerres d'independència.

Quin tipus de deute hi ha a les llars i en quines condicions?

10. **Els deutes destinats a sostenir els processos quotidians de la vida, generalment prenen la forma de microcrèdits que poden ser tant mercantils com no comercials i d'àmbits formals i informals de l'economia**[74]. Les llars en tota la seva diversitat combinen diferents relacions de deute amb diferents creditors des d'entitats financeres, prestamistes informals, cases de préstecs fins a aquelles que involucren xarxes d'amics i familiars, el que els porta a haver de fer malabarismes amb els deutes.

11. L'accés al sistema financer a Catalunya és generalitzat, tot i que hi ha una profunda desigualtat i jerarquia en l'accés al crèdit, i **les dones i les persones feminitzades estan sobrerrepresentades en préstecs amb tipus d'interès més alts**. En primer lloc, **són les crisis de reemborsament les que generen exclusió financera**. D'altra banda, a Colòmbia l'accés al sistema financer encara està restringit, en particular per a les dones, les persones LBTIQ+ i, en general, les persones empobrides, això dificulta projectar financerament amb eines com l'estalvi i el crèdit. **És important destacar que, en el cas colombià, aquest accés restringit té les seves arrels en el buit històric de les polítiques de crèdit de l'Estat.**

12. **La manca d'accés al crèdit formal**, als ingressos suficients i al desenvolupament de capacitats empeny a les dones (incloent-hi LBTIQ+) i a les persones empobrides pel (neo)colonialisme i el racisme estructural, **a recórrer als creditors informals que generalment tenen tipus d'interès més alts**, així com als sistemes com els esquemes Ponzi, les vendes multinivel, els "préstecs gota a gota", les "oficines", les aplicacions mòbils no segures... És a dir, als esquemes de finançament fraudulents per consumir, subsistir i, en alguns casos, invertir. La desregulació del deute i els préstecs informals han donat espai a la creació de noves **màfies nacionals i transnacionals**, que fins i tot fan ús d'aplicacions electròniques, que exploten la necessitat de les dones i les persones feminitzades i empobrides **de microcrèdits per a la**

74 Els microcrèdits o crèdits de petites quantitats es poden efectuar tant dins com fora del mercat. Entre els crèdits comercials, és a dir, aquells crèdits que es creen per a ser venuts, trobem els que es produeixen en àmbits formals de l'economia, per exemple, el de les entitats financeres, i els que es produeixen en àmbits informals, per exemple, el dels prestamistes de barri, entre d'altres. Entre els crèdits no mercantils, trobem els préstecs que es donen principalment entre familiars i persones properes, que poden ser formals (tramitats a través d'entitats financeres, per exemple) o informals (donats sense intermediació formal).

***financiarització* de la vida** i, també, per al seu no reconeixement real per part dels Estats i els sistemes financers com a subjectes de crèdit.

13. Les entitats financeres han creat **nous productes** o modalitats de crèdit (com les targetes revolving, entre d'altres) **orientats a augmentar la dependència financera** de les persones deutores, fins al punt de crear productes de crèdit que generen boles de neu de deutes que esdevenen perpetus. La manca de regulacions més fortes fa que es comercialitzin productes usurers.

Què hi ha darrere de l'endeutament domèstic?

14. **El crèdit té conseqüències ambigües sobre l'autonomia de les dones** (incloent-hi LBTIQ+). En condicions de plena capacitat per al desenvolupament de la vida, dels sistemes de protecció o dels recursos suficients, el crèdit pot implicar la recerca immediata d'un cert benestar. En cas contrari, tendeix a delmar la seva autonomia i fins i tot la seva integritat i possibilitats de supervivència.

15. **El crèdit comporta una explotació financera que es produeix en graus molt variables**. Això es deu a:

    - **Accés desigual:** diverses categories de dones, com les precàries, les racials i les migrants, classificades com a més de risc per a les entitats financeres, generalment, tenen un accés molt desfavorable als deutes bancaris. Estan sobrerrepresentades en els crèdits amb tipus d'interès més alts. D'aquesta manera, són elles els que acaben pagant més cars els seus deutes.

    - **Crisi de devolució:** L'accés a préstecs amb tipus d'interès més elevats, juntament amb el fet que els ingressos estables o la protecció social, entre d'altres, són fonamentals per complir amb els requisits de devolució dels bancs, fa que també siguin les més propenses a caure en problemes de devolució i, per tant, les que més pateixen els costos addicionals del refinançament del deute o les que directament pateixen l'exclusió financera.

- **No poder refinançar:** Els procediments legals que es desencadenen quan es produeixen problemes de reemborsament no proporcionen les condicions perquè les dones precaritzades (incloent-hi LBTIQ+) puguin refinançar els seus deutes, provocant en molts casos que aquests deutes esdevinguin indefinits. Per protegir els seus escassos recursos, es veuen empeses a la informalitat del crèdit, el treball i l'habitatge, la qual cosa les situa en una situació més vulnerable i dependent.

- **Per això diem que els deutes amplien encara més les desigualtats socials preexistents.**

16. **L'exclusió financera empeny les dones cap a fonts de crèdit que es mouen en esferes més o menys informals de l'economia, generalment més cares** —monetàriament i socialment— **i de vegades sotmeses a violència**. L'accés al crèdit formal, però especialment informal i il·legal implica per a les dones (incloent-hi LBTIQ+) en molts casos una sèrie de violències psicològiques, físiques i patrimonials que acaben per delimitar la seva autonomia i posar en risc la seva salut, integritat i vida, i tots els seus drets. Això és especialment visible quan els deutes no es poden pagar i es produeixen impagaments. Al mateix temps, els préstecs interpersonals, tot i que normalment no tenen interessos i tenen terminis de reemborsament més flexibles, també tenen els seus costos socials, per la qual cosa, en molts casos, es podria preferir el crèdit de consum fins i tot amb interessos elevats abans que el deute amb familiars o persones properes.

Quins són els seus efectes sobre la sostenibilitat de la vida?

17. **El crèdit és un recurs per cuidar i sostenir la vida de xarxes domèstiques àmplies. Darrere de les pràctiques d'endeutament hi ha obligacions morals de cura** que no es limiten a individus i llars aïllats, sinó que es distribueixen en diferents xarxes, fins i tot abastant **cadenes transnacionals de deute** (deutes que permeten remeses).

18. **El deute augmenta la càrrega de treball remunerat i no remunerat de les dones**. D'una banda, la seva existència **augmenta la necessitat d'obtenir ingressos per pagar** el deute, i esdevé en un dispositiu d'explotació eficaç. D'altra banda, **la ges-**

tió del deute implica un treball feminitzat, invisible i privatitzat dins de les llars. Així, quan el deute entra a la llar es transforma en feina, genera esgotament, estrès i ansietat per a qui el cuida i crea una vida quotidiana conflictiva dins del si de la llar.

19. El deute organitza una **economia de l'obediència** que, encara que de manera desigual, ens obliga a acceptar i mantenir certes relacions socials per mitjà de l'obligació de retornar el deute, reproduint relacions de dependència, que en si mateixa és una forma específica de violència. Així doncs:

    - **El deute genera dependència financera,** en molts casos s'acaben pagant deutes amb deutes.

    - **El deute genera dependència laboral,** empeny a treballar més i acceptar feines que no haurien estat acceptades si no hi hagués l'obligació de pagar el deute preexistent.

    - **El deute genera dependència interpersonal** desequilibrada, empeny a reforçar relacions d'interdependència no desitjades.

    - En aquest sentit, **el deute funciona com un dispositiu eficaç per a la domesticació i la passivació social**.

20. Molt poques dones es rebel·len obertament i col·lectivament contra els deutes. **L'obligació de retornar el deute s'assumeix com una obligació moral profundament arrelada**, que va lligada a la vida adulta, a la responsabilitat i fins i tot a la ideologia de la "bona dona". Però, a més, **perquè les obligacions morals de cura en què es basen els deutes i que, per tant, acaben formant part de complexes xarxes familiars, fan que es replantegin els significats i les conseqüències dels deutes. Fan difícil, si no impossible, poder desobeir-los per por que l'"expropiació financera" abasti tota la xarxa**.

21. Els deutes, a excepció de les hipoteques, estan envoltats d'un sentiment de **vergonya i culpa i generen estigma social**. És per això que, la major part de les vegades, els deutes es viuen discretament fins i tot en solitud.

Des d'on resistir i desobeir?

22. A Barcelona i la seva àrea metropolitana s'observen formes de resistència pública i desobediència al deute, especialment en matèria d'habitatge i subministraments bàsics. També s'observen formes de socialitzar el deute i treure'l de casa, com les formes de finançament basades en el *crowdfunding* per fer front als deutes. També s'identifica entre la població migrada la pràctica dels sistemes alternatius d'estalvi i crèdit col·lectiu coneguts popularment com a tontines. Finalment, s'identifiquen formes de microresistència, centrades en les estratègies d'evitació del deute. A Colòmbia s'observen alguns moviments organitzats, així com pràctiques d'estalvi alternatives. En particular, a Cali i la seva àrea metropolitana, al mateix temps trobem **formes interessants i diverses de resistència col·lectiva, en particular de les dones afro, *prietas*, trans i travestis, i individualitats, concretament, entre dones mestisses**. Aquestes formes de resistència es planten davant estructures d'empobriment i exclusió del sistema financer, que de vegades semblen contradictòries, com les "cadenes d'estalvi", que són una forma de resistència comunitària afro i *prieta* al sistema financer. Tot i que cal investigar si com a pràctica és una forma de desobediència exclusiva de la ciutat de Cali i la seva àrea metropolitana o també és una estratègia de resistència, més enllà d'una forma de supervivència popular estesa a Colòmbia.

23. Perquè els deutes esdevinguin un recurs per a la vida, és mínimament imprescindible que estiguin regulats i que es complementin amb mesures estructurals àmplies de protecció social, a més de garantir formes en què les deutores puguin, en determinades circumstàncies, escapar dels seus deutes. Però més enllà d'això, pensant en una possibilitat realment radical, **hauríem d'aspirar a evitar processos d'endeutament de tipus neoliberal i modern-colonial. Pensar en una defensa activa del comú** i en la promoció de la cohesió social i comunitària com a forma de resistència contra la financiarització i els alts costos de vida. Allà trobem la paradoxa que aquesta cohesió operi sobre el canvi, romandre en deute, però ja fora de les condicions dels préstecs predatoris i el seu desequilibri en forma de dominació i explotació per fer així **el comú com a base per a una "bona vida"**.

24. Resistir i desobeir el mandat del deute també implica reimaginar el proveïment de benestar. Implica pensar en serveis universals que siguin públics-comunitaris, fo-

namentals per a la sostenibilitat de la vida, i la desmercantilització d'esferes essencials per a la reproducció social com l'habitatge, l'educació, l'alimentació, les cures, la natura, la mobilitat, com a drets. Aquests plantejaments no es poden adoptar només a escala local, sinó que requereixen una perspectiva geopolítica i històrica que obligui a **l'abolició dels deutes** contrets per les "excolònies", que han portat a una dependència eterna de grans quantitats de persones al planeta d'un sistema d'usura ja llegendari. És imprescindible pensar en un retorn, una **reparació del saqueig** colonial que continua vigent fins al dia d'avui. El deute connecta passat, present i futur.

Què dir als estats?

25. Si deixem que el mercat financer defineixi l'abast material dels nostres drets, hi haurà qui es pugui permetre l'habitatge, l'educació, l'atenció, l'atenció sanitària de qualitat i hi haurà qui haurà de continuar endavant amb serveis miserables o potser sense ells.

26. En la perspectiva de no trobar en l'endeutament neoliberal una pràctica desitjable, com a mínim **defensem la clara necessitat d'un exercici ple de drets i l'adquisició i protecció d'ingressos en condicions dignes, per no continuar alimentant la màquina financera de l'endeutament amb accions empobrides**. En termes estatals, parlem de garantir el ple exercici de tots els drets, en particular, dels drets civils, econòmics i culturals, de totes les persones que habiten el territori.

27. En la mateixa perspectiva de no considerar el deute neoliberal desitjable com un pegat temporal contra les màfies de l'economia del deute, la provisió de préstecs estatals suaus acompanyats de contraeducació financera [75] centrada en l'enfortiment de les capacitats de les dones i de les persones LBTQI+. En aquest sentit, també hi hauria una llarga llista de recomanacions a fer als governs, començant per l'eliminació dels paradisos fiscals, la promoció de polítiques de tolerància zero contra la corrupció o la revisió dels impostos sobre les transaccions financeres.

75 Utilitzem el terme *contraeducació per plantejar una proposta educativa que no reforci l'obediència a l'espiral del deute, sinó que se centri a empoderar, entendre i poder afrontar el sistema financer.

“Hauríem d’aspirar a evitar processos d’endeutament de tipus neoliberal i modern-colonial. Pensar en una defensa activa del comú i en la promoció de la cohesió social i comunitària com a forma de resistència contra la financiarització i els alts costos de vida.”

CC BY NC SA

Juny de 2024

COOPERACCIÓ

cooperaccio.org